

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTICKÝCH STUDIÍ

Studijní program: filologie

Studijní obor: čeština pro cizince

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vybrané problémy uměleckého překladu z turečtiny do češtiny

vedoucí práce:

Doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

vypracovala:

Elif Barta

PRAHA 2007

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla všechnu použitou literaturu.

Poděkování:

Děkuji panu Doc. PhDr. Milanu Hrdličkovi, CSc. za jeho podnětné připomínky a všestrannou pomoc při sepisování této práce.

OBSAH

Úvod	5
Kapitola 1	
1.1 Duygu Asena - život a dílo	7
1.2 Feminismus.....	10
1.3 Feminismus v Čechách	12
1.4 Feminismus v Turecku	14
Kapitola 2	
2.1 Typologická klasifikace jazyků	18
2.2 Altajské jazyky	20
2.3 Slovanské jazyky	23
Kapitola 3	
3.1 Problematika rozvrstvení národního jazyka v překladu	25
3.2 Stratifikace tureckého národního jazyka	26
3.3 Stratifikace českého národního jazyka	28
3.4 Útvary národního jazyka a jejich stylistické využití v umělecké literatuře ...	34
Kapitola 4	
4.1 Otázka přeložitelnosti	37
4.2 O ekvivalenci v překladu	38
4.3 Umělecký překlad jako komunikační proces	43
Kapitola 5	
5.1 Ekvivalence v morfologické rovině	51
5.2 Ekvivalence v lexikální rovině	60
5.3 Překlad reálií	70
Závěr.....	72
A) Turecký originál	74
B) Český překlad	82
Literatura	90

ÚVOD

Tato diplomová práce se zabývá problémy, které při překládání současné umělecké literatury vyplývají z odlišnosti dvou jazykových systémů a reálií. Na základě analýzy tureckého literárního textu a jeho českého překladu jsou pozorovány jednotlivé jazykové prvky a jejich korespondence mezi oběma jazyky v rovině morfologické, syntaktické a lexikální. Vybrané problémy jsou komentovány z hlediska funkčního přístupu v překladu a v závěru jsou shrnuty výsledky konfrontační analýzy.

Předmětem analýzy je překlad povídky „Frau Eva ya da karşı komşu - Frau Eva aneb sousedka od vedle“ předčasně zesnulé turecké novinářky a spisovatelky Duygu Aseny (1946-2006). Autorka je považována za nejvýraznější představitelku ženské prózy v Turecku v posledních desetiletích. Domníváme se, že vybraná povídka je reprezentativní nejen z hlediska rysů charakteristických pro tento žánr literatury, ale též představuje hodnoty a postoj k ženám v tradičně založené společnosti dnešního Turecka, o jejichž změnu autorka usilovala celý život.

Práce si stanoví za cíl zaplnit mezeru v bádání turkologie zejména v oblasti problematiky uměleckého překladu mezi češtinou a turečtinou. Dosud neexistuje žádná práce, která by se zamýšlela nad konkrétními problémy překladu mezi češtinou a turečtinou, proto doufáme, že tato práce bude představovat malý příspěvek k soudobé turkologii.

První kapitola práce je věnována turecké spisovatelce Duygu Asena, jejíž život a dílo je představeno v úvodu. Autorka se žánrově řadí mezi autorky „ženské prózy“. Pro pochopení postojů tohoto žánru se v této části též zmíníme o vzniku a vývoji ženského hnutí ve světě, v Čechách i v Turecku.

Druhá kapitola se soustřeďuje na srovnávání češtiny a turečtiny, v tomto případě dvou jazyků představujících z typologického hlediska dvě rozdílné jazykové skupiny.

Ve třetí kapitole se zabýváme stratifikací českého národního jazyka ve srovnání s turečtinou, zejména pak s problematikou převodu stylistické charakteristiky původního textu do češtiny spisovné, obecné či kolokviální (běžně mluvené).

Čtvrtá kapitola představuje vybrané aspekty teorie uměleckého překladu, zejména názory a definice předních teoretiků k otázce adekvátnosti a ekvivalentnosti v uměleckém překladu. Rozsáhlé pojednání na toto téma najdeme především u J. Levého (1998, 1.vydání 1963), A. Popoviče (1975) a M. Hrdličky (2003), k těmto pramenům se také nejčastěji obracíme.

Pátá kapitola je věnována konkrétním problémům, které vznikly v procesu překladu, a poznatkům získaným při konfrontaci překladu a originálu. Na konkrétních úryvcích je provedena analýza překladatelských řešení na rovině morfologické, lexikální a v oblasti reálií. Při rozboru vycházíme z modelu překladu s využitím funkčního přístupu.

Přílohy obsahují:

- a) turecký originál
- b) jeho český překlad

KAPITOLA 1

1.1 Duygu Asena - život a dílo

Spisovatelka a novinářka Duygu Asena je známá nejen jako nekompromisní novinářka, ale především jako žena, která stála za svými myšlenkami a nebála se je vyslovit ani v nejtradičnějších a nejproblematictějších koutech Turecka, kam nebylo doporučeno jezdit kvůli možným separatistickým útokům. Její celoživotní cíl a výzvu ženám nejlépe vystihuje následující věta: *„Vystupte ze začarovaného kruhu, bojujte za rovná práva a najděte si práci, je to první krok ke svobodě“*.

Duygu Asena díky tématům, které ve svých dílech zpracovala, byla mnohými považována za feministku. Kvůli pejorativnímu významu slova „feministka“ a faktu, že nebyla členem žádného feministického združení či spolku, by však bylo výstižnější autorku představit jako nejvýraznější bojovnici za zrovnoprávnění ženy v turecké společnosti.¹ Je ovšem třeba dodat, že spíše než usilovat pouze o rovnost mezi mužem a ženou, se snažila změnit striktní definici pohlaví v současné společnosti. V tomto ohledu byla Duygu Asena průkopnicí a vůbec první ženou, která upozorňovala na tabuizovaná témata týkající se žen, jako např. domácí násilí, sexualita, tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti, vzdělávání žen apod. Asena však nepsala jen o ženách. Od 90. let se otevřeně věnovala též tématu lidských práv a svobody slova v médiích. Díky svému kritickému postoji byla nepohodlná, a právě to lze považovat za příčinu, proč v mnoha antologiích heslo Duygu Asena není obsaženo.

Duygu Asena se narodila 19. dubna 1946 v Istanbulu. Po studiu na gymnáziu vystudovala pedagogiku na Filozofické fakultě Istanbulské univerzity. Pracovala jako pedagožka v dětské klinice nemocnice Haseki a v mateřské škole při Istanbulské univerzitě. Později se začala věnovat výhradně psaní, nejprve psala texty do reklam.

¹ Pam Morrisová (2000:13) uvádí pojem „ženský“ pro označení pohlaví ve smyslu biologickém, „femininní“ kterým odkazuje na kulturní chápání, a „feministický“ jako pojem zahrnující politické postoje a cíle.

V roce 1972 začala pracovat pro známý turecký deník „Hürriyet-Svoboda“. V roce 1978 založila první časopis pro ženy moderní doby „Kadınca“². Psala rovněž sloupky do mnoha novin a časopisů, „Onyedi“, „Ev Kadimi“, „First“, „Kim“, v několika z nich též působila jako šéfredaktorka. Svůj první sloupek měla v deníku „Milliyet“, později psala pro deníky „Söz, Sabah, Güneş“, kde se podepsala pod mnoha významnými reportážemi. Duygu Asena 19. dubna 2006 obdržela cenu mezinárodního společenství PEN³. Po dlouhém boji, podlehla 30. července 2006 zákeřné nemoci.

Dříve než se začneme zabývat tvorbou autorky, chtěli bychom se ve stručnosti zmínit o hlavních rysech ženské literatury. Kritika zabývající se literárními díly žen od svého vzniku se soustředila nejen na samotnou tradici literatury psané ženami, ale také na zodpovězení několika zásadních otázek: *„Je literatura psaná ženami ze své podstaty jiná než literatura psaná muži? Jaké problémy měly a mají ženy, které se rozhodly stát spisovatelkami a jaké literární a stylistické metody vyvinuly či vypracovaly, aby se s těmito problémy vypořádaly?“* Uspokojivou odpověď na tyto otázky nelze najít bez nahlédnutí do historie literatury žen.

Americká literární kritička a feministka Elaine Showalterová ve svém významném díle „Jejich vlastní literatura“ (1977) rozlišuje tři hlavní etapy vývoje ženské prózy související s měnicími se kulturními podmínkami, v nichž pracovaly: *„Pro první a nejsložitější etapu (po většinu devatenáctého století) byla příznačná, že muži zdůrazňovali podřadnost tvůrčích sil žen odvozenou od křehkosti jejich tělesných schopností. Literární díla žen z té doby napodobují převládající literární konvence vytvořené muži a přejímají v nich obsažené estetické a společenské hodnoty. Typické bylo například vystupování spisovatelek pod mužskými jmény jako George Eliot nebo zdůrazňování svůj manželský stav jako paní Gaskellová, paní Craiková, na znamení souhlasu s tehdejšími konvencemi. Koncem devatenáctého století ženy začaly projevovat radikálnější názory, což podle Showalterové podnítilo druhou etapu (od roku 1880 do roku 1920) ženské prózy. Tato fáze je označovaná za období protestu proti převládajícím postojům a prosazování větší autonomie v životě žen. Poslední etapou je ženské sebeobjevování. Spisovatelky se již necítí potřebu reagovat na*

² První časopis pro ženy (týdeník) „Terakki Muhadderat“ se začal vydávat v roce 1869.

³ (pozn. Playwrights, Poets, Essayists, Novelists).

patriarchální hodnoty a obracejí se ke svému nitru, aby hledaly vlastní samostatnou ženskou identitu“ (Citováno podle P. Morrisová, 2000:79).

Jedním z kladných následků zpřístupnění ženské literární tradice je, že přibližuje ženskou zkušenost, již literární tradice dosud vylučovaly či zkreslovaly. Toto zpřístupnění ženské zkušenosti dává ženám možnost sebepoznání, uvědomění si společného hlasu a identity. Literatura však nemůže být považována za přesný odraz skutečnosti, neboť se jedná o slovesný útvar, který je výsledkem procesu selekce. Zvláště je důležité si uvědomit, že ženy neměly a v mnoha místech světa dodnes nemají, dostatek skutečné či vnitřní svobody k tomu, aby vyjádřily své pocity a prožitky v jejich pravé podobě (P. Morrisová, 2000:102).

Duygu Asenu patří mezi nejvýznamnější autorky ženské prózy, která má mnoho nástupkyň v moderní turecké literatuře. Její tvorba vyniká hlavně otevřeností, s jakou upozorňovala společnost na problémy žen, o nichž se veřejně nemluvilo. V tomto ohledu se její novinářská duše vždy odrážela v její tvorbě. Jejími hrdinkami nejsou jen ženy utlačované z nižších společenských tříd, ale rovněž ženy vzdělané a pracující, se kterými spisovatelka byla nejčastěji v kontaktu. Prostřednictvím svých děl však vypovídá o problémech a citech společných všem ženám.

Duygu Asena napsala celkem sedm novel a jeden soubor povídek. Nejvýznamnějším, dá se říct kultovním, dílem autorky je román „Kadınım adı yok - Žena nemá jméno“, který vyšel v roce 1987. Během jednoho roku se dočkal čtyřiceti tisíc výtisků a stal se nejprodávanější knihou. Tento úspěch však brzo zastínil zákaz, který uvalila „Rada ochrany dětí a mládeže před nevhodnými díly“. Kniha byla prohlášena za nevhodnou pro děti a mládež a byla stažena z trhu. Autorka se však proti tomuto rozhodnutí odvolala, po dvouletém soudním procesu se kniha opět vrátila do obchodů a dosáhla prodeje patesáti tři tisíc výtisků. Mezitím byla přeložena do němčiny, nizozemštiny a řečtiny. I v těchto zemích měla velký úspěch, v Řecku byla dokonce mezi nejprodávanějšími knihami. Její druhý román „Aslında aşk da yok - Vlastně není ani láska“ volně navazoval na první a dosáhl podobného úspěchu jak v Turecku, tak v již zmíněných zemích. Jako třetí v pořadí vyšel v roce 1992 soubor třinácti povídek a jedné pohádky „Kahramanlar hep erkek – Hrdinové jsou vždy muži“. Jak již název napovídá, kniha si ve třinácti povíkáčkách s hrdinkami z odlišného prostředí

si skrytě klade otázky, zda muži přejí být hrdiny, nebo bývají hrdiny vždy muži? Nejsou skutečnými hrdiny ženy? Kdo je skutečný hrdina? Je vůbec třeba být hrdinou?

Námi vybraná povídka z již zmiňovaného souboru nese název „Frau Eva aneb sousedka od vedle“. Povídka popisuje vztah dvou žen, které dělí věk, kulturní prostředí, tradice i jazyk, na druhou stranu je ale spojuje osamělost, kterou obě silně pocítují. Hrdinky jsou zobrazeny jako ženy, které se odmítají pasivně smířit s osudem. Autorka zde používá jedno z oblíbených témat ženské prózy, a to „soucit“ s jinými ženami, který se projevuje ztvárněním přátelských pout, oddaností a láskou mezi ženami⁴ Literatura psaná ženami vyjadřuje vědomí ženské soudržnosti založené na vzájemné náklonnosti a společně prožívané zkušenosti. V tomto ohledu literatura psaná ženami oponuje mnoha dílům mužů, kteří se při popisu zaměřují často na rivalitu v oblasti sexuálních vztahů a zradu (P. Morrisová, 2000:74).

1.2 Feminismus

Slovo „feminismus“ (latinsky femina-žena) bylo vypůjčeno z francouzštiny a v tomto slova smyslu se poprvé objevilo v Anglii v roce 1890. Feminismus je definován jako název pro komplex ideologií, sociálních teorií a politických hnutí, jejichž cílem je výzkum jevů, které lze považovat za projevy a součást utlačování ženského pohlaví. Feministické hnutí je různorodé a štěpí se na mnoho směrů – od hnutí prosazujících základní lidská práva pro ženy např. v zemích třetího světa až po hnutí radikálnější, které nepřipouštějí jakékoliv rozdíly v dispozicích pohlaví či propagují nepřátelský přístup k mužům. Je ovšem třeba rozlišit všechny tyto přístupy k feministickým otázkám z hlediska etnografického, národnostního apod.⁵

Ženské hnutí (bývá též označováno jako emancipace žen, což znamená především proces zrovnoprávnění žen s muži ve společnosti i v rodině) se v 19. století stalo novým fenoménem nejen v Evropě, ale i v zámoří. Změnu přinesl teprve postmoderní obrat - postmoderní filozofie se snaží zvrátit hierarchii mezi evropským a neevropským, mužským a ženským (J. Malínská, 2005). Hlavními požadavky 1. vlny hnutí žen v 19. a

⁴ Virginia Wolfová označila ztvárnění náklonnosti mezi ženami za téměř revoluční rys literárních děl žen (P. Morrisová, 2000:74).

⁵ Citováno podle: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Feminismus>

na počátku 20. století bylo zakotvení základních politických, občanských a lidských práv v zákonech. Jednalo se především o právo volební.⁶ Většina historiků poukazuje na souvislost s rozvojem průmyslu provázeným hlubokými změnami ve společenských a politických systémech. Vzniká zde příležitost a v určitých vrstvách a systémech i nutnost placené práce žen, a tím možnost ekonomické nezávislosti na muži a na rodině. Dalším požadavkem byl rovný přístup ke vzdělání.

Feministické hnutí 2. vlny začalo v 60. letech 20. století a bylo úzce spojeno s bojem za lidská práva a se studentským hnutím. Klíčovým heslem této poválečné vlny je „osvobození z útlaku“. Do popředí se dostává např. problém socializace jazyka a postavení žen v různých oblastech společenského života. Ženy také začaly pocítovat, že sice mohou vystudovat téměř jakoukoli školu, ale poté se nemohou kvalifikovaně uplatnit, protože relativně prosperující společnost o ně neprojevuje zájem. Proto začaly zakládat své vlastní nezávislé organizace, které se zabývaly převážně feministickými otázkami jako např. násilí v partnerském svazku, rovné platové podmínky, sexuální obtěžování, diskriminace pohlaví apod. To je vedlo na veřejná prostranství. Pořádaly hromadná setkání a otevřeně vstupovaly do veřejného politického života. Pozdní sedmdesátá léta proměnila hospodářskou a kulturní situaci. Do popředí se dostávaly konzervativní vlády podporující hodnoty domova a domácnosti. Současně se zvedla levicová kritika feminismu. Zřetelně se v tomto období formulují východiska feministické teorie: nerovnost mezi mužem a ženou není ani biologická danost, ani boží soud, ale naopak je vytvořena kulturně a společensky.

K označení tradičně vytvořených stereotypů chování, vztahů a přístupů ke světu, jež se spojovaly s obrazem muže a ženy, se užívá gramatický pojem „gender“ (rod). Hlavní důraz klade na to, že pohlaví není samo o sobě určující pro postavení muže a ženy. Feministické učení chce tedy zkoumat rozdílné způsoby sociální a kulturní konstrukce mužství a ženství, aby odhalilo mechanismy útlaku, dominance a moci. Myšlenková povaha feminismu a jeho společenské zázemí se opět proměňuje zejména v druhé polovině osmdesátých let. Na předních amerických univerzitách se zakládají katedry „ženských studií“. Na akademické půdě se zkoumá nerovnost pohlaví, změny v

⁶ Jedním z prvních zemí, kde si ho ženy vybojovaly, byl Nový Zéland v r.1893, jedním z posledních Švýcarsko v r.1971).

sociálním postavení žen, patriarchát, stereotypy (zvláště genderové), rovný přístup v souvislosti s pohlavím a útlak.

Současně dochází k splnění velké části požadavků raného feministického hnutí v právních systémech. Feminismus je neprávem často označován jako směr, který je zaměřen proti mužům, v lepším případě jako problém, která se týká pouze žen. Většina směrů feminismu sdílí názor, že existují rozdíly mezi muži a ženami, ale jakákoliv rozdílnost nemůže být základem pro diskriminaci. Feminismus je také otázkou mužů, protože pevně stanovené genderově podmíněné role omezují nejen ženy, ale i muže, například diskriminace otců po rozvodu. Mnoho dnešních feministek tvrdí, že feminismus je pevně zakořeněné hnutí, které se snaží bořit hranice mezi sociálními třídami, rasami, kulturami a náboženstvími; odpovídá kultuře a reflektuje problémy žen té které společnosti jako například ženská obřízka v Súdánu či dvojí metr pro posuzování pracovního ohodnocení pohlaví na západě. Základní hodnoty feminismu, jako jsou rovnost pohlaví před zákonem, jsou již přijímány v západní kultuře za správné. V praktickém životě však nedochází vždy k jejich naplňování zejména v oblasti rovných příležitostí (blíže viz [11]).

1.3 Feminismus v Čechách

V českých zemích se ženské hnutí začalo systematicky rozvíjet od šedesátých let devatenáctého století.⁷ Od počátku hlavně kladlo důraz na vzdělávací a přednáškovou činnost, na zakládání dívčích škol a na charitativní činnost.⁸ Od devadesátých let ženy začaly usilovat o naplňování občanských a politických práv, včetně získání volebního práva, a o demokratizaci společnosti. Tyto velké změny vyžadovaly od začátku velké

⁷ Střediskem emancipačních snah českých žen se tehdy stal Český výrobní spolek, založený roku 1863 z popudu Marie Palacké – Riegrové za účasti Sofie Podlipské, její sestry Karoliny Světlé a Věnceslavy Lužické a za pomoci Františka Palackého a Vojty Náprstka. Úspěchem Českého výrobního spolku bylo založení Městské dívčí školy v Praze, do které mohly žáčky po ukončení šesté třídy základní školy. Byla první svého druhu v celém Rakousku a stala se vzorem pro podobné ústavy nejen v českých zemích. Škola byla prakticky orientována, důraz však kladla i na akademické předměty, výuku cizích jazyků a na všeobecné vzdělání. (B. Osvaldová, 2005).

⁸ První dívčí gymnázium ve Střední Evropě, Minerva, bylo založeno v Praze roku 1890 zásluhou Elišky Krásnohorské (J. Malínská, 2005).

úsilí. V tomto směru hrála velkou úlohu díla Boženy Němcové, Elišky Krásnohorské, Karoliny Světlé, Terezy Novákové a mnoha jiných autorek, protože poukázala na sociální a mravní problémy, včetně nerovnoprávného postavení žen, a přispívala k demokratizaci společnosti.

Český feminismus neměl za cíl „být jako muži“ či se nad ně vyvyšovat, naopak jeho hlavním cílem bylo dosáhnout respektu žen a spolupráce. Žena byla považována za duševně, mravně i intelektuálně naprosto rovnocennou bytost s mužem. V tomto duchu se začala rozvíjet emancipace českých žen, již podporovali muži stejných názorů. Snahy o zrovnoprávnění žen s muži formálně vyvrcholily uzákoněním rovných práv pro obě pohlaví zakotvených v ústavě ČSR po roce 1918, a to zásluhou nejen žen, ale i demokraticky smýšlejících mužů, kteří museli bojovat proti předsudkům a konzervativním názorům společnosti a církve.

Jedním z hlavních zastánců rovnosti muže a ženy byl nepochybně T.G. Masaryk. Ve svém článku „Moderní názor na ženu“ kritizoval uzavření ženy do soukromé sféry a výchovu dívek těmito slovy: „*Skutečně to směšné a škaredé lapání muže, to nemožné vychování k domácnosti, jakého se našim patricijským dcerkám posud dostává – trochu němčiny, frančiny, bříkání na klavír, šití a strádání výbavy – jak je to nepraktické, hloupé, ponižující. A k tomu všemu jak to vysiluje ženy nadanější, jemnější a myslivější, mnohem více než ty účinky konkurence*“ (Citováno podle J. Malínská, 2005).

Po založení republiky ženy dále usilovaly o to, aby zákonem daná rovnost přešla do praktického života, který byl i na počátku dvacátých let 20. století v zajetí tradic a konzervativních předsudků. Do roku 1948 se činnost ženských spolků rozvíjela v souladu s modernizací tehdy ještě poměrně mladého státu. Slibný vývoj českého ženského hnutí přerušila druhá světová válka a později éra socialismu, která hlásala rovnost všech a ženskou otázku viděla jen z hlediska boje proti třídním rozdílům. Proto se také za první republiky komunistické aktivistky nikdy nehlásily k feminismu a nikdy se ve feministickém hnutí výrazně neangažovaly, protože žena byla buď součástí buržoazie, nebo proletariátu, a tyto kategorie byly chápány třídně, nikoli podle pohlaví⁹

⁹ Feminismus byl v tehdejším Příručím slovníku naučném, vydaném Československou akademií věd, vysvětlen jako „buržoazní ženské hnutí, které usiluje o rovnoprávnost žen, ale neodhaluje podstatu závislého postavení žen v kapitalismu.“ (Citováno podle B. Osvaldová, 2005).

Různé skupiny ženského hnutí z předválečného období byly sjednoceny pod „Československý svaz žen“. Ženský problém byl podřazen problému občanskému, bojovalo se proti vyššímu nepříteli a budovala se „nová“ společnost. Podle některých se druhá vlna feminismu v Československu ani neobjevila. Ženy se věnovaly rodině, chodily sice do zaměstnání, ale profesní nebo politickou kariéru si nebudovaly. Svůj plat vnímaly jako příspěvek k hlavnímu platu muže, protože si tuto diskriminaci neuvědomovaly. Byly neustále ujišťovány, že jsou rovnoprávné a emancipované, což se projevovalo zejména tím, že mohly nejen studovat a chodit do práce, ale zároveň se starat o domácnost. I ženám určené časopisy se pojmu feminismus vyhýbaly a držely se oficiálního názoru, který považovala emancipační hnutí v Československu za ukončené. Přesto v některých materiálech byly „základní feministické otázky“ přítomné, kdykoli se mluvilo o společenské rovnoprávnosti, platech, postavení žen v řídicích a politických funkcích. Většina těchto problémů však byla popisována jako okrajové a především individuální, nebyly spojovány se ženami jako skupinou.

Koncem osmdesátých let se objevují některé do té doby tabuizované otázky, jakoby symbolicky s očekávanou společenskou změnou, je to např. sexismus a feministické hnutí v listopadovém čísle Vlasty roku 1989. Trvá však ještě dva roky, než se feminismus začíná objevovat skutečně jako téma. Velkou roli v tom hraje Centrum pro Gender Studies, sloužící jako knihovna, archiv, vzdělávací a přednáškové středisko. Ukázalo se však, že vzdálenost od poměrně tolerantní meziválečné společnosti, která diskuse o ženské otázce vnímala jako součást demokracie, je příliš velká. České prostředí počátku devadesátých let si s feminismem nevědělo rady, pro většinu společnosti představoval další ideologii, v čerstvé paměti bylo fungování Československého svazu žen jako organizace s politickým podtextem. Na vnímání hnutí se podepsala i média, která popisovala hlavně jeho radikální a provokativní výstupy. Feminismus v Českém prostředí dnes je mnohými vnímán jako obor, který řeší vykonstruované a umělé problémy (B. Osvaldová, 2005).

1.4 Feminismus v Turecku

Mluvit o dějinách ženského hnutí v Turecku mimo evropský kontext by jistě nebylo správné. Již v době Osmanské říše, zejména v 19. století, mělo Turecko zájem o veřejný pořádek a společenské zřízení Západu. Pro realizaci však muselo čekat na

založení Turecké republiky Atatürkem v roce 1923. (Jde o tzv. reformy, které zavedl Atatürk podle evropského vzoru, například evropský styl oblékání, zavedení latinky místo arabského písma apod.). Již před vznikem republiky byly slyšet požadavky na zrovnoprávnění žen. Ženy z vyšších kruhů v roce 1880 začaly vydávat časopis, kde diskutovaly o svých problémech, mimo jiné informovaly o emancipaci evropských žen. Tyto snahy však zůstaly veřejnosti neznámé až do té doby, když Kemal Atatürk stanovil rovnost mužů a žen v zákonodárství a snažil se zlomit hluboce zakořeněné tradice. Atatürk si dobře uvědomoval - stejně jako T.G.Masaryk - že sociálního a ekonomického vývoje lze dosáhnout jen tehdy, pokud se zapojí i ženy. Zároveň ale věděl, že samotné právní reformy nemohou změnit tradiční postavení žen ve společnosti, kde život dívek je určen rodinou. Proto nejvíce kladl důraz na vzdělání žen (sám adoptoval dívky, které vychovával jako vzdělané, moderní dámy, zakládal dívčí školy apod.). Výsledkem jeho reformy počet studentek ve školách rychle stoupl. Mezi lety 1935 až 1980 se počet žen zaměstnaných ve veřejné správě znásobil 24 krát, zatímco u mužů stoupl jen osmkrát (A. Ayata, 2006:150).

Současná situace je ovšem taková, že Turecko má na jedné straně nejvyšší počet akademických pracovníků na světě, ale na druhé straně také nejvyšší míru negramotnosti v Evropě. Vznik tohoto paradoxu lze vysvětlit tím, že národní politika, která má vzdělávání žen ve svém programu, se tu střetává se stále silnými vlivy patriarchální kultury, která v mnoha ohledech upřednostňuje syny, například rodiny s nedostatkem financí posílají do školy raději své syny než své dcery. Je však nutno podotknout, že se tyto postoje mění. Zejména ženy přistěhovalců ve městech, které jsou odkázány vykonávat nekvalifikované práce, si stále více uvědomují fakt, že zaměstnání, vzdělání a ženská práva jsou vzájemně propojeny. Studie ukazují, že převážná většina těchto žen chce, aby se jejich dcerám dostalo vzdělání. Uvědomují si totiž, že vzdělání je jedinou cestou, jak se dostat z chudoby předměstí a dosáhnout nezávislosti a respektu. Tuto motivaci dívek dokládá mimo jiné jejich úspěšnost u přijímacích zkoušek na univerzitu, kde dívky tvoří 42% uchazečů, ale zato 46% přijatých. Mnoho z nich si vybírá humanitní obory, protože stejně jako v mnoha západních zemích jsou technické obory vnímány spíše jako mužské. Na druhou stranu v oblasti vědy a sociálně-politických věd počet studentek tvoří téměř polovinu studujících (A. Ayata, 2006:153).

Osmdesátá léta přinesla Turecku nejen druhou vlnu feminismu, ale také rozdělila feministické hnutí na dvě části. Na jedné straně tu byly „kemalistické“ ženské organizace, které pokračovaly v sekulární ideologii Atatürka. Na druhé straně tu stály tzv. „nové feministky“, které po vzoru evropských a amerických feministek přinesly nový pohled na ženské otázky, hlavně tedy v oblasti soukromého života. Do veřejné diskuse zavedly nová témata, která byla dlouho opomíjená, jako domácí násilí, sexuální násilí apod. Poukázaly na to, že ačkoli ženy chodí do práce, v domácnosti jsou ještě stále podřízené mužům. Na rozdíl od „kemalistek“, které spíše pasivně podporovaly vzdělávání žen, „nové feministky“ vystupovaly v roli politických aktivistek. Prostřednictvím rozsáhlých mediálních kampaní a pouličními protesty upozorňovaly na porušování lidských práv žen (A. Ayata, 2006:162).

Obraz ženského hnutí v Turecku by jistě nebyl úplný, kdybychom nezmínili „muslimské feministky“, o kterých se začalo mluvit po roce 1980, kdy se mladé studentky začaly dožadovat svého práva zahalovat si hlavu na univerzitě (nošení šátků ve třídách není dodnes povoleno). Toto hnutí, které je protikladem západně orientovaných feministek, však není jednotné, postoj jeho protagonistek se liší od lehce konzervativních až po radikálních. Společné mají jen to, že se hlásí k islámu a chtějí také podle své víry žít, tedy se i zahalovat. Podle nich není třeba přijímat západní způsob života, protože islám poskytuje dost prostoru k emancipaci a podporuje i vzdělávání žen (Ayata, 2006:163). Skutečnost je však taková, že tyto ženy upřednostňují domov před pracovní kariérou. I vzdělané muslimky tedy chodí do zaměstnání většinou jen v případě finanční nouze. Co tedy činí dnešní „muslimské feministky“ bojovnicemi za ženská práva? Je to zjištění, že se pro svou muslimskou identitu rozhodly vědomě a snaží se ji prosadit jako své právo, zatímco jejich babičky ji musely akceptovat jako danou.

Jak již bylo řečeno, prototyp turecké ženy nelze určit. Pokud ale chceme popsat život žen v současné turecké společnosti, nabízí se nám velmi rozporuplný obraz. Na jedné straně je vysoká účast žen ve veřejném životě, na straně druhé je však stále vysoká míra negramotnosti mezi ženami. Stejně rozporuplné je postavení žen v rodině, od zcela rovnocenných vztahů až po patriarchální, kde jsou otcové či bratři ochotni zabít svou příbuznou tzv. pro čest rodiny. Důvodem jsou velké rozdíly třídní, kulturní i společenské. Mezi městským a venkovským způsobem života je nadále velká propast. Ženy ve městech žijí podle západního způsobu života, usilují o vzdělání, pracují (tyto

tendence se dají vyzorovat i u radikálních muslimek), zatímco ženy na venkově žijí v tradiční, hierarchizované společnosti, kde jsou zcela závislé na mužích.

Snažili jsme se stručně přiblížit historii a vývoj ženského hnutí od jeho vzniku k dnešku, kde jsme popsali též situaci žen v Turecku a v Čechách. V první řadě to byla turecká spisovatelka a její tvorba, která nás podněcovala věnovat se tématu feminismus. Rovněž jsme se domnívali, že tyto informace alespoň částečně mohou přispět k porozumění realitě dvou vzdálených kultur. Dospěli jsme k závěru, že ženská emancipace se vyvíjela kontinuálně s vývojem celé společnosti. Od doby, kdy žena neměla ve společnosti prakticky žádné postavení, až do doby dnešní, kdy je již plně emancipovaná. Jak bylo řečeno, tendence k tomuto stavu se objevily v průběhu 19. století. Tehdy však ještě nebyl právně kodifikován, této kodifikace bylo dosaženo až ve 20. století. Přesto již v té době byly stanoveny cíle emancipačního hnutí, kterých chtělo dosáhnout. Lze říct, že témata, se kterými se zabývalo ženské hnutí v 19. stol. byla obecnějšího rázu jako např. vstup žen na vysoké školy, volební právo apod.

Jak jsme se přesvědčili, začátky feminismu v Turecku a v Čechách sdílí podobné myšlenky. Meziválečná generace v Čechách i „kemalistky“ v Turecku ho vnímaly jako součást demokracie. Zastávaly názor, že vzdělávání žen je nutností pro ekonomický vývoj. V období komunismu byla emancipace žen potlačena, a právě to se uvádí jako důvod, proč se v Čechách neobjevila tzv. druhá vlna feminismu (blíže viz. 1.2). Oproti tomu v Turecku vývoj ženského hnutí sice pokračoval podle západního vzoru, ale jeho teorie musela být aplikována na kulturně i nábožensky odlišné problémy.

Na závěr je nutno říct, že feminismus má mnoho proudů, a proto ho nelze generalizovat. Přesto se však uvádí, že předsudek společnosti vůči feminismu v Čechách je velké a jeho projevy mají pro mnoho žen protimužský náboj. Ve srovnání s Českou republikou se za hlavní úspěch ženského hnutí v Turecku považuje to, že dokázalo problémy žen zviditelnit, což se podle mnohých českému feminismu nedaří. Veřejnost je přesvědčena, že oběťmi domácího násilí se stávají ženy slabé a bojácné. Odborníci se však setkávají častěji s případy, kdy úspěšnou ženu týrá méně úspěšný partner a poukazují na to, že téměř tři pětiny rodin, kde se násilí vyskytuje, patří ke střední či vyšší vzdělané vrstvě. Paradoxem je, že v Turecku tento problém je spojen s nižší, nevzdělanou vrstvou společnosti.

KAPITOLA 2

2.1 Typologická klasifikace jazyků

V této kapitole se budeme zabývat strukturálními odlišnostmi češtiny a turečtiny, které typologicky zastupují dvě odlišné jazykové skupiny. Typologie je disciplínou, která odhaluje strukturální vlastnosti jazyků, charakterizuje a klasifikuje je na základě společných a vzájemně se podmiňujících rysů. Soubor těchto strukturálních rysů tvoří tzv. jazykový typ. Strukturální vlastnosti jednoho typu vytvářejí příznivé podmínky pro existenci a rozvoj dalších jevů téhož typu (V. Skalička, 1975). Zařazení jednotlivých jazyků do těchto typů je dáno rysy, které v něm převládají, proto je třeba zdůraznit, že téměř žádný jazyk nepředstavuje čistý typ. Čeština patří tedy do skupiny flektivních jazyků na základě převládajících vlastností flektivních, turečtina je zařazena mezi jazyky aglutinační na základě převažujících aglutinačních rysů. V druhé části kapitoly se pak krátce zmíníme o vývoji a charakteristice altajských a slovanských jazyků.

Na světě je mnoho jazyků užívaných velkými národy či menšími jazykovými společenstvími. Přesto však jazykových rodin, do kterých byla většina jazyků světa podle určitých kritérií zařazena, není mnoho. Klasifikace jazyků se provádí různými způsoby. Jedním z nich je klasifikace sociolingvistická a areální (geografická), která vychází z vnějších okolností, druhým klasifikace geneologická (genetická) a typologická, která vychází z vlastností jazyků samých. Sociolingvistická klasifikace jazyků vychází z počtu uživatelů jazyka ve funkci „prvního“ (mateřského) a „druhého“ jazyka a z jeho postavení ve světě. Pro geografickou klasifikaci jazyků je základním kritériem geografická kontinuita. Pro tuto práci je však důležitá klasifikace typologická, kterou se budeme zabývat podrobněji.

Typologie odhaluje vztahy mezi jednotlivými jevy, nepopisuje je izolovaně, nýbrž v jejich souvislostech. Jazyky studuje z hlediska rysů charakteristických pro jazykové typy (nejvýrazněji se to projevuje v oblasti morfologie) a každý jazyk do některého z nich zařadí. Opět zdůrazňujeme, že žádný přirozený jazyk není čistým

typem, tudíž žádný nemá vlastnosti pouze jediného typu. Typologická charakteristika jazyka je založena na převládajícím typu gramatické stavby.

Typologické teorie obvykle vycházejí z jazykových rovin, které se dělí na typologii fonologickou, strukturní, morfologickou a syntaktickou. Nejpropracovanější z nich je typologie strukturní. Zakládá se na jevech více rovin a jazyky dělí do pěti typů: 1. aglutinačního 2. flektivního 3. izolačního 4. introflektivního 5. polysyntetického.

Své názvy získaly podle převládajícího rysu, i když každý typ je vymezen celou škálou rysů, které se navzájem podporují.

1. aglutinace: vyjadřování gramatických funkcí afixy připojovanými ke kmenu, přičemž jeden afix má vždy jen jednu funkci.
2. flexe: vyjadřování gramatických funkcí afixem/afixy, připojovaným ke kmenu, často prostřednictvím alternací, přičemž afix může mít funkcí více.
3. izolace: vyjadřování gramatických funkcí dodávanými pomocnými slovy
4. introflexe: vyjadřování gramatických funkcí alternacemi uvnitř kořenu
5. polysynteze: vyjadřování gramatických funkcí (kombinací) a slovosledem plnovýznamových slov/kořenů spojených v jediné slovo nebo konstrukci.

(F. Čermák, 2001:203)

Dále se budeme zabývat jen aglutinačním a flektivním typem, do kterých turečtina a čeština patří. V konkrétních příkladech popíšeme aglutinační rysy turečtiny v porovnání s typologickou charakteristikou češtiny, která je převážně flektivní. Hlavními rozdíly mezi aglutinačním a flektivním typem jsou následující:

1) V aglutinačních jazycích jsou přípony volně připojeny (ke kořenovému morfému, na jejich rozhraní nedochází k hláskovým změnám, takže jsou afixy snadno identifikovatelné, např.: turecké *ev-ler-in*). Ve flektivních jazycích afixy s kořenovým morfémem často splývají, proto často kořen slova nelze snadno identifikovat.

2) V aglutinačních jazycích je každá gramatická kategorie vyjádřena jednou příponou, je-li třeba vyjádřit v jednom slově více kategorií, musí se připojit za kořenový morfém odpovídající počet přípon (v tureckém *ev-ler-in* označuje afix *-ler-* množné číslo a afix *-in-* genitiv (resp. jeho obdobu). Ve flektivních jazycích je několik kategorií vyjádřeno jednou koncovkou (např. v českém *dom-ů* označuje koncovka *-ů* jak množné číslo, tak genitiv; u sloves je množství zastoupených kategorií v jedné koncovce ještě větší).

3) V aglutinačních jazycích je každá gramatická kategorie vyjádřena vždy jedním stejným afixem (např. v turečtině -ler- pro množné číslo), naproti tomu ve flektivních jazycích bývá stejné kategorie vyjádřena několika různými afixy (např. v češtině se množné číslo vyjadřuje celkem 7 koncovkami: -i, -y, -é, -ové, -e, -a, -í).

4) V aglutinačních jazycích je kořenový morfém neměnný, ve flektivních jazycích v něm dochází ke změnám (např. česky při-nes-u / při-nos, arabsky kit-āb (kniha) / kut-ub (knihy), turecky kit-ap (kniha) / küt-üp-hane (knihovna)).

Z hlediska překladatelského je zřejmé, že větší formální závislost a rozdílnost jazyků ztěžuje práci překladatele. Jinak řečeno, čím je typologická příbuznost jazyka originálu a překladu větší, tím je obecně jednotka překladu menší a naopak, čím je strukturální příbuznost jazyků menší, tím obecně jednotka překladu větší a naopak. Ačkoliv se v translatologii hovoří o teorii částečné nepřeložitelnosti, ve smyslu reprodukování všech formálních či obsahových rysů předlohy, teorie i praxe dokládá, že díky funkčnímu přístupu tyto rozdíly vyplývající mimo jiné z formální odlišnosti výchozího a cílového jazyka lze překladatelsky překonat. (S tímto tématem se podrobněji zabýváme ve čtvrté kapitole).

2.2 Altajské jazyky

Turečtina patří do skupiny altajských jazyků. Altajská jazyková oblast pokrývá území počínaje Balkánským poloostrovem až po severovýchodní Asii, zahrnující oblast altajských hor ve střední Asii, po kterých je jazyková rodina také pojmenovaná. Skládá se ze tří příbuzných jazykových skupin: turecké (též turkická) mongolské a mandžudsko-tunguzské. Altajskými jazyky (asi 60 jazyků) se hovoří v severovýchodní oblasti Asie, v severních a severozápadních provinciích Číny, v Mongolsku, ve Střední Asii, na jižní Sibiři, dále v Malé Asii, na území Turecka a na Balkánském poloostrově.

Více než polovina altajských jazyků patří do skupiny tureckých jazyků (je nutno říct, že neexistuje jednotná terminologie, zda je správné označení „turecké“ či „turkické“ jazyky. Starší název „turkotatarské“, který označoval turecké jazyky, je však považován za chybný). Většina jazyků v rámci jednotlivých tureckých skupin již není navzájem srozumitelná.

Altajské jazyky mají mnoho společných rysů, kterými se od ostatních jazykových skupin liší. Společné rysy se vyskytují na všech rovinách jazyka; ve fonologii, morfologii, syntaxi i slovtvorbě.

Fonologické systémy altajských jazyků jsou bohaté na samohlásky. Ve většině altajských jazyků se vyskytují dlouhé samohlásky, které jsou fonologické a mění význam slov. Ve většině tureckých jazyků je přízvuk na poslední slabice.

Dalším společným rysem všech altajských jazyků je vokalická harmonie. Všeobecná definice, která by platila pro všechny jazyky, však neexistuje. Nejjednodušší typ vokalické harmonie se projevuje tak, že v jednom slově stojí vedle sebe buď samohlásky zadní, nebo přední (blíže o altajských jazycích viz [5]).

Například: turecká slova evler – domy atlar - koně

Altajské jazyky mají mnoho společných rysů také v gramatické stavbě. Všechny aglutinační jazyky nemají určitý člen ani gramatický rod. S číslovkami používají jen singulárové tvary podstatných jmen. Slova se ohýbají a tvoří pomocí sufixů, které se připojují ke kmeni. Přitom každý sufix plní jen jednu funkci na rozdíl od flektivních indoevropských jazyků, kde koncovky mají více významů.

Například v tureckém slově ev-ler-in kmen ev znamená dům, -ler je sufix množného čísla, -in je koncovkou genitivu. Suffixy se mechanicky připojují ke kmenu a podléhají zákonu vokalické harmonie (výjimkou jsou cizí slova). Například turecký sufix ablativu podle harmonie má dvě podoby: -den / -dan ev-den (z domu), oda-dan (z pokoje).

Dalším rysem, který se vyskytuje ve většině altajských jazyků je tzv. přivlastňovací sufix, který funguje stejně jako přivlastňovací zájmena v češtině.

Například evi-m, evi-n, ev-i (můj, tvůj, jeho / její dům).

Slovní druhy v altajských jazycích jsou méně diferencované než v indoevropských jazycích. Jasně rozlišené skupiny tvoří jména a slovesa. Osobní zájmena mají důležité postavení mezi všemi slovními druhy. Projevuje se to hlavně ve skloňování.

Podstatná a přídavná jména v mnoha případech mají stejný tvar. Pro lepší rozlišení by bylo správnější hovořit o podstatných jménech v podmětné či předmětné funkci a o podstatných jménech v přivlastňkové funkci.

Například turecky taş (kámen) taş ev (kamenný dům), ev taş (dům je kamenný).

Charakteristickým rysem slovesa v altajských jazycích je to, že slovesný kmen a rozkazovací způsob bez sufixu jsou jedinými čistě slovesnými tvary. Ostatní tvary, časy, přičestí a přechodníky vznikaly z jmenných tvarů.

Altajské jazyky nemají předložky. Místo nich se používají postpozice, které jsou umístěny za slovo, s kterým se spojují. Původy postpozic jsou různé, mnoho podstatných jmen funguje jako postpozice, které jsou však již lexikalizované.

Například turecké üstünde (na) üst (povrch).

Altajské jazyky jsou bohaté na slovesná jména, přičestí a přechodníky. Tyto tvary umožňují vyjadřovat důležité gramatické funkce ve větě. V altajských jazycích není sloveso mít. Například v turečtině se sloveso *mít* vyjadřuje přivlastňováním předmětu a predikativními výrazy *var / yok (je / není), araba-m var (mám auto)*.

Co se týče slovní zásoby, altajské jazyky mají velký počet společných slov, které nelze jednoznačně označit za výpůjčky. Tyto prvky jsou považovány za důkaz genetické příbuznosti altajských jazyků. Odpůrci této teorie však tyto prvky pokládají za výpůjčky vyplývající z někdejších častých kontaktů mezi tureckými a mongolskými a mezi turecko-mongolskými a mandžudsko-tunguzskými jazyky. Kritériem, jak rozeznat výpůjčky od společných prvků zděděných z prajazyka, jsou hláskové korespondence.

Nejstarší lexikální výpůjčky jsou ze semitských, z indoevropských a z uralských jazyků. Ve východní části altajské jazykové oblasti proniklo mnoho výpůjček z čínštiny do staré turečtiny a do středomongolských jazyků. Altajská slova zdomácněla v mnoha jazycích, některé uralské jazyky jich mají značný počet. Výpůjčky se vyskytují dokonce i ve východoslovanských a v jihoslovanských jazycích. Jde o slova, která zcela zdomácněla. Tyto velmi staré altajské výpůjčky v slovanských jazycích jsou některými odborníky považovány za přímý důkaz toho, že staří Slované a některé altajské národy sousedili již v prvním století našeho letopočtu (podrobněji o slovanských jazycích viz [2]).

Silný vzájemný jazykový vliv lze pozorovat mezi tureckými a mongolskými jazyky v Mongolsku a na jižní Sibiři, dále mezi tureckými a iránskými jazyky ve Střední Asii. Mnoho slov z arabštiny a perštiny proniklo do tureckých jazyků v důsledku šíření islámu. Na druhé straně styky s Evropou otevřely cestu výpůjčkám

z evropských jazyků, zejména z francouzštiny, z italštiny apod. Pro turecké jazyky v bývalém Sovětském svazu byla hlavním zdrojem moderní slovní zásoby ruština.

2.3 Slovanské jazyky

Slovanské jazyky se vyvinuly ze společného prajazyka, který se nazývá praslovanský jazyk. Slovanské jazyky původně pokrývaly mnohem menší území než v současnosti. Nejvíce se rozšířily v období tzv. stěhování národů kolem roku 500 n.l. Slované do 7. stol. postupně osídlovali rozsáhlejší oblast východní Evropy a Balkánu

Slovanské jazykové území je rozděleno do dvou částí. Větší severní část tvoří západní a východní větve slovanských jazyků, a druhou menší část tvoří jižní větev.

1. Jihoslovanské jazyky

- západní větev: slovinština, srbština, chorvatština, bosenština
- východní větev: bulharština, makedonština, staroslověnština

2. Západoslovanské jazyky

- česko-slovenská větev: čeština, slovenština
- lužická větev: hornolužická, dolnolužická srbština
- lechitská větev: polština, kašubština, polabština (zaniklá)

3. Východoslovanské jazyky: ruština, ukrajinština, běloruština, rusínština.

Lingvistické rysy, které rozlišují tyto tři skupiny, se vyvinuly v průběhu expanze od 6. do 10. stol. Ve svém základu však slovanské jazyky zůstaly tvarově, syntaticky i sémanticky blízké. Zachovaly značnou lexikální jednotu hlavně v názvech příbuzenských vztahů, částí těla, přírodních jevů, fyzických vlastností, dobytkářství, lovectví, hrnčívství, tkalcovství, názvů číslovek, zájmen, příslovcí apod. (viz [2]).

Z hlediska typologie je možno slovanské jazyky charakterizovat jako převážně syntetické. Gramatické významy vyjadřují většinou prostřednictvím afixů. Většina slovanských jazyků zachovala skloňování v singuláru i plurálu a třemi pádovými tvary duálu. Slovanské jazyky mají tři jmenné rody a mnoho rozdílů mezi životnými a neživotnými jmény v některých pádech.

Základní slovanská slovní zásoba byla rozšířena přejímáním slov. Slovanský prajazyk přejímal v prehistorickém období z íránských jazyků. Ve většině slovanských jazyků se zachovala původní slovní zásoba. Slovanské jazyky jsou si blízké nejen

společnou slovní zásobou, ale i tou částí slovní zásoby, která se tvoří přímo ze základní slovní zásoby. Stejně či podobně znějící slova mohou mít však odlišné významy. S přijetím křesťanství se do slovanských jazyků dostalo mnoho latinských a řeckých slov, např. náboženské termíny. Východní a jižní slovanské jazyky si vypůjčovaly z jiných východních jazyků pod vlivem nadvlády Tatarů v Rusku a Turků na Balkáně. Po renesanci slovní zásoba čerpala hlavně ze západních jazyků, zejména z němčiny a francouzštiny.

Slovanské jazyky si zachovaly příbuznost i v oblasti slovo tvorby. Při vytváření nových slov využívají sufixy a prefixy, u sloves se dokonce často vyskytuje několik prefixů, které se přidávají ke slovesu (*po-za-stavit*). Většina slovanských jazyků má též společné odvozovací sufixy (*např. –stvo*).

Lexikální příbuznost slovanských jazyků je dána do značné míry jejich zeměpisnou polohou a společnou historickou minulostí. Nejbliž k sobě mají sousední jazyky (např. bulharština, srbština, makedonština mají společná slova z turečtiny v důsledku dlouholeté turecké nadvlády).

KAPITOLA 3

3.1 Problematika rozvrstvení národního jazyka v překladu

Jazyk může být chápán jako systém, který obsahuje řadu prostředků k vyjádření určitých významů. Tyto prostředky jsou užívány různě, je to dané množstvím neopakovatelných situací, ve kterých se komunikační akt realizuje. Je však třeba brát v úvahu, že syntaktická charakteristika projevu je ovlivněna řadou okolností a aspektů, které určuje mluvený projev a výběr vyjadřovacích prostředků (osobnost mluvčího, psychologické aspekty apod.) jako například změna intonace, tempo řeči, užívání citoslovcí, částic apod. jsou prostředky, které vyjadřují emocionalitu (J. Hronek, 1972:54). Umělecká literatura je tou oblastí, kde lze uplatnit celou škálu jazykových prostředků v nejrůznějších kombinacích. V tomto ohledu rozvrstvení jazyka do strukturních útvarů a stylistická diferenciací výrazových prostředků mají z funkčního hlediska mnoho společného. Svědčí o tom mimo jiné fakt, že se v uměleckých textech jevů jednotlivých útvarů využívá přímo stylisticky, například pro charakteristiku postav apod. (J. Hronek 1972:121).

Možnosti využití slovní zásoby národního jazyka v umělecké literatuře jsou skutečně neomezené. Každý autor může přinést nové obohacení volbou prostředků abstraktních či konkrétních, neutrálních nebo naopak příznakových aj., ale i způsobem jejich zapojení do textu. Tyto tendence jsou charakterizovány jako autorský styl (J. Chloupek, 1990:261). Specifická problematika stylové charakteristiky uměleckého textu se otevírá v souvislosti s uměleckým překladem. V uměleckém překladu jde totiž o to vystihnout smysl a styl předlohy, tlumočit věrně nejen obsah, ale i zobrazenou jazykovou situaci, obrazné pojmenování i příznakových slov a tvarů (otázkami teorie překladu se podrobněji zabýváme ve čtvrté kapitole).

V této kapitole se pokusíme přiblížit tuto problematiku na základě stratifikační teorie národního jazyka turečtiny a češtiny. Pro komplexnější pohled na problematiku rozvrstvení turečtiny bylo třeba se zmínit o vývoji spisovné turečtiny v historických souvislostech. Situace češtiny se jeví mnohem složitější, neboť čeština disponuje vedle

spisovného jazyka dalšími útvary, které jsou v jazykovědě podrobně popsány, i když jak si ukážeme, nejsou vždy jednoznačně definovány.

3.2 Stratifikace tureckého národního jazyka

Turečtina je turkický jazyk používaný zejména v Turecku, v Bulharsku, na Kypru, na území bývalé Osmanské říše a je také jazykem několika milionů imigrantů v zemích Evropské unie. Mezi turečtinou a jinými oghuzskými jazyky, např. azerštinou či turkmenštinou, je poměrně vysoký stupeň vzájemné srozumitelnosti. Počet rodilých mluvčích v této podskupině dosahuje 100 milionů a celkový počet mluvčích 125 milionů (blíže o turečtině viz. [5]).

Ačkoliv turečtina patří mezi altajské jazyky, přímo či nepřímo souvisí s dalšími důležitými jazykovými rodinami. Jedním z nich jsou semitské jazyky, do kterých patří arabština. Přijetím islámu turečtina si vypůjčila mnoho slov z arabštiny. Dalším jsou indoevropské jazyky, mezi které patří perština a francouzština, jejichž vliv na turečtinu nelze přehlédnout.

Historický vývoj turečtiny se dělí na tři období:

I. Turečtina před přijetím islámu : období od 7. do 11. stol., kdy počet cizích slov v jazyce byl minimální. Turecká literatura v počátcích existovala převážně v mluvené podobě a předávala se ústně mezi tureckými kmeny. Nejstarší psané památky pochází z přelomu 7. a 8. století. Jsou to orhunské nápisy na obeliscích, napsané v roce 720 pro Tonyukuka, v roce 732 pro Kültigina a v roce 735 pro Bilge Kagana.

II. Turečtina po přijetí islámu: je to období od 11. stol. do 15. stol. První písemné památky z tohoto období byly pod vlivem islámské kultury. Právě v tomto období se dostavily první vlivy cizích jazyků na turečtinu. Počet cizích slov a pravidel se časem zvýšil. Nejcitelněji to bylo v 15. století, v průběhu 17. a 18. století se dokonce derivace slov téměř zastavila.

III. Dnešní turečtina: v době osmanské vlády po celá staletí byla turečtina jazykem rolníků. Nejprestižnějším jazykem vzdělanců byla perština, a jazykem liturgie byla arabština. Právě tyto dva jazyky měly největší vliv na osmanskou turečtinu. Velké množství překladů z těchto jazyků vedlo k novým výpůjčkám. Výsledkem toho se osmanská turečtina měnila v jakýsi smíšený jazyk s velkým podílem arabských i

perských slov. První pokus o zastavení pronikání cizích prvků přišel koncem 15. stol., byl však neúspěšný. V pozdějším období se objevily znovu sklony k zjednodušení jazyka. Od poloviny 19. stol. si turečtí intelektuálové uvědomovali nepříznivé následky způsobené přijímáním cizích slov a pravidel v tak masivní míře. V 19. stol. se začalo uvažovat o jazykové reformě, zejména písma kvůli nezpůsobilosti arabského písma vyjádřit hláskový systém turečtiny. Reforma písma by rovněž znamenala zjednodušení práce v boji s negramotností. Tyto snahy se však naplnily až po roce 1928, kdy byla zavedena latinka podle přání Atatürka (T. N. Gencan, 1979:27). Atatürk byl přesvědčen, že turečtina musí být národním jazykem nové Turecké republiky. Zároveň si však byl vědom, že národní jazyk musí být vědecky zkoumán a turečtina dosud takovému zkoumání podrobena nebyla. Pro tento účel v roce 1923 založil „Jazykovou poradnu“, jejímž úkolem bylo určit gramatická i pravopisná pravidla a napsat slovníky. 20. dubna 1924 byly první ústavou republiky ustanoveny termíny: „Turečtina je národním jazykem Turků Turecké republiky.“ Do té doby spisovným jazykem Osmanské říše byla osmanská turečtina (Osmanlı türkçesi).

V době založení republiky se začalo šířit i jazykové vědomí. V důsledku této tendence nastaly pro turečtinu vedle přijetí latinky další zásadní změny. V roce 1932 byla založena Turecká jazyková asociace – Türk dil kurumu (TDK), jež měla za úkol zbavit jazyk cizích vlivů a vytvořit kulturní jazyk odpovídající potřebám národa. Cizí slova, která byla nejprve nahrazena v médiích, snadněji přešla i do mluveného jazyka. Nová slova byla nejčastěji vytvořena derivací od tureckého kořene, kromě toho se ujala část původní staroturecké slovní zásoby, která byla dlouho zapomenuta.

Vedle vlivů východních sousedních kultur byla Osmanská říše v druhé polovině 19. století velmi citelně ovlivněna též Evropou, zvláště Francií, s níž udržovala silné kulturní vztahy. Díky těmto vlivům docházelo k zrychlení „procesu poevropštění“ říše (turecky nazývané Batılılaşma hareketi) a mimo jiné také ke vzniku nové turecké literatury. Právě v té době vzniká rovněž mnoho překladů z francouzštiny, na jejichž základě je turecká literatura obohacena o nové výrazy a přístupy jazykové, stylistické i vypravěčské.

Co se týče problematiky rozvrstvení národního jazyka, turečtina není dosud jednoznačně propracovaná. Jako hlavní důvod se uvádí skutečnost, že turečtina od samého počátku své existence nebyla používána v jedné kompaktní zeměpisné oblasti. Navíc sloužila jako jazyk každodenní komunikace etnicky odlišných národů. Turečtina

díky této etnické skladbě je velmi bohatá na nářečí (v Turecku se nazývají "Anatolská nářečí - Anadolu ağzları"). Z tohoto důvodu práce místních i zahraničních turkologů, počínaje od roku 1867, jsou zaměřeny hlavně na zmapování nářečí. Ačkoliv existuje mnoho rozsáhlých a oceňovaných studií v oblasti dialektologie, snaha vytvořit jazykový atlas celé anatolské oblasti dodnes nebyla splněna. Vedle již zmiňované etnické různorodosti ztěžuje práci badatelů migrace obyvatel, rozloha země a v neposlední řadě vliv mediálních prostředků na nářečí.

Celonárodní spisovnou formou jazyka je spisovná turečtina (standart Türkçe), která označuje mluvenou (konuşma dili) i psanou (yazı dili) podobu spisovného jazyka. Pro vytváření kodifikace standardní spisovné turečtiny se hlavně vychází z istanbulske mluvené turečtiny. Je třeba upozornit, že mluveným jazykem standardní turečtiny se myslí ta podoba jazyka, která vychází z jazyka psaného, tedy termín „standardní“ nepřestavuje obecně mluvený jazyk jednotný pro většinu obyvatel. Výjimku však tvoří velká města, kde je existence jednotného, dominantního útvaru patrná. Ve vyšších dorozumívacích funkcích se v podstatě mluví spisovně, v nižších oblastními dialekty. Nejde však o kodifikovaný spisovný jazyk, ale spíše o standardní vyjadřování odvozené od živé normy, který se nazývá městskou mluvou. V tomto ohledu lze konstatovat, že městská mluva má charakteristiku interdialektu, neboť proniká do nářečí a potlačuje je. Jako problematicky se nám však jeví fakt, že se již popsané změny mluveného projevu nepromítnou do psaného jazyka (podrobněji viz podkapitola 3.4). Ostatní podoby mluveného jazyka, které nevychází ze spisovné psané turečtiny, nejsou dosud jednoznačně definovány. Tyto odlišnosti jsou popsány jako rysy nářeční či stylistické vyplývající ze sociokulturního prostředí mluvčího. Turečtina se jako každý jazyk dále vyvíjí. Snaha zbavit turečtinu vlivu arabštiny a perštiny je stále živá a hlavně se projevuje přejímáním cizích slov ze západních jazyků, zejména z francouzštiny a angličtiny.

3.3 Stratifikace českého národního jazyka

Termín národní jazyk se užívá v českém prostředí od dob národního obrození, a to ve významu „jazyk domácí“, který užívají příslušníci určitého národa. Český jazyk je tedy národním jazykem Čechů, Moravanů a Slezanů, ale také Čechů žijících v zahraničí. Pojem národní jazyk zahrnuje všechny regionální, sociální a funkční

podoby jazyka, jimiž jeho uživatelé mluví i píší, a to z hlediska synchronie i diachronie (J. Bělič, 1955: 5).

Stratifikační teorie pohlíží na češtinu:

1. z pohledu stylové diferenciacie spisovné češtiny (především psané) s určitým ohledem na jevy opozice spisovnost-nespisovnost,
2. z hlediska dialektologie, tedy se zřetelem k nářeční diferenciaci mluvené češtiny chápané na pozadí spisovnosti,
3. diachronně, jednak z hlediska vývoje jednotlivých rovin jazykového systému, jednak z hlediska vývoje spisovného psaného jazyka.

Karel Hausenblas považuje národní jazyk za nehomogenní útvar a rozlišuje čtyři základní aspekty, podle kterých se uskuteční rozvrstvení jazyka. Jsou to aspekty: a) teritoriální b) sociální c) věkový (rozdíly jazyka různých generací) a d) stylový. Upozorňuje však na nejednotnost terminologie pokud jde o aspekty teritoriální a stylový¹⁰: *„Při rozvrstvení podle stylů se mluví o příslušných útvarech jako o dílčích jazycích, např. funkčních, nebo dialektech, jindy zase jen o vrstvách či stylech atd. Nejednotnost a obtíže výkladů pramení kromě jiného z toho, že se ne dost soustavně přihlíží k diferenciaci, kterou do jazyka vnášejí činitelé jiní, především ti, které nazývám interindividuálními (objektivními) činiteli slohotvornými, na jejichž základě se vytvořily interindividuální styly jazyk ových projevů, vyjadřovací styly.“*

Jazykovědná teorie definuje český národní jazyk jako:

1. komplex strukturních jazykových útvarů: patří tam spisovná čeština (knižní, neutrální, hovorová), interdialekty a nářečí,
2. komplex speciálních dorozumívacích prostředků: argot a slang,
3. komplex uzuálních forem řeči: běžně mluvený jazyk.

Mezi gramatické prostředky knižní povahy patří např. přechodníky, kondicionál minulý, genitiv záporový aj. Situaci však komplikují např. dubletní tvary 1. os.sg. a 3.os. pl. indikativu přítomnosti sloves typu kupovat, kupuji / kupují, které jsou hodnoceny

¹⁰ K. Hausenblas (1971) rozlišuje pojem styl jednak ve smyslu způsobu výstavby projevu a na druhé straně ve smyslu „podsystemu jazykových prostředků“ užívaných v projevech určitého stylu (ve smyslu prvně uvedeném).

jako neutrální s tendencí ke knižnosti, zatímco tvary kupuju / kupujou jsou vnímány jako hovorové s tendencí k neutrálnosti. Komunikační problém mimo jiné způsobuje v mnoha případech existenci pouze jednoho tvaru knižní povahy (bychom), anebo nespisovné povahy (bysme) (M. Hrdlička, 2005:49).

Útvary národního jazyka jsou založené na hierarchii. Útvary výše položené jsou regionálně, sociálně i funkčně méně omezené. V běžné komunikaci často dochází k míšení prostředků. Hranice mezi jednotlivými útvary však závisí na zobecnění. J. Hronek (1972:98) konstatuje, že členění do jednotlivých útvarů není vždy zcela vyhraněné. Existence útvarů je podle něj celkem jasná, za problematické však považuje hranice mezi jednotlivými útvary.

Obecná čeština jako útvar národního jazyka je považována jednak za interdialekt (regionálně vymezitelný i teritoriálně diferencovaný), jednak za standard s vyšší komunikační funkcí.¹¹ Obecná čeština v druhém pojetí má proti interdialektu tu zvláštnost, že se v literární tvorbě stala výhradním představitelem živé mluvené řeči každodenního života. Přítomnost obecné češtiny v krásné literatuře nasvědčuje tomu, že má tendenci být celonárodním nespisovným útvarem a v této funkci se od ostatních útvarů liší. J. Hrbáček (1994:118) obecnou češtinu popisuje následujícími slovy: *„Obecná čeština má dnes tendenci odlišit se od původní regionálně české obecné češtiny, a to jednak tím, že se šíří v geografickém smyslu mimo své původní území a proniká částečně i na Moravu, jednak sociálně, tím, že přestává být pouze lidovým jazykem (proniká do všech sociálních vrstev a využívá se i v umělecké literatuře). Je proto možné rozlišovat obecnou češtinu regionálně českou a obecnou češtinu nadřazenou ostatním interdialektům, která má tendenci stát se obecnou mluvou celonárodní. Tato obecná čeština směřující k nadregionální obecnosti se vyvíjí zčásti jinak než původní regionální obecná čeština, a to pod tlakem spisovného jazyka, vlivem psané řeči (protože se uplatňuje zčásti i v intelektuálních projevech, na které písemná podoba jazyka působí) a snad částečně i pod vlivem jazykových poměrů na Moravě. Např. protetické v- před počátečním o je v ní v menším rozsahu, mizí náslovné ou- za ú-*

¹¹ J. Hronek (1995: 114) konstatuje, že obecná čeština byla původně interdialektem, její povaha se však podle něho časem změnila na regionálně nejednotný samostatný strukturální útvar. Vysvětluje to hlavně již neexistujícími lokálními dialekty ve většině českého území.

: *ouspěch, ustupuje ej v kořenech slov. Je poněkud nivelizovaná a lokálně méně příznaková než obecná čeština regionálně česká.*“

M. Hrdlička (2005:55) v otázce rozsahu užívání obecné češtiny cituje názor O. Uličného: „*Rozdíly v mluvě západního a východního území českého jazyka spočívají v běžné mluvě, v intimní a neoficiální komunikaci. Spisovná čeština, vyvinuvší se především pro účely veřejných a oficiálních komunikací, má obě části sjednocovat, nikoli rozdělovat. Takové je a má být funkční pojetí češtiny.*“

Vztah obecné a spisovné češtiny je zajímavý nejen z hlediska obecně lingvistického, ale též z hlediska jazykové praxe. Obecná čeština je považována za jazykový útvar, jež užívá většina příslušníků národa v každodenní komunikaci, někdy s určitým přiblížením ke spisovné češtině, jindy zase k nářečím. Přitom je nutno poznamenat, že hranice mezi obecnou češtinou a spisovným jazykem, a mezi ní a nářečím na straně druhé, nejsou nijak uzavřené (J. Hronek, 1972:5). Kromě toho norma obecné češtiny není natolik jednotná jako norma spisovného jazyka, a nejsou jasné hranice mezi místními variantami obecné češtiny, tj. středočeskou, východočeskou, jihozápadní, popř. i jejími variantami moravskými a mezi nářečnickými útvary spojujícími určitou oblast, kde nářečí dosud žijí, tedy interdialekty (J. Hronek, 1972:98). M. Hrdlička (2005:56) svůj postoj k této otázce vyjadřuje následujícími slovy: „*Není vhodné pohlížet na problematiku užívání spisovné a obecné češtiny v Čechách konfrontačně, tedy jako na jejich soupeření, nýbž jako na funkční koexistenci a distribuci těchto variet, které účelně pokrývají jak komunikaci povahy prestižní (čeština spisovná), tak neprestižní (čeština obecná, resp. běžná mluva)*“.

Termín **hovorová čeština**, ať už z hlediska vymezení či samotné existence, představuje v rámci rozvrstvení českého národního jazyka velmi diskutované téma. Lingvisté její vymezení popisují různě, u některých autorů je vnímána pouze jako varieta, u jiných má status funkčního stylu. Mnozí bohemisté považují hovorovou češtinu za jednu z realizačních forem spisovné češtiny. J. Bělič ji definuje jako mluvnou formu spisovné češtiny zbavených na jedné straně rysů knižního jazyka, na straně druhé rysů nářečnických. V. Mathesius (1932 aj.) charakterizuje hovorovou češtinu jako volně vymezenou množinu spisovných a zároveň částečně nespisovných prostředků užívaných v běžné komunikaci mluvčími, kteří jsou zvyklí aktivně užívat spisovnou češtinu, přitom ale upozorňuje na to, že ustálená varieta českého národního

jazyka, která by tuto funkci adekvátně nahradila, neexistuje (Citováno podle M. Hrdlička, 2005).

J. Hronek (1972:99) hovorovou češtinu vymezuje: „.... *obecná čeština nemá sama o sobě tak bohatou zásobu výrazových prostředků, jaká se vytvořila v spisovné češtině. Podle potřeby se však spisovné prostředky poměrně snadno kombinují s obecně českým tvaroslovím. Jde tedy o spojování obecně českých variant s prostředky spisovnými tam, kde zvláštní obecně české varianty neexistují.*“ M. Hrdlička (2005) za výstižné považuje stanovisko J. Hrbáčka k otázce hovorové češtiny: „*Jestliže však hovorovou češtinu chápeme jako mluvnou formu spisovného jazyka, pak by nespisovné, tj. nekodifikované jevy do ní patřit neměly, ať mají povahu obecně českou nebo i nespisovnou celonárodní. Že se do ní v různé míře zahrnují, vyplývá z toho, že pod pojmem hovorový jazyk se myslí dvě různé věci: 1. hovorová vrstva prostředků spisovného jazyka, 2. hovorová forma jazykových projevů.*“

J. Chloupek (1990:50) považuje hovorovou češtinu nikoli za samostatný útvar národního jazyka, jehož místo by bylo mezi spisovnou a obecnou češtinou, nýbrž za soubor prostředků příslušící široce chápanému komplexu spisovné češtiny. Dále uvádí, že hovorová čeština plní uživatelům dvojí funkci: jednak je nástrojem veškerého dorozumívání mluvčích, kteří užívají výhradně spisovný jazyk; jednak funguje jako nástroj běžného dorozumívání, je jednou ze strukturních náplní běžné mluvy vedle dialektů, obecné češtiny atd. Jde o široké pásmo přechodů mezi krajními prvky nejvyššího stylu a běžné domluvy mezi sebou rovnými.

Složitost české jazykové situace spočívá v tom, že v hovorových projevech, jinak řečeno v běžně mluveném stylu, se užívá různých útvarů, totiž všech, které tak či onak mohou plnit prostě sdělovací funkci, jsou to vlastně všechny útvary národního jazyka (K. Hausenblas, 1971). Skutečnost je taková, že se spisovný jazyk v projevech tohoto stylu běžně neuvádí. Oproti tomu je mnoho mluvčích, kteří v běžně mluveném stylu užívají obecnou češtinu, resp. interdialekt. Mezi ně patří jak mluvčí, kteří aktivně ve větší míře v mluvených projevech neuvádí spisovného jazyka, tak i část těch, kteří ho v projevech „vyšších“ stylů užívají. Část uživatelů spisovného jazyka však kombunuje výrazy spisovné s nespisovnými, většinou v prostředí neveřejném.

Pokud jde o termín „**interdialekt**“, znovu se tu objevují různé pohledy. Někteří bohemisté rozlišují čtyři nadnářeční útvary: obecnou češtinu, obecnou hanáctinu, obecnou moravštinu, obecnou laštinu. Většina bohemistů se přiklání k názoru, že

obecná čeština je interdialektem, který má platnost pro velkou část území českého jazyka, nikoli však pro celé. (viz. J. Chloupek 1971, J. Bělič 1972 aj.). Nejdůležitějším argumentem stále zůstává skutečnost, že obecná čeština se nešíří směrem na východní Moravu. V této oblasti, která je mimo převážný vliv obecné češtiny, mají tendenci k uplatnění jiné interdialektické útvary, jako obecná hanáctina aj., které ovšem zdaleka nedosahují míry platnosti obecné češtiny (V. Skalička, 1975).

Běžná mluva představuje další polemickou oblast. Fr. Daneš (1997) ji definuje slovy: „*Termínem běžně mluvená čeština lze označovat repertoár všech různých, různorodých jazykových prostředků (nepsisovných ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závažné užívání spisovného jazyka. Jde tedy o rozsáhlou, nejednotnou, nehomogenní řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variantnosti, kterou probíhá řada parametrů (lokální, regionální, generační, sociální aj.)*“ Podle J. Chloupka (1986) běžná mluva zahrnuje všechny prostředky národního jazyka, které slouží k běžnému dorozumívání. J. Hrbáček (1994:56) projevy běžné mluvy dělí na dvě části: 1. *projevy realizované nějakým strukturním útvarem, který v hierarchii národního jazyka zaujímá „středovou polohu“*, tj. *obecnou češtinou nebo jiným interdialektem, popř. hovorovou formou jazyka spisovného nebo 2. velmi často projevy jazykově smíšené, které zahrnují v sobě prvky spisovné i nepsisovné z nejrůznějších útvarů a v nejrůznějším vzájemném poměru.*“ (citováno podle M. Hrdlička, 2005:50-51).

Výše uvedená problematika, tedy nepravidelná kombinace prostředků spisovných s nepsisovnými, je někdy popsána jako **střídání kódů**. Fr. Čermák (1996) však s tímto přístupem nesouhlasí a upozorňuje na to, že pokud bychom chtěli mluvit o střídání kódů v české jazykové situaci (spisovná a obecná čeština), muselo by se jednat o vyšší frekvenci. M. Hrdlička (2005:51) za optimální považuje přístup, který na dotyčné jazykové heterogenní útvary pohlíží jako na (různě rozsáhlé a strukturované) „míšení kódů“. Tímto různorodým míšením prostředků jazyka nepsivného a spisovného tak vzniká škála registrů (kontinuální série propojených vrstev), jež na území Čech vede od obecné češtiny až k češtině spisovné.

Na závěr lze uvést všeobecně uznávanou teorii (viz J. Chloupek 1986, 1995, Fr. Čermák 1996, Fr. Daneš 1997 aj.), která člení České území v zásadě na dvě odlišná teritoria, nikoli však oddělená jednoznačně: pro západní část (území Čech) je z hlediska formálnosti (komunikace prestižní versus komunikace spontánní) příznačná dichotomie

spisovný jazyk – interdialekt (obecná čeština). Ve východní části (většina území Moravy a Slezka) se uplatňuje protiklad spisovný jazyk versus teritoriálně omezená nářečí (popř. částečně též moravské interdialekty) (M. Hrdlička, 2005:52).

3.4 Útvary národního jazyka a jejich stylistické využití v umělecké literatuře

Jazyk spisovný a jazyk umělecké literatury jsou ve stálém kontaktu. Stylizace jako vědomé užití výrazových prostředků s jistým komunikačním cílem začíná tam, kde autor užívá prostředků mimo neutrální spisovný jazyk, ale stejně i prostředků zcela neutrálních s autorským záměrem, který je při analýze stylu odhalen.

V otázce vztahu uměleckých děl k spisovnému jazyku citujeme názor J. Chloupka (1990:242): „*Mnohotvárnost zobrazovaných situací a postojů a snaha umělecké literatury postihnout téma v celistivosti a složitosti zároveň s úsilím o jedinečnost autorského vyjádření vede k tomu, že jazykovým materiálem uměleckého díla jsou vedle stávající normy spisovného jazyka i jeho starší normy, prostředky ostatních strukturních a nestrukturních útvarů národního jazyka, ale také potenciální možnosti jazykového kódu, které spisovný jazyk ani jiné útvary národního jazyka běžně nevyužívají. Jako příklad lze uvést neobvyklá využití existujících slovtvorných modelů při tvorbě autorských slov či užití cizího jazyka.*“¹² Autor dále uvádí, že úsilí o vystižení vnitřního strukturování národního jazyka nekončí analýzou protikladu spisovný jazyk versus nespisovné útvary při komunikačním aktu. Poukazuje na skutečnost, že se při porovnávacím pohledu na problematiku objevuje otázka typologie různých jazykových oblastí. Jako příklad uvádí němčinu, češtinu a slovinštinu, které vytvářejí ve střední Evropě kompaktní oblast, kde obecný jazyk hraje důležitou roli (1990:26).

Z hlediska překladu spisovná čeština byla ještě donedávna považována za jedinou podobu psané formy jazyka. Například v překladech americké a anglické literatury, která hojně využívá různých rovin psaného i mluveného jazyka, slangů sociálních i místních, čeština trvala na tradici spisovného literárního jazyka a ignorovala i výrazně

¹² Autor též vysvětluje, že v některých jazycích se užívá termín „literární jazyk“, neboť právě v krásné literatuře se spisovný jazyk vytvářel a ustaloval.

něspisovné projevy. Obecná čeština původně sloužila nejčastěji jako prostředek k vyjádření společensky negativní charakteristiky postav. V současné době se však v umělecké literatuře využívá zejména jako prostředek umělecké stylizace (např. jako jev každodennosti apod.). Využití obecné češtiny (a nespisovných útvarů vůbec) v umělecké literatuře představuje obtížný problém původní i překladové prózy. Překladatel je postaven před úkol, jak překládat tato specifika literárního díla, aniž by se vzdaloval od původního autorova záměru. Přitom je nutné si uvědomit, že využití obecné češtiny jako univerzálního ekvivalentu všech nespisovných útvarů použitých ve výchozím textu může vést k nivelizaci jazyka řeči postav či vypravěče v cílovém textu. V této souvislosti upozorňujeme na další důležitý aspekt, a sice na znalost a respektování postoje uživatele (čtenáře) k těmto útvarům národního jazyka, resp. k jejich prostředkům. Jazykovými postoji se nejčastěji rozumí sklon jednotlivých osob či celého společenství dávat přednost jistým způsobům vyjadřování, jazykovým prostředkům apod. a jiné odmítat. Proto je pro překladatele důležité znát postoje uživatelů jazyka k jednotlivým útvarům národního jazyka, jako jsou jazyk spisovný, obecný, popř. hovorový, dialekt, nářečí apod. Jako příklad můžeme uvést obecnou češtinu, ke které mají uživatelé v Čechách a na Moravě jiný postoj (viz termín interdialekt). Proto je třeba užívat těchto prostředků střídavě.

Z funkčního hlediska je žádoucí, aby tyto nestandardní jazykové prvky (nářečí, hovorová forma jazyka, dialekty apod.) které v uměleckém díle mají jednak vzbuzovat iluzi věrné reprodukce skutečnosti, jednak pomáhají charakterizovat postavu, byly reprodukovány co nejvěrněji. Potíže však může činit různá vyspělost, propracovanost, momentální stupeň rozvoje daného národního jazyka, které nakonec mohou být jednou z příčin ztráty nebo posunu jistých významů předlohy (M. Hrdlička, 2003:70). J. Levý (1998) styl předlohy považuje za objektivní fakt, který překladatel subjektivně přetváří. I když je zachování stylu požadavek velmi obtížný a někdy značně problematický, přesto je překladatelovým úkolem usilovat o stylovou adekvátnost. „*Na rovině stylu totiž dochází k průniku myšlenkových, estetických a jazykových hodnot díla, styl je tedy jednotícím a integrujícím článkem.*“ (M. Hrdlička, 2003:70).

J. Vilikovský upozorňuje na protiklad forma – funkce a konstatuje, že již zmínované zvláštní jazykové prvky jsou bezprostředně svázané s domácím jazykem, tudíž jejich stylistické a emocionální konotace lze vnímat jen na jeho pozadí. Překladatelská praxe však dokazuje, že i v těchto případech je reprodukce možná i když

s určitými ztrátami. V několika příkladech si ukážeme, do jaké míry lze tuto teorii aplikovat na turečtinu, která nemá k dispozici některé z již zmiňovaných útvarů národního jazyka (viz výše).

Při překladu povídky z tureckého originálu bylo třeba řešit několik otázek týkajících se této problematiky. Jak již bylo řečeno, fonetické změny běžně mluvené turečtiny se nepřevádí do psaného jazyka. Z hlediska stylistiky to činí problém, protože postava, která využívá nespisovné prvky na jednu stranu mluví hovorovým jazykem, na druhou stranu využívá spisovné koncovky. Srov. spisovný výraz: „nereden“ místo běžně mluvené: „nerden“ (viz příklady níže). Tento stylizační rozpor nejčastěji vzniká například v dabingu, který se realizuje na základě přeložené předlohy. Jazyk dabovaných filmů pak často působí nepřirozeně. Oproti tomu v češtině pro jednotnou stylizaci postav se předpokládá, že postava mluvící hovorovým jazykem bude využívat obecně české koncovky místo spisovných.

P: „ Jak to, že jí říkáš máma, odkdy jste si tak blízký? Co doma děláš celý den s cizí ženskou. To maso bude určitě vepřový, oni jedí jenom vepřový, vem a vrať jí to zpátky.“

O: „ Nereden çikti bu dostluk şimdi? Elin kadınıyla ne işin var bütün gün evde. Bu et domuzdur, onlar durmadan domuz yer, al bunu götür kadına geri ver.“

P: “ Hele ženská, vzpamatuj se, já takovýhle žerty nemám rád.„

O: “Bana bak kadın ben böyle şakalardan hoşlanmam, kendine gel.”

KAPITOLA 4

4.1 Otázka přeložitelnosti

Problémy překladu - dešifrování výchozího textu a přenosu sdělení do jazyka cílového - již od samého počátku vyplývají z rozdílnosti obou jazyků (výchozího a cílového), ke kterým se navíc přidají obtíže formální, kulturní apod. Má překladatel upřednostňovat význam před formou? Může si dovolit vynechávání či přidávání části textu? Je možné dosáhnout ekvivalence výchozího a cílového textu? Tyto a mnoho dalších teoretických otázek provázely badatele překladu již od dob, kdy se překladatelství stalo samostatnou disciplínou.

Dříve než se pokusíme najít odpovědi na tyto základní otázky uměleckého překladu na základě dostupných studií, zmíníme se o otázce přeložitelnosti, která je považována za hlavní předpoklad a východisko překladatelovy reprodukčně-tvůrčí aktivity. Otázka přeložitelnosti patří mezi nejdéle diskutovaná témata teorie překladu. Mnozí teoretikové se k této problematice vyjadřují v obecné rovině bez ohledu na druh textu (umělecký, odborný apod.). Nás bude zajímat přeložitelnost v uměleckém překladu.

V literatuře se setkáváme s názory badatelů, z nichž část se přiklání k teorii o absolutní nepřeložitelnosti, část k teorii o absolutní přeložitelnosti, přičemž překladatelský optimismus se u každého z nich projevuje v různé míře. Přívrženci teorie nepřeložitelnosti jako překážku nejčastěji uvádí např. rozdílnou strukturu výchozího a cílového jazyka. Například ruský lingvista A. A. Potebna svoje stanovisko odůvodňuje: „*Jetliže se slovo jednoho jazyka nekryje se slovy druhého, mohou se tím méně překrývat kombinace slov, obrazy, dojmy...* „ (Cit. podle M. Hrdlička, 2003:90). Mnozí teoretikové, s jejichž názory se postupně seznámíme, však dokazují, že tato problematika vyžaduje mnohem komplexnější pohled a nelze na ni pohlížet pouze z hlediska lexikologie.

J. Levý (1998:121) považuje literární dílo za historicky podmíněný a neopakovatelný fakt a argumentuje tím, že: „*mezi originálem a překladem nemůže být*

vztah totožnosti, proto nelze zachovat specifičnost do všech důsledků. Takový postup by vedl k doslovnému překladu, k naturalistické kopii sociálních, dobových i lokálních dialektů a teoreticky k tezi o nepřeložitelnosti díla.“ J. Vilikovský (2002:21) v tomto ohledu hovoří o překladatelském optimismu - přesvědčení o tom, že překlad je v zásadě možný - který se zakládá na faktu, že jazyk považujeme za nositele informace o mimojazykové skutečnosti. Obsah jazykového výroku je poznatelný, ověřitelný prostředky společenské praxe a nevytváří se samotným jazykovým úkonem. Proto ho lze vyjádřit jinou formou, respektive prostředky jiného jazyka. M. Hrdlička (2003:93) konstatuje, že v některých případech nalezení vhodného řešení může být skutečně velmi obtížné a v zájmu dosažení adekvátního překladu je překladatel nucen mnohdy obětovat částečně jeho věcnou přesnost, modifikovat umělecké postupy apod. Tyto posuny však nepovažuje za důvod k potvrzení teorie o nepřeložitelnosti. Zdařilost překladu však podle něho z velké části závisí též na talentu, zkušenostech a reprodukčně-tvůrčích schopnostech překladatele.

Jak teoretické studie, tak empirické zkušenosti dokládají, že míra přeložitelnosti uměleckého textu z hlediska jazykového závisí mimo jiné na důležitosti role formálních jazykových prvků ve výchozím textu a na rozdílnosti výchozího a cílového jazyka. Jinak řečeno, čím je formální závislost větší a rozdílnost jazyků je zřetelnější, tím je role překladatele obtížnější. Lze ale konstatovat, že funkční a komunikační přístup k prostředkům výchozího a cílového jazyka vytváří reálné předpoklady pro přetlumočení předlohy (M. Hrdlička, 2003:92). Každý přirozený jazyk je univerzální v tom smyslu, že veškeré obsahové jevy mohou být jazykově vyjádřeny. Každý jazyk má prostředky, jimiž je schopen plnit komunikační funkci a má prostředky i pro vyjádření odpovídající stylistické charakteristiky a vyvolání adekvátní reakce u adresáta, i když jsou tyto prostředky odlišné v různých jazycích (D. Knittlová, 2000). Můžeme tedy říct, že problémy vycházející z odlišností kultur, zkušeností, času apod. lze z překladatelského hlediska překonat. I v tomto případě je však nutno brát ohled na teorii částečné nepřeložitelnosti ve smyslu věrného reprodukování všech formálních či obsahových rysů předlohy.

4.2 O ekvivalenci v překladu

Zvláštností literárního uměleckého díla je, že díky svým charakteristickým rysům (dvojnáčnost, mnohovýznamovost apod.) vyjadřuje víc, než je řečeno přímo. Podněcuje k závěrům a konfrontacím, které v něm nejsou bezprostředně zformulovány, nutí často domýšlet to, co zůstalo autorem vědomě zamlčeno. A tento specifický rys krásné literatury, odlišující ji od jiných typů psaného projevu, není výsledkem odlišného čtenářského vnímání, nýbrž je určován významovou strukturou uměleckého díla. Může v něm totiž existovat více významových rovin, které se vzájemně nevyklučují, místy se paralelně rozvíjejí, jinde se postupně rozštěpují nebo jsou přerušeny a zaměněny jedinou vyprávěcí rovinou (A.V. Fjodorov, 1970:231-244). V souvislosti s touto formulací lze říct, že literární text je nejen sebevyjádřením, ale zároveň aktem komunikace, a tedy nositelem poznávacích, estetických a emocionálních hodnot, které jsou nutně objektivní povahy. Jedinečnost výrazu je stylistickou vlastností textu a vzniká jako důsledek nečekaných kombinací jeho jazykových a tematických prvků.

Po tomto stručném úvodu o vlastnostech uměleckého díla si povšimneme několika názorů týkající se ekvivalence v překladu. Na problematiku ekvivalence se pohlíží z různých aspektů, z lingvistického, popř. literárněvědného základu s přihlédnutím k extralingvistickým faktorům. Pojetí ekvivalence je celá řada. Pokládáme za vhodné se o nich alespoň v krátkosti zmínit. E. A. Nida (1964) rozlišuje ekvivalenci formální (kde se soustřeďuje na výchozí jazyk, na co možná nejpřesnější přetlumočení obsahových a formálních rysů předlohy) a dynamickou (založenou na principu stejného komunikačního efektu originálu a překladu na čtenáře). S formální ekvivalencí pracuje také J. Catford (1974), zaměří ji však na porovnání gramatických prostředků výchozího a cílového jazyka. L. S. Barchudarov (1975) zdůrazňuje ekvivalenci sémantickou, tedy vztah sémantického obsahu, významu obou textů. Funkční ekvivalenci formuluje např. A. Ljudskanov (1970) jako funkční shodu (ideově-smyslovou, estetickou a emocionální) jazykových prostředků originálu a překladu umožňující předání invariantní informace. V. N. Komissarov (1973, 1980) rozpracovává teorii úrovní ekvivalence, kde vztahy ekvivalence nastávají mezi analogickými úrovněmi předlohy a její překladatelské konkretizace, a to na rovině znaku, výpovědi, sdělení, popisu situace a cíle komunikace, který je pro ekvivalentnost překladu rozhodující. Dále jsou úvahy o ekvivalenci formálně grafické – ve smyslu funkční využití typografických prostředků – a okrajově i o ekvivalenci fonetické (M. Hrdlička, 2003:19).

Při vymezování těchto úvah v teorii a praxi překladu badatelé narazili na dva základní problémy: 1. na otázku reálné možnosti docílení překladatelské shody 2. na následky takových pokusů, resp. na jejich povahu a vliv na charakter cílového textu. Někteří si byli vědomi problematičnosti těchto požadavků a omezení¹³ týkajících se pojmu „ekvivalentní překlad“, a tak se stavěli proti ztotožňování překladatelské ekvivalence na úrovni langue a parole (M. Hrdlička, 2003:20).

Svůj nesouhlas s definicí ekvivalentnosti, ve smyslu možnosti převedení veškeré informace textu výchozího jazyka do textu cílového jazyka, a to při odlišnosti gramatických systémů obou jazyků, vyjádřil například K. Horálek (1966) následujícími slovy: „*Požadavek, aby přeložené dílo mluvilo k nové čtenářské obci stejným způsobem jako originál k čtenářské obci, ke které se obracel autor, je nejen neřešitelný, ale i nesprávný. ... Funkčně ekvivalentní jsou jazyky, nikoli však přeložené texty v poměru k originálu.* „

Funkční hledisko je považováno v teorii a praxi překladu za nejdůležitější, neboť zkoumá, jaké sdělovací funkce mají jednotlivé jazykové prvky a které sdělovací prostředky ve vlastním jazyce mohou plnit tutéž funkci. Funkční teorii v překladu formuloval již v roce 1913 jeden ze spoluzakladatelů Pražského lingvistického kroužku Vilém Mathesius (J. Levý, 1998:26). Spolu s dalšími strukturalisty zpracovali myšlenku, z které vychází současná teorie překladu, sice to, že překlad není jen záměna jazyka, ale funkční záměna jednotlivých prvků (A. Popovič, 1971:28). Popovičovo chápání funkčnosti v překladu je měřeno výrazovou ekvivalencí, pod kterou je třeba rozumět stylovou rovnocennost prvků, přičemž totožnost jazykových prvků není podmínkou (A. Popovič, 1975:112). Jiří Levý (1998 : 29) s tímto přístupem nesouhlasí a přichází s myšlenkou, že originál je třeba chápat jako systém, a nikoli jako souhrn elementů, jako organický celek, a nikoli jako mechanické seskupení elementů.

Významný český básník a překladatel Otakar Fischer na začátku 20. století své překladatelské stanovisko formuluje slovy: „*Býti věrným překladatelem, to nejen vyžaduje překladu doslovného, nýbrž naopak: vylučuje jej. Být věren duchu a ne liteře, celku a ne vždy detailu, rytmu a ne floskulím, náladě i atmosféře a ne každému*

¹³ M.Hrdlička (2003:20) tyto omezení vysvětluje jako odlišnost výchozího a cílového komunikačního kontextu, jiná vyspělost a struktura čtenářského publika, odlišnost jazykových, literárních, kulturních norem apod.).

nenapodobitelnému výrazu, býti si vědom různosti jazykových možností originálu a překladu, dbáti hospodárnosti dikce, přiznávat barvu i na místech nejasných a takřka nesrozumitelných, ostří point raději stupňovat nežli stírat...., (Cit. podle J. Levý, 1957:225). Dnes již proti Fischerově době není kritériem výběru výraznost ale funkční ekvivalence.

Funkční ekvivalence v užším pojetí (záměna jednotlivých prvků) přestává mít uplatnění. Začíná se prosazovat výstižnější termín „adekvátní překlad“ založený na širším pojetí funkčních ekvivalentů (podrobněji viz níže). Oproti adekvátnímu překladu stojí *překlad doslovný* (věrný), který mechanicky reprodukuje předlohu, a *překlad volný* (adaptační), který se naopak snaží o výrazné tvůrčí převedení původního díla. V doslovném překladu kreativita překladatele je téměř zcela potlačena. Striktní kopírování jednotlivých úseků předlohy bez ohledu na odlišnou strukturu výchozího a cílového jazyka vede k chybám (např. v slovosledu) a narušuje souvislost textu. Ve volném překladu dominuje kreativita překladatele, kde je reprodukční aspekt značně utlumen. Míra volnosti však bývá různá, proto se v teorii překladu mluví (bez přesnějšího vymezení) o parafrázi, adaptaci, převyprávění apod. (M. Hrdlička, 2003:21).

J. Levý (1998:115) charakteristiku věrného a volného překladu popisuje slovy:
„Věrný překlad se upíná na momenty zvláštní. Proto připouští jen výměnu jazykového materiálu a ostatní prvky směřující k jedinečnosti zachovává jako součást koloritu, často na úkor srozumitelnosti, tj. na úkor obecného významu. Volný překlad klade důraz na obecné. Zachovává obecný obsah a formu a zavádí substituci do celé oblasti zvláštního: za národní a dobovou specifičnost oblasti, do níž se překlad uvádí, proto se ve svém extrému vede k lokalizaci a k aktualizaci. V uměleckém prostředí se oba momenty nerozlučně prolínají. Čím těsnější je jejich spojení, tím těžší je překladatelská problematika, a čím silněji se uplatňují momenty zvláštní, tím větší je v daném případě rozestup mezi překladem věrným a volným.“ A. Popovič (1975:121) konstatuje, že se věrnost a volnost v překladu nemohou klást proti sobě. *„Každá z nich obsahuje něco z té druhé. Věrnost vlastně neexistuje, proto tzv. absolutní překlad teoreticky ani prakticky neexistuje.“* Podle názoru E. A. Nidy (1969) překládání spočívá v tom, že v přijímajícím jazyku reprodukuje nejbližší přirozený ekvivalent oznámení ve výchozím jazyku, a to za prvé ve vztahu k významu a za druhé ve vztahu k stylu. Nida v tomto směru rozlišuje ekvivalenci formální (překlad doslovný) a dynamickou (ve smyslu volný ale funkčně odpovídající překlad).

Vzhledem k odlišným definicím pojmů věrnost a volnost se badatelé přiklání k výstižnějšímu pojmu „adekvátní překlad“. Adekvátní překlad je chápán jako optimální aproximace originálu, a jako celek by měl reprodukovat smyslovou, estetickou a emocionální funkčnost originálu jako celku. Adekvátní překlad je založen na funkčních ekvivalentech. Funkční ekvivalence je podmínkou adekvátnosti překladu zejména při převodu dílčích úseků textu, v obecně chápaném smyslu však je nežádoucí v uměleckém textu, neboť vede k nepřipustným změnám jak v procesu, tak překladu (M.Hrdlička, 2003:20).

Bulharský badatel A. Ljudskanov (1970:147) považuje funkční ekvivalenci za základ teorie a praxe překladu a definuje ji takto¹⁴: *“Jsou to takové konstruktivní jednotky překladu, které plní v systému kontextu stejné funkce jako dané prostředky originálu, dávají překladu stejnou smyslovou, emocionální a estetickou funkčnost, jakou má originál, tj. umožňují předávání invariantní informace.”*, Jiří Pechar (1986:46) konstatuje, že literární překlad není nikdy pouze překladem, jinak řečeno nalezením jazykových výrazů pro myšlenku vyjádřenou původně v jiném jazyce a předurčující formou svého originálního výrazu jednoznačně odpovídající výraz ve všech ostatních jazycích. U uměleckého překladu je důležitý převod nejen obsahu, nýbrž i estetických hodnot textu a individuálního stylu autora, zatímco u ostatních druhů překladu převládá požadavek na přesnost, srozumitelnost apod. Úkolem překladatele tedy není reprodukovat či přetvářet elementy a strukturu originálu, nýbrž vystihnout jejich funkci a užít místo nich elementy a strukturu vlastního jazyka, které by v co největší míře mohly být jejich ekvivalenty stejně vhodnými a účinnými. D. Knittlová (2000:6) uvádí, že ve funkční ekvivalenci - dnes považované za základní princip překladu - nejde jen o to, jestli používáme stejných či jiných jazykových prostředků, důležité je, aby plnily stejnou funkci, pokud možno nejen po stránce věcněvýznamové, ale i konotační a pragmatické.

¹⁴ A. Ljudskanov užívá pojmy “funkční přesnost či funkční ekvivalentnost“ a považuje je za základ nejen překladu uměleckého ale překladu vůbec: *“Princip funkčních ekvivalentů předpokládá svobodu překladu při výběru prostředků, a proto nutně vede k vypouštění, přidávání a vůbec k změnám. Ale tyto změny, se vztahují jen k jazykovým prostředkům a jsou samy prostředkem jediné možné přesnosti při překladu, a to přesnosti funkční.”*

Podle funkční teorie je tedy cílem překladu reprodukovat nikoli jazykové prostředky, ale informaci, kterou vyjadřují, její vztah k objektivní realitě, k podavateli i příjemci. Posláním překladu je reprodukovat funkci oznámení, nikoli jeho konstituční prvky. Překlad tedy „znamená totéž“ co původní oznámení, pokud plní stejnou funkci vzhledem ke komunikační situaci (J. Vilikovský, 2002:21). Podmínky, za nichž překlad „znamená totéž“ co původní oznámení, jsou podle Vilikovského(2002:24) následující: *“Když se informace obsažená v původním oznámení reprodukuje prostředky jiného jazyka tak, že se zachová její invariantnost, přičemž oznámení plní vzhledem ke komunikační situaci tutéž funkci.”* Upozorňuje však, že k určení podmínek ekvivalence je třeba uvažovat v celém komunikačním kontextu. Kontextem myslí souhrn souvislostí daných textem (kontext jazykový) nebo situací (kontext situační). Při překladu dochází nejen ke konfrontaci dvou jazykových vyjádření s jejich kontexty, ale přidají se k nim kontexty materiální a duchovní kultury. Překlad je funkčním ekvivalentem originálu, který si přitom zachovává samostatnou existenci. Nejdůležitější je implikovaný požadavek reprezentativnosti překladu, trvání na tom, aby překladatel reprodukoval původní text sice tvůrčím způsobem, ale v jeho umělecké celistvosti.

M. Hrdlička (2003:20) upozorňuje na dva aspekty v otázce adekvátnosti: *„ Na adekvátnost překladu, čili relaci „něčeho k něčemu“, lze pohlížet i jednostranně buď jako na adekvátnost překladu předloze (způsobu realizace autorova záměru), anebo jako na adekvátnost přeloženého díla (cílového textu) potřebám, konvencím, úrovni přijímacího komunikačního textu i kvalitám a vyspělosti nového adresáta a jeho očekávání. Pro dosažení adekvátního překladu je třeba vzít v úvahu obě výše uvedené dimenze a pokusit se o dosažení vhodného kompromisu, který by sladil existující objektivně nevyhnutelné rozpory.“*

Zásadním přínosem teorie adekvátnosti v překladu je, že umělecké dílo pojmá jako celek a vyžaduje reprodukce jeho celku, nikoliv jednotlivých složek, které hrají roli pouze ve vztahu k celku. Ústředním bodem nového pojetí je vztah mezi celkem a částí, rovnováha mezi obecným a jedinečným.

4.3 Umělecký překlad jako komunikační proces

Modelů, které se pokoušejí vystihnout a popsat proces uměleckého překladu z různých aspektů, je celá řada. Mezi nejčastěji uváděné a komentované v translatologické literatuře patří model transformační (E. A. Nida), sémantický (V. G. Gak), zákonitých korespondencí (Ja. I. Recker), situační (J. Catford), dynamický (E. A. Nida) a z poslední doby model úrovní ekvivalence (V. N. Komissarov) a komunikativně-funkční model (Z. D. Lvovská). Tyto modely ve významné míře přispěly ke zmapování problematiky uměleckého překladu, postihovaly však základní problémy pouze dílčím způsobem.

V současné době se na proces uměleckého překladu pohlíží jako na komunikační činnost, nikoli jako na pouhou záměnu jazykových kódů (koncepte tzv. filologického překladu). M. Hrdlička (2003:14) o komunikačním aktu uvádí: *„V komunikačním přístupu se klade důraz na fungování uměleckého textu v jistém komunikačním kontextu v určitém časovém období i na společenskou zakotvenost komunikátů i subjektů vstupujících do tohoto procesu.“* Týž autor proces uměleckého překladu definuje slovy: *„Umělecký překlad je forma literární komunikace (pro níž je mimo jiné příznačná vázanost na umělecký text, na umělecké postupy a prostředky), je svou podstatou komunikací druhotnou, odvozenou, s reprodukčně-tvůrčím statutem, komunikací, která se oproti předloze začleňuje do jiného komunikačního kontextu. Přeložené dílo vzniká na základě jisté společenské objednávky (potřeby), má společenskou podstatu a proměnlivý polyfunkční charakter (v různých obdobích může docházet k určité metamorfóze funkcí přeloženého díla, k jejich nové hierarchizaci). Cílový text vzniká s mnohdy značným a stále rostoucím časovým odstupem od předlohy, může mít řadu podob, může vznikat opakovaně, je určen jinému adresátovi než předloha.“*

Vzhledem k působení výše zmiňovaných různorodých faktorů, různým vztahům mezi nimi a jejich různému podílu na procesu překladu, se rozpracování této otázky jeví jako velmi složité. M. Hrdlička (2003:15) problematiku překladu jako komunikačního aktu dělí do několika úzce spjatých oblastí: první oblast se týká výchozího a cílového komunikačního kontextu, které vytvářejí objektivní rámec procesu translace (jako úroveň překladatele apod.). Druhou oblast tvoří subjektivní faktory (autor, překladatel, editor, čtenář). Třetí oblast představuje vlastní umělecký text (originál – překlad).

Záměr produktora (autora, překladatele) je jedním z klíčových témat procesu uměleckého překladu. V. N. Komissarov (1973) autorův záměr ztotožňuje s termínem „cíl komunikace“. Záměr produktora chápe jako jeho snahu vyvolat u čtenáře určitou reakci (produktor textu tedy sleduje svým záměrem cíl komunikace). Později se však od tohoto pojetí odvrací a cíl komunikace vysvětluje jako objektivní zaměření sdělení či realizaci autorova původního záměru.

Pojem adekvátnost ve sféře uměleckého překladu zahrnuje vedle zaměření na díla jako celek, o které jsme pojednali výše, též překladatelův vyvážený ohled na originál i na čtenáře-adresáta. Pro realizaci úspěšné komunikace je nutná orientace produktora textu na jím předpokládaného receptora, a to jak na ose autor - čtenář (komunikace primární), tak na ose překladatel – čtenář (komunikace druhotná) (M. Hrdlička, 2003:10). Otázka realizace autorova záměru (fáze kódovací) úzce souvisí s problematikou recepce díla, s čtenářovou reakcí na původní text (fáze dekódovací). Společensko-historický přístup k hodnocení kvalit díla, jeho chápání a výklad se vyvíjejí, mohou přinášet nové pohledy na dílo, odhalovat jeho nové hodnoty, a to jak na ose synchronní, tak diachronní. Interpretace uměleckého textu je tedy významná jak z pohledu původní tvorby (myšlenková i umělecká stránka díla je částečně ovlivňována recepčními schopnostmi čtenářského publika), tak z pohledu překladatelského (M. Hrdlička, 2003:41).

Komunikační přístup uznávaný současnou vědou o překladu, se pokouší komplexním způsobem postihnout hlavní souvislosti a faktory uměleckého překladu jako komunikačního aktu. Sleduje nejen text v komunikaci, ale také komunikaci v textu. Většina badatelů se přiklání k principu stejného komunikačního efektu výchozího a cílového textu na čtenáře (M. Hrdlička, 2003:9). Míra zaměření cílového textu na příjemce však musí být přiměřená. Přílišná orientace překladatele na čtenáře, tedy snaha překladatele, aby překlad byl pro čtenáře srozumitelný za všech okolností, je nevhodná. Je-li například autorovým záměrem vytvořit čtenářsky náročné dílo, nemělo by docházet k zjednodušení původního textu na nenáročnou četbu apod. Překladatel by měl brát ohled jak na čtenáře, tak na dominantní rysy originálu. *„Pro dosažení adekvátního překladu je důležité, aby překladatel zcela nepodléhal dobovému a společenskému tlaku (vkusu, objednavce, normám, konvencím), neboť tento postoj může vést ke vkládání takových kvalit do přeloženého textu, jež jsou předloze cizí, může mít*

za následek deformaci originálu. Měl by tedy usilovat o vhodný kompromis.“ (M. Hrdlička, 2003:10).

V adekvátním překladu se překladatel pokouší skloubit respektování originálu se zřetelem k novému čtenáři – adresátovi. Překladatelská konkretizace se drží objektivních kvalit a dominant díla, respektuje jeho identitu, pohlíží však na ně z určité dobové a společenské perspektivy, očima současného vnímatele. V překladatelově aktivitě by měla být složka reprodukční i tvůrčí v takovém poměru, jenž by zaručil nezkreslené přenesení hodnot původního literárního díla do nového komunikačního kontextu. Mělo by se jednat o proces tvůrčí reprodukce. Záměr překladatele by měl vycházet ze záměru autora, jinak řečeno pro dosažení adekvátního překladu by měl překladatel respektovat předlohu. Podle J. Levého (1983:83) „*Cílem překladatelovy práce je zachovat, vystihnout, sdělit původní dílo, nikoliv vytvořit dílo nové, které by nemělo předchůdce, cíl překladu je reprodukční.*“

Přetlumočení předlohy (ve smyslu původního autorova záměru) do jiného komunikačního kontextu představuje nesnadný úkol a přináší s sebou řadu problémů, jako například míra naplnění autorova záměru, stupeň vystižení autorovy původní intence apod.¹⁵ Zaměření uměleckého překladu na čtenáře je hodnoceno z několika různých aspektů, které se v cílovém textu uplatňují v různé míře. Jsou to zaměření ideové, jazykové (která obsahuje rozsáhlou škálu okruhů problémů, jako je archaizace či modernizace překladu, vystižení odlišné stratifikace národních jazyků apod.), žánrové, dále zaměření a ose prostorové, časové, v poslední řadě zaměření podle věku čtenáře (blíže viz M. Hrdlička, 2003:12). V důsledku těchto nutných změn dochází v cílovém textu nevyhnutelně k překladatelským posunům. Současná teorie přistupuje k těmto tzv. posunům diferencovaně (J. Vilikovský, 2002:44).

Podle názoru A. Popoviče uplatňuje překladatel svůj postoj právě cestou výrazových posunů. „*Vztah překladatele k textu není jen pasivní, i kdyby se na první pohled mohlo zdát, že přebírá sémantické instrukce z originálu bez jakýchkoliv interpretačních úprav či změn.*“ (A. Popovič, 1971:133). Popovič rozeznává čtyři typy překladatelských posunů:

¹⁵ J. Levý (1998) podotýká, že východiskem překladatele nemá být text originálu, ale ideové a estetické hodnoty v něm obsažené. Stejně tak jeho cílem by neměl být text, ale určitý obsah, který tento text sděluje čtenáři. To znamená, že překladatel musí brát ohled na čtenáře, pro které překládá.

1. Konstitutivní: posun nezbytný (funkční a objektivní) v důsledku systémových rozdílů mezi oběma jazyky; například reprodukce systému gramatických časů, vidů apod.;

2. individuální: posun motivovaný výrazovými sklony nebo idiolektem překladatele;

3. tematický: posun náhradou reálií, výrazových spojení a idiomů originálu prvky domácími, označuje se též jako substitute;

4. negativní: posun v důsledku nepochopení originálu, projevuje se chybným překladem a stylovým ochuzováním originálu.

Podotýkáme, že se v praxi zřídka setkáváme s čistými typy posunů. „*K posunům nedochází jen proto, že překladatel chce dílo změnit, ale také proto, že se ho snaží vyjádřit co nejvěrněji, zmocnit se textu v jeho totalitě*“ (A. Popovič, 1975:121). Změny, k nimž v díle dochází, jsou mimo jiné dané převládajícími estetickými a ideologickými konvencemi daného období. Právě tyto širší souvislosti dokazují, že ekvivalenci v překladu nelze posuzovat pouze z lingvistického úhlu pohledu.

Při řešení problémů literárního překladu vyplývajících z výše uvedených zásad je třeba užívat do určité míry **interpretace**. Tím se dostáváme k další zásadní otázce teorie překladu. Interpretace je jednou z klíčových oblastí teorie uměleckého překladu, kde se zaměření překladatele na čtenáře může projevit zvláště výrazně. Badatelé se shodují v názoru, že umělecký překlad je do značné míry interpretací originálu.¹⁶ Významová mnohoznačnost literárního díla, různé umělecké postupy či sám jazykový materiál, (např. když je v jednom jazyce jeden denotát pro určitý výraz, zatímco v jazyce druhém výrazy dva i více.) poskytují vhodné podmínky pro různé chápání a výklady uměleckého díla. Jako příklad můžeme uvést název přeložené turecké povídky „Frau Eva ya da karşı komşu“, „Frau Eva aneb sousedka od vedle“, kde výraz „komşu“ označuje v turečtině souseda i sousedku. Obě varianty jsou správné, při volbě nám však pomůže kontext. J. Levý v tomto případě rozlišuje rozhodování motivované (předepsané kontextem) a nemotivované.

¹⁶ M. Hrdlička (2003:27) zdůrazňuje, že překlad nelze ztotožňovat či zaměňovat s interpretací: „*Je však třeba připustit, že je termín ve vědě o překladu značně polysémií: někdy převažuje důraz na hermeneutiku, jindy na analýzu. Interpretace bývá často chápána jako jedna z fází procesu překladu, jindy je překlad považován za jednu z možností interpretačních aktivit v obecném smyslu slova.*“

M. Hrdlička (2003:28) považuje interpretaci za velmi důležitou součást překladu literárního díla a za nezbytnou podmínku geneze i vlastní realizace adekvátního uměleckého překladu: „*V interpretační fázi translačního překlad, vystupují do popředí dva faktory: překladatel a dobové konvence a normy (jazykové, literární, umělecké aj.). Překladatel přistupuje k přetlumočení předlohy s určitým záměrem, s určitou koncepcí jeho subjekt je nezbytnou podmínkou interpretace. Interpretace uměleckého textu vyžaduje ze strany překladatele aktivní přístup, předpokládá zaujetí dílem, prožitek a náležitá interpretace klade na překladatelovy percepční schopnosti značné nároky*“, a dodává: „*Interpretace může podstatnou měrou ovlivnit (pozitivně i negativně) zaměření cílového textu na čtenáře. V teorii i praxi uměleckého překladu by mělo jít o to, aby podmínkou zdařilého literárního překladu byla interpretace adekvátní, připouštějící několik vhodných variantních konkretizací předlohy držících se jejich skutečných kvalit, nikoliv (ne)záměrná dezinterpretace původního textu.*“ J. Vilikovský (2002:30) k otázce interpretace uvádí, že každý text má svůj ověřitelný význam, k němuž se lze dopracovat analýzou, a tento význam pak reprodukovat jinými prostředky. Právě tato analýza významu i jeho následná reprodukce je do značné míry závislá na osobnosti interpreta a vlivů, jež na něho působí (vkus, výchova, vzdělání, dobová atmosféra apod.). B. Ilek (1959) však v tomto ohledu zdůrazňuje potlačení vlastních zásahů překladatele: „*Překladatelské pojetí nesmí být jen věcí subjektivních hledisek, což se často skrývá za tzv. intuici, naopak musíme usilovat o co největší možnou objektivitu.*“ (Cit. podle: M. Hrdlička, 2003:29).

Celkově se dá říci, že v teoretické rovině má překladatel určitý prostor pro volbu vhodné varianty řešení:

- a) volba obligatorní (v případech ustálených výrazů a kolokací),
- b) volba fakultativní (možnost výběru z několika optimálních řešení).

Je ovšem nutné, aby se překladatel i v těchto případech držel svého reprodukčně-tvůrčího statutu. Jiří Levý považuje překlad za reprodukci a překládání za tvůrčí proces. Tento překladatelský proces je podle něj procesem rozhodovacím, který se skládá ze dvou fází - v první fázi překladatel vybírá z paradigmatu významu slov ve výchozím textu, v druhé fázi pak volí z paradigmatu slov v cílovém jazyce. Levý (1998:116) svůj postoj k překladatelským postupům vyjadřuje následujícími slovy: „*O překladu je možno mluvit jen v oblasti obecného, tj. u čistě pojmového významu (např. odborná terminologie) a u formy, při níž se přímo nejví závislost na jazyku a na historickém*

kontextu (např. kompozice větších celků). Jen v těchto řídkých případech možno mluvit o jednoznačném ekvivalentu. V oblasti zvláštního, tj. při těsné závislosti na jazykovém materiálu a dobovém nebo národním prostředí, dochází buď k substituci, nebo k transkripci, volný a věrný překlad se ostře diferencují. Substituce, tj. náhrada domácí analogií, je namístě tam, kde se zároveň silně uplatňuje obecný význam, transkripce, přepis, je nutná tam, kde význam, tedy činitel obecný, úplně mizí.“ Autor však substituci považuje za východisko z nouze, k němuž se překladatel uchyluje, když není možný překlad z důvodu závislosti uměleckého prvku na jazyku nebo na cizích historických skutečnostech. Způsob i rozsah substituce je podle něj sporné, protože jeho zneužívání vede k adaptaci a aktualizaci. „Substituce je plnohodnotná jen tehdy, když se podaří zachytit hodnoty obecné i zvláštní, které jsou nedílnou součástí uměleckého díla.“ (J. Levý, 1998:118).

Historický pohled ukazuje, že velikost základní překladové jednotky se časem měnila. Ve středověku jí bylo slovo, později se jí stala fráze a věta, nejnovější pojetí chápe jako vlastní jednotku překladu celé dílo (cit. podle J. Vilikovský, 2002:35). Badatelé se v podstatě shodují v názoru, že překlad musí reprodukovat jak obsahovou stránku originálu, tak i funkci a výběr jazykových prostředků.

Na závěr lze říct, že navzdory všem překážkám je přetlumočení předlohy reálné právě díky funkčnímu a komunikačnímu přístupu k prostředkům výchozího a cílového jazyka, se kterými lze překonat všechny systémové rozdíly mezi oběma jazyky. Ostatně následující empirická část, která je věnována problémům překladu dvou vzdálených jazyků jakými jsou turečtina a čeština, poskytuje dostatečný důkaz a tuto teorii potvrzuje.

KAPITOLA 5

Po teoretickém úvodu k problematice překladu umělecké literatury se budeme v této kapitole zabývat s rozбором překladu povídky z tureckého originálu. Překlad opačným směrem, v našem případě tedy směrem z mateřské turečtiny do cizího jazyka – češtiny představuje nesnadný úkol. Jsme si vědomi skutečnosti, že oba směry překladu vyžadují vynikající znalost nejen obou jazyků, ale též reálií obou zemí¹⁷, nemluvě o talentu a zkušenostech překladatele. Přesto však se domníváme, že pokud jde o překlad do cizího jazyka, úloha překladatele je těžší. Překladatel se v těchto případech mnohem snadněji dopouští chyb, kterých by se ve svém mateřském jazyce nedopustil. Při překladu povídky jsme se snažili vyvarovat se postupů, které by vedly k doslovnému, tedy chybnému překladu. Nejčastěji šlo o tendenci ke kopírování syntaktických rysů originálu, dialogů, které jsou napsané formou přímé řeči apod. Co se sémantické roviny týče, právě zde jsme mnohem silněji pociťovali absenci nejen kvalitního slovníku, ale také tzv. přirozeného jazykového citu, který má každý uživatel mateřského jazyka v sobě a nelze ho podle našeho názoru naučit. To se projevilo například při volbě explicitních a implicitních jazykových prostředků, obecněčeských výrazů, při vystižení sémantických nuancí atp. Tím však nechceme tvrdit, že překlad není možný. Zda překládání obecně znamená přenášení jedné kultury do druhé, jak jsme se přesvědčili v předchozí kapitole, víme, že se tento proces mnohdy neobejde bez ztrát, a výše zmíněné nedostatky mohou tyto ztráty jen prohlubit. S ohledem na tuto skutečnost je provedena analýza problémů, které bylo třeba při překladu povídky řešit.

¹⁷ J. Levý (1998) v tomto smyslu porozumění předlohy uvádí jako první a nejdůležitější krok překladatelovy práce: *“Pochopení textu ovšem neznamená jen porozumění slovům a gramatickým strukturám, ale předpokládá schopnost proniknout do smyslu textu, a to jednak z hlediska mnohorozměrového celku, jednak v jeho zasažení do kulturního pozadí. Proto lze říct, že znalost sociokulturního pozadí jak výchozího, tak cílového jazyka je nutnou podmínkou především uměleckého překladu.,,*

Kapitola je rozdělena do tří částí. První část je věnována hlavním morfologickým rozdílům mezi oběma jazyky. V případech, kde jsme nenašli vhodné příklady pro znázornění některých gramatických jevů, jsme uvedli příklady mimo přeložený text. V druhé podkapitole jsou na vybraných úryvcích uvedena vlastní řešení lexikálních problémů. V poslední části se zabýváme problematikou překladu reálií. Při rozboru se snažíme zaměřit se zejména na to, v čem se takto odlišné dva jazyky shodují a v čem se naopak liší, a to s ohledem na teorii ekvivalentnosti a adekvátnosti v uměleckém překladu, s kterou jsme se zabývali ve čtvrté kapitole. Při porovnání výchozího a cílového jazyka v této části jsme vycházeli zejména z překladatelských postupů J. Levého (1998) a A. Popoviče (1975). V následujícím textu je originál označován písmenem „O“, překlad písmenem „P“.

5.1 Ekvivalence v morfologické rovině

V morfologickém plánu se musí překladatel vypořádat se systémovými rozdíly mezi různými typy jazyků. Mohou se zde navíc vyskytnout problémy, které se týkají kategorie čísla, gramatického rodu, osoby, času, vidu či slovesného rodu. Obtíže obvykle nastávají tam, kde ve výchozím jazyce existuje gramatická kategorie, kterou cílový jazyk buď nemá vůbec, nebo ji má jen částečně. Například v turečtině počítatelnost jako taková se u substantiv v rámci kategorie čísla neurčuje. Existují ovšem lexikalizovaná slovní spojení, kdy se užívá jen plurálový tvar slova. Obvykle u přání či pozdravů se užívají plurálové tvary: *iyi geceler, mutlu yıllar* (-ler/-lar je koncovkou plurálu) - *dobrou noc, šťastný nový rok*.

Jestliže cílový jazyk naopak má gramatickou kategorii navíc nebo ji má plněji rozvinutou než jazyk výchozí, je třeba tento význam vyjádřit (D. Knittlová, 2000:92). Jako příklad lze uvést kategorii gramatického rodu v češtině, která v turečtině zcela chybí. V češtině rod musí být vyjádřen povinně, překladatel z turečtiny však nemůže vždy spolehlivě odhadnout z kontextu informaci o rodu, například *doktor* může označit též *ženu*. Tento úkol se stává složitějším zvláště v uměleckých překladech, protože tato specifická vlastnost může být ve výchozím textu na úkor autorova záměru, který například odhalení pohlaví nechal jako pointu na konec příběhu.

Dalším způsobem, kterým čeština umožňuje identifikovat rod u substantiv, je přechylování příjmení žen (existují ovšem i výjimky, např. jména typu “*Krejčíř*”). Pro tento jev turečtina nemá jazykové prostředky. Když tedy mluvíme o nějaké osobě, na první pohled není jasné, jestli jde o muže či ženu. Do jisté míry to lze odvodit z křestního jména, mnohdy to však nemusí být spolehlivým zdrojem ani pro rodilého mluvčího.

Jednou z otázek překladu z turečtiny do češtiny je kategorie vidu, která úzce souvisí s kategorií času. Vid je kategorie sloužící k rozlišení a naznačení především rozdílu mezi dějem v jeho průběhu, který je neukončený, a dějem, který je ukončený, blíže nespecifikovaný a pojímaný jako celek. Základní dělení je mezi imperfektivem (sloveso nedokonavé) a perfektivem (sloveso dokonavé). Je třeba říct, že dělení slovesných významů se často dále člení na různé aspekty (F. Čermák, 2001:140). V češtině se vidy nejčastěji vytvářejí pomocí předpon i přípon. K vyjádření vidů v turečtině slouží slovesné časy, například opakovanost se zdůrazňuje průběhovými časy. Dokonavý přítomný čas oznamovacího způsobu vyjadřuje děj, který právě probíhá. Nedokonavý přítomný čas označuje pravidelný, trvalý, obvyklý děj. Významově však může tento čas vyjadřovat i budoucí čas oznamovacího způsobu. Srov. například: *bira içmem – nepiju pivo (obvykle) akşam gelirim-přijdu večer*. Proto je třeba zdůraznit, že v překladech z tureckého jazyka hraje též velmi důležitou roli sémantika slovesa a kontext.

Substantiva:

Substantiva jsou názvy osob, zvířat, věcí konkrétních a abstraktních. Základní sémantické dělení je na jména obecná (konkrétní a abstraktní) a vlastní. Substantiva ve větě plní největší počet funkcí, především ale funkci subjektu a objektu. České substantivum vyjadřuje kategorii rodu, pádu, čísla (singular, plural), popř. i životnost (F. Čermák, 2001:181). Turečtina u substantiv rod nerozlišuje¹⁸, a to ani ve třetí osobě

¹⁸ Pády existují, byť v různých podobách ve flektivních, aglutinačních a introflexních jazycích. Oproti flektivním jazykům, které mají mnoho koncovek pro jeden pád (podle rodů a deklinačních vzorků), jazyky aglutinační nemají rod, mívají tedy jen jednu koncovku ve dvou či více variantách (kvůli vokalické harmonii) (F. Čermák, 2001:129).

singuláru.¹⁹ Zajímavým případem je též rozlišení životnosti (tento jev není v gramatice popsán) u 3. osoby plurálu, kde jsou dvě varianty koncovek. Např.: varianta s nulovou koncovkou: tento tvar je totožný s 3. osobou singuláru > (*onlar*) *bekliyor-* (*oni, ony, ona*) *čekají*, varianta s koncovkou množného čísla *-lar, -ler* > *bekliyorlar-* *čekají*. Pokud jde o substantiva životná, lze užívat jednu z variant, pokud ale mluvíme o substantivech neživotných, koncovka množného čísla se zásadně neuzívá. Srov.: *Yolcular otobüs bekliyor(lar) / Cestující čekají na autobus – Otobüsler yolcu bekliyor / Autobusy čekají na cestující*.

Jak již bylo zmíněno, struktura turečtiny a češtiny se v mnoha ohledech liší, následující případy ale ukazují, kde se oba jazyky, patřící do jiné jazykové skupiny, též shodují. Jedním z nich je otázka pádů, které vyjadřují vztah dvou slov. V češtině i v turečtině pádové koncovky mění tvar substantiv. Čeština má sedm pádů (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokativ, instrumentál), každý pád je charakterizován určitými koncovkami. V turečtině je šest pádů (nominativ, dativ, genitiv, akuzativ, lokativ, ablativ), které nejsou vždy totožné s českými. Kromě nominativu, akuzativu a lokativu, které odpovídají českým pádům, jsou rozdíly následující: pro vyjádření genitivu se užívá tzv. ezafetová vazba, vokativ neexistuje, instrumentál je vyjádřen pomocí spojky, neřadí se však mezi pády. Turečtina má navíc jeden pád, již zmínovaný „ablativ“, pád odluky, který odpovídá na otázky odkud, od koho / čeho (F. Čermák, 2001).

V češtině mají substantiva v nominativu a akuzativu většinou rozdílný tvar. Právě tato vlastnost češtiny umožňuje mimo jiné tzv. volný slovosled. Věta může začít substantivem v akuzativu, tedy předmětem, v čemž se turečtina shoduje s češtinou. Jinak řečeno, to co se vyjadřuje v češtině a turečtině díky pádům jedním slovem, se musí například v izolačních jazycích vyjádřit celou větou. Srov. ve větě „*Petr má rád Janu*“ je podmět a předmět jasně rozlišen. Když větu obrátíme: „*Janu má rád Petr*“ význam zůstává stejný, pouze je kladen důraz na podmět. V turečtině dosáhneme stejných výsledků: „*Petr Jana 'yı seviyor*“, „*Jana 'yı Petr seviyor*“. Pro srovnání uvádíme příklad z francouzštiny, která nemá pádové koncovky. První věta bude znít „*Petr aime Jana*“. Pro druhý příklad je však třeba použít speciální konstrukci „*C'est Petr qui aime Jana*“.

¹⁹ Výjimkou jsou přejatá jména povolání. Např.: *balet – balerin (balet/-ka) müdür – müdüre (ředitel/-ka) apod.*

Adjektiva:

Adjektiva vyjadřují vlastnosti substantiva a ve větě plní většinou funkci atributu. V češtině adjektiva rozlišují rod, pád, číslo a skloňují se podle měkkého a tvrdého vzoru deklinací. V turečtině, stejně jako v češtině, stojí adjektiva většinou před substantivem. Některá adjektiva mají však stejný tvar s adverbii, proto hranice mezi nimi není jasně rozdělena (např. *iyi: dobře i dobrý/-á,-é; güzel: hezky i hezký,-á,-é*). Dále se adjektiva v turečtině vyskytují ve funkci predikátu (pouze ve 3. osobě singuláru, popř. i plurálu, která nepřebírá koncovky) a splývají se slovesy. Např.: *acı yemek – pálivé jídlo; yemek aci – jídlo je pálivé*.

O tom, že turečtina nemá kategorii rodu, jsme se již zmínili (srov. substantiva). V následujícím úryvku si ukážeme, jaké potíže to může způsobit při překladu do češtiny, kde čeština vyžaduje shodu atributu se substantivem :

P: Pak si prohlédla látku. “Moc hezká, tenhle model Vám bude slušet,, řekla.

O: Kumaşı aldi, inceledi. „Çok güzel, size yakışacak bir model“ dedi.

V původním textu kvůli chybějícímu rodu není jasné, zda se atribut *güzel-hezký* vztahuje k substantivu *látka*, či *model*. Tudíž překlad slova *güzel* by mohl znít, “*Moc hezký, tenhle model Vám bude slušet*“. Podle našeho názoru slovo *hezka* v češtině jako atribut náleží ke slovu *látka*, neboť následuje jako komentář za slovesem „prohlédnout si“ v předešlé větě, které je předmětové. Z toho vyplývá, že překladatel z tureckého jazyka je nucen používat ve větší míře své interpretační schopnosti právě z důvodů tzv. gramatických nedostatků (ve srovnání s češtinou, která je velmi specifická).

Turečtina užívá zvláštní tvary pro zesílení významu adjektiv. Tyto tvary se tvoří jen od určitých adjektiv tím způsobem, že se před přídavné jméno klade jeho první slabika a za ní jedna ze souhlásek *m,p,s,r* podle libozvučnosti (R. Christová, 1998:69).

Např.: mavi (modrý) ma-s-mavi (sytě modrý)
temiz (čistý) tertemiz (čist'ounký)

Zesílení přídavných jmen se většinou překládá do češtiny slovy *úplně, zcela* apod. V některých případech to však může vést k nežádoucímu zdůraznění významu některých

složek ve větě. Proto jsme v překladu některá expresivní vyjádření nahradili neutrálními výrazy.

P: Eva se pořád divila, že mladá žena je světlovlásá a modrooká. „Moje dcera i vnoučata mají stejnou barvu vlasů, já jsem si myslela, že u vás lidé bývají černovlasí. Jak to, že ty jsi takhle světlá?“

O: Eva kadının sarı saçlarına, mavi gözlerine şaşırıp durdu. „Benim kızımın da, torunlarımın da saçları bu renk, senin nasıl böyle sapsarı olmuş, sizler hep siyah saçlı olmaz mısınız?“

P: “Máma je nemocná, běž ji taky pozdravit a vezmi jí tyhle plněné taštičky, ať je sní dokud jsou teplé..”, řekla mu.

O: “Mama hasta” dedi, “Sen de git bir geçmiş olsun de, hem şu börekleri götür, sıcacıkken yesin.”

Na základě vlastního pozorování se domníváme, že zintenzivňování výzamu v tomto smyslu se v češtině někdy také projevuje, ale pouze v přízvuku, kde při výslovnosti mluvčí klade důraz například na souhlásku „r“ ve slovech *červený*, *krásný* a „s“ ve slově *čistý*. Z toho důvodu není vždy nezbytné tento jev do češtiny překládat slovy zesilujícími význam původního adjektiva jako např. *úplně*, *zcela apod.*

P: Ukázala jí své červené ruce.

O: Kıpkırmızı olmuş kollarını gösterdi.

Zájmena:

Zájmena jsou ohebný slovní druh, které funkčně slouží především k vyjádření substituce. Obvykle se zájmena dělí na osobní, ukazovací, přivlasňovací, tázací, neurčitá, vztažná apod. (F. Čermák, 2001:183). Z jmenovaných druhů v turečtině chybí zájmena vztažná. Zvláštním případem v turečtině je zájmeno ukazovací, které má tři podoby :

bu – pro předměty v bezprostřední blízkosti

şu – pro předměty v blízké vzdálenosti od nás

o - pro předměty od nás vzdálenější

V turečtině, stejně jako v češtině, se osobní zájmena nemusí ve větě uvádět. Většinou se užívají pro stylistické účely a sice tehdy, když chceme zdůraznit osobu.

P: *“Hele ženská, vzpamatuj se, já takovéhle žerty nemám rád.,,*

“Já zase nemám ráda násilníky jako jsi ty. Vím všechno, co jsi jí udělal ten den, kdy onemocněla, všechno mi povídala (ona).,,

O: *“Bana bak kadın ben böyle şakalardan hoşlanmam, kendine gel.”*

“Ben de senin gibi ırz düşmanlarından hoşlanmam” dedi kadın. “Hastalandığı ilk gün ona yaptıklarını biliyorum, o her şeyi anlattı bana.”

Číslovky:

V češtině číslovky mají flektivní charakter, protože přibírají pádové koncovky a téměř všechny číslovky se skloňují. V turečtině číslovky stojí před substantivem, který však musí být vždy v jednotném čísle.

Zvláštním případem v turečtině je číslovka jedna “bir”, které ve větě plní funkci neurčitého členu u substantiv pouze v singuláru. Čeština neurčité členy nemá, proto jsme zvolili pro srovnání angličtinu, která užívá neurčitý člen “a / an”.

Např.: Prague is a nice city - Prag güzel bir şehir / Prag güzel şehir.

Jak je vidět z příkladu, užívání neurčitého členu v turečtině je fakultativní, dá se říct, že se řídí citem mluvčího. Toto pravidlo však platí jen pro jednoduché oznamovací věty a v překladu do češtiny se nepřevádí.

P: *“Jsi moc mladá, vlastně ještě dítě, jsi dobrý člověk, máš toho hodně před sebou, můžeš se z toho dostat,,*

O: *“Ama söylemeliyim, daha çok gençsin, çocuksun, iyi (bir) insansın, öyle çok zamanın var ki... kurtulabilirsin.”*

Zavádějící může být vynechání v ostatních případech, kde se to považuje za gramatickou chybu.

P: Pak si prohlídla látku. “Moc hezká, tenhle model Vám bude slušet,, řekla.

O: Kumaşı aldı, inceledi. „Çok güzel, size yakışacak bir model“ dedi.

Slovesa:

Sloveso je autosémantický ohebný slovní druh, vyjadřující stav či děj minulý, přítomný, budoucí (podrobněji o slovesech viz [6]). V určitém tvaru (verbum finitum) plní ve větě primárně funkci predikátu. Určité slovesné tvary vyjadřují kategorie, tj. osobu, čas, způsob, rod slovesný vid a číslo jako kategorii shodovou. České sloveso má dvě formy, jednoduchou a složenou, rozeznává 3 osoby v singuláru a plurálu, a má pět typů konjugací.

Kdybychom chtěli v několika bodech shrnout hlavní rozdíly tureckého slovesa od českého, na prvním místě bychom uvedli jeho umístění ve větě. Sloveso v turečtině na rozdíl od češtiny stojí vždy na konci věty. Z hlediska překladatelského, konkrétně pro tlumočení představuje tento jev nemalý problém, protože překladatel musí čekat na dořečení celé věty, teprve potom ji může přeložit.

Dalším rozdílem je sloveso mít, který v turečtině chybí. Vyjadřuje se pomocí přivlastňovacích přípon a slovesem var / yok (pro sloveso nemít). *Např. benim arabam var / yok – mám/ nemám auto.*

Pasivní slovesa jsou v turečtině hojně užívána. Některá slovesa, u kterých se shoduje pasivní tvar s tvarem zvratným, mají dokonce dvojí pasivní tvary např.: istemek / chtít – istenmek – istenilmek / být chtěn (J. Blaskovics, 1964:133).

V turečtině existuje neurčitý minulý čas, který vyjadřuje děj, u kterého sám podmět nebyl přítomen, popř. ho zná pouze prostřednictvím jiné osoby. Do češtiny se tento minulý čas překládá pomocí slova prý, asi. *Např.: ben bir yaşında konuşmuşum – já jsem prý už v roce mluvil/-a.*

Zápor se v češtině tvoří spojením částice „ne“ s plnovýznamovým slovesem. V turečtině pomocí částice „ma, me“, která se umísťuje hned za kmen. *Např.: yap-mak, yap-ma-mak (dělat, nedělat).* Pro češtinu je typická tzv. dvojí negace, která platí i pro turečtinu. *Např.: nikdo nevolal – kimse aramadı.*

Vzhledem k tomu, že český určitý slovesný tvar na rozdíl od tureckého vyjadřuje sám o sobě množství morfológických kategorií, v minulém čase mimo jiné i informaci o rodu podmětu (*srov. řekl, řekla x dedi*), je možné podmět vynechat, zvlášť pokud je

dostatečně znám z kontextu (často se však zamlčení podmětu odvíjí také od stylizačního citu autora textu).

Adverbia:

Adverbia vyjadřují okolnost děje. Jak již bylo zmíněno, některá adverbia v turečtině mohou mít stejný tvar jako adjektiva. V následujících příkladech je použito velmi frekventované turecké slovo „*güzel*“ v první větě ve funkci adjektiva, ve druhé větě ve funkci adverbia.

P: Eva krajky pohladila „Jsou krásné“ řekla s obdivem.

O: Eva hayranlıkla okşadı dantelleri „Ne güzel“ dedi.

P: „Jak výborně ta máma vaří“ dodal.

O: „Bu Mama ne güzel yemek pişiriyor böyle“ dedi.

Prepozice a postpozice:

Prepozice i postpozice primárně vyjadřují vztah mezi verbem a substantivem, někdy mezi substantivy navzájem anebo substantivum modifikují v samostatné adverbialní konstrukci. Obvykle se liší na lokální, temporální a ty, které vyjadřují různé abstraktní vztahy (F. Čermák, 2001:185). Turečtina má pouze postpozice, které se od prepozic liší jen slovosledem. Českým pádům a předložkám odpovídají v turečtině přípony. Např.: pro vyjádření české předložky „v“ turečtina užívá příponu lokativu se čtyřmi variantami: *-da,-de,-ta,-te*; *kalem masada – tužka je na / ve stole* (předložky v / na se rozlišuje jen v kontextu).

Spojky:

Spojky jsou symsénamtický neohebný slovní druh, které primárně vyjadřují vztahy mezi částí vět i různými druhy vět v souvětí. V češtině se spojky dělí na souřadící, které významově označují vztahy slučovací, odporovací, vylučovací, důsledkové, vysvětlovací apod. a na podřadící tj. vzažné, časové, podmínkové, přípustkové, účelové, příčinné, účinkové, zřetelové apod. (podrobněji o spojkách viz [6]). V turečtině mnoho původních

spojek je cizího původu. Velká většina spojek se však vyjadřuje pomocí gerundií. Např.: gerundium –*iken* odpovídá české spojce když.

P: Další večer žena s Evou seděly u televize, když muž přišel domů.

O: Sonraki akşam Eva ile kadın televizyon seyrederken, adam geldi.

Je třeba dodat, že tvary gerundia neobsahují informaci o osobě, proto vyžadují užívání osobních zájmen, které jsou jinde spíše vynechány.

Slovosled:

Český i turecký slovosled je v podstatě volný, protože pádové koncovky podstatných jmen jsou výrazné natolik, že jejich role ve větě je celkem jednoznačná. Volný slovosled je možný využít k nejrůznějším stylistickým účelům. Hlavní problémy překladu z turečtiny do západních jazyků z hlediska syntaxe však vyplývají z faktu, že turečtina nepatří do skupiny indoevropských jazyků (o typologických rysech jsme pojednali v druhé kapitole). Jednou z oblastí, kde to lze nejlépe vyzorovat je právě slovosled. Slovosled obvyklé věty v západních jazycích je následující: „ subjekt-predikát-objekt-vedlejší věty“, zatímco v turečtině bývá: „ subjekt-vedlejší věty-objekt-predikát“. Pro překlady ze západních jazyků to znamená zaměnit slovosled celé věty na základě sémantického umístění.

Kromě toho se setkáváme s dalším problémem, a sice s tím, že vedlejší věty v západních jazycích rozvíjí hlavní větu, která již má plný význam. To znamená, že věta, ať už jakkoli dlouhá, se nepřerušuje vedlejšími větami a nezanechává v hlavě čtenáře významovou mezeru. V turečtině jsou vedlejší věty umístěny mezi subjektem a predikátem, takže čím delší věta, tím je mezeru větší, což někdy čtenáře nutí k návratu na začátek věty, aby pochopil smysl celé věty.

Přechodníkové konstrukce:

Další problém se týká převodu přechodníků, které se v turečtině využívají zcela běžně, zatímco v češtině jsou považovány za zastaralé a proto se v současném textu nevyskytují. Stylovým příznakem přechodníkových konstrukcí v současné spisovné

češtině je knižnost a jejich užívání je v podstatě omezeno na psanou formu jazyka. Tím se zásadně liší od přechodníků v turečtině. Pro češtinu je přirozenější užívání vedlejších vět s určitým slovesem. Proto bylo třeba přeložit přechodníkové konstrukce volně a nahrazovat je vedlejšími větami. V následujících úryvcích jsou v závorce uvedeny varianty překladu s použitím přechodníků, tedy překlad doslovný.

P: ...trásl s ní, "At' už tě to nikdy ani nenapadne.", Pak šel k telefonu, povídal něco německy a odešel.

(Šel k telefonu říká "at' už tě to nikdy ani nenapadne").

O: „Bir daha duymayayım“ diyerek telefona gitti, Almanca bir şeyler söyledi, çıktı.

P: „Chodila po pokoji sem a tam, napůl německy a napůl pomocí gest se jí snažila říct, co má dělat.

(Chodíc po pokoji sem a tam, napůl německy a napůl pomocí gest se jí snažila říct, co má dělat).

O: Sonra Almanca'yla karışık işaret diliyle, odanın içinde oradan oraya koşarak, „.....“ diye ne yapacağını anlattı.

P: Objaly se a pozorovaly lidi, jak se baví.

(Obejmouce se pozorovaly lidi, jak se baví).

O: ... birbirlerine sarılarak eğlenenleri seyrettiler.

5.2 Ekvivalence v lexikální rovině

Jak jsme se přesvědčili v předchozí kapitole, úplná shoda mezi prostředky výchozího a cílového jazyka není reálná. Absolutní překlad neexistuje ani teoreticky ani prakticky. Existují však postupy, kterými lze funkčně nahradit chybějící prvky originálu. Při vytváření přibližné rovnováhy informační hladiny výchozího a cílového textu tedy nutně dochází v cílovém textu k nejrůznějším posunům; *“výrazové posuny jsou projevem nemožnosti dosáhnout úplné věrnosti originálu, ale paradoxně i projevem úsilí vyhnout se “nevěrnosti” a dosáhnout totožnosti za cenu určité změny.”* (A. Popovič, 1975:121) Komunikační zřetel je závažným kritériem překladatelova rozhodování a volby

výrazových prostředků. A. Popovič výběr lexikálních prostředků považuje za akt textotvorný, který je však mimo jiné podmíněný sociálně.²⁰

Překladaťelova úloha spočívá v tom, že by měl převést původní dílo do cílové literatury tak, aby ztratilo co nejméně ze svých obecných a jedinečných rysů. K realizaci tohoto požadavku v lexikální rovině se musí překladaťel vypořádat následujícími problémy. Podle L. S. Barchudorova (1975) mezi lexikálními jednotkami dvou jazykových systémů lze uvést tři základní typy sémantických vztahů: a) úplnou shodu, b) částečnou shodu, c) absenci shody (cit. podle M. Hrdlička, 2003:139). Na základě tohoto dělení uvádíme případy, které mohou nastat při překladaťu lexikálních prostředků:

1. případ, kdy pro výraz výchozího jazyka existuje v cílovém jazyce slovníkový ekvivalent se stejným významovým obsahem. Pokud jde o umělecký překlad, je nutno podoknout, že ani tahle významová přesnost při volbě ekvivalentu nemusí být vždy optimální. Míra přesnosti v překladaťu umělecké literatury je dána funkcí výrazu v daném textu,

2. případ, kdy pro výraz výchozího jazyka existuje v cílovém jazyce slovníkový ekvivalent, jehož významový obsah se ovšem s významovým obsahem výrazu výchozího jazyka zcela neshoduje. V tomto případě se nabízí řešení:

-substituce: nahrazení výrazem příbuzného významu, eventuálně pojmem obecnějším či naopak konkrétnějším. Při substituci dochází k náhradě textu (slova, fráze, věta) výrazem domácím. Kritériem ekvivalence je shodnost funkce obou prvků, přičemž jazyková složka výrazu se zpravidla považuje za sekundární. Ekvivalence se tedy dociluje pragmaticky, na základě situační a kontextové analogie (J. Vilikovský, 2002:133)

-doplnění slovníkového ekvivalentu vnitřní vysvětlivkou, která upřesňuje rozdíl ve významovém obsahu mezi výrazem a jejím slovníkovým ekvivalentem v cílovém jazyce

- využití opisu formulovaného jako vnitřní vysvětlivka, která však nesmí působit rušivě

²⁰ Princip sociální podmíněnosti výběru výrazových prostředků je třeba rozumět jako sociální kontrolu výrazů vzhledem na jejich etický a estetický charakter, který předpokládá vyhýbání se anebo naopak upřednostňování určitých lexikálních jednotek z toho okruhu (A. Popovič, 1975:121).

- poznámky mimo vlastní text, které jsou již považovány za krajní řešení, protože odpoutají pozornost čtenáře,

3. případ, kdy pro výraz výchozího jazyka v cílovém jazyce slovníkový ekvivalent se stejným významovým obsahem neexistuje. M. Hrdlička (2003:139) v tomto směru upozorňuje na otázku tzv. bezekvivalentní slovní zásoby²¹, kterému nebyla dosud věnována dostatečná pozornost. Jde o případy, kdy určitému výrazu v jednom jazyce neodpovídá v jazyce druhém žádná lexikální paralela. Tato problematika se nejčastěji objevuje v odborné terminologii nebo lexiku v oblasti reálií, se kterou se budeme zabývat v poslední části této kapitoly. V tomto případě je zvlášť důležité, aby překladatel plně pochopil význam příslušného výrazu mimo kontext díla a zároveň dokázal vystihnout její funkci v jednotlivé části i v díle jako celku. Překladatelských postupů pro řešení absenci lexikálního protějšku v cílovém jazyce je několik. L. S. Barchudarov (1975) a L. K. Latyšev (1981) shodně navrhují čtyři možnosti:

Prvním z nich je transliterace (transkripce) - jeden z často užívaných postupů. Spočívá v převzetí cizojazyčného výrazu se zachováním jeho zvukové podoby. Někdy může být takto mechanicky převzaté slovo nesrozumitelné. Pochopení však může usnadnit kontext či doplnění vysvětlivkou atp.

Druhým postupem je kalkování, které znamená doslovný překlad morfémů původní lexikální jednotky. L. S. Barchudarov upozorňuje, že kompozita či sousloví výchozího jazyka mohou mít odlišný od významu jednotlivých komponentů lexikální jednotky, tudíž může dojít k chybnému posunu původního významu (cit. podle M. Hrdlička, 2003:140).

Třetím postupem je překlad opisný, který spočívá ve vysvětlování lexikální jednotky výchozího jazyka ve formě sousloví či věty. Kladem tohoto postupu je podrobné vysvětlení významu, který ovšem svou délkou může působit rušivě,

Čtvrtou metodou je překlad přibližný, který vyžaduje hledání nejbližšího domácího protějšku (analogie). Výraz domácí analogie často pomůže přiblížit původní mimojazykovou situaci, na druhou stranu však tato aproximativnost může čtenáře zmást. (M. Hrdlička, 2003:141).

²¹ M. Hrdlička (2003:139) upozorňuje, že termín "bezekvivalentnost" nelze směřovat s termínem "neekvivalentnost", který označuje chybný překlad, nikoli absenci přímé korespondence mezi dvěma jazyky v oblasti lexikální.

Po tomto úvodu si ukážeme, které výrazové prostředky se uplatnily při překladu této povídky. V původním textu se vyskytuje několik ustálených výrazů spojených kulturním prostředím díla, které nemají české ekvivalenty, a proto byly nahrazovány domácím prvkem. Prvním případem je výraz *elin gavuru* s pejorativním významem. Etymologicky slovo *gavur* pochází od arabského slova *kafir* s původním významem kacíř, které se pak užívalo jen pro označení nemuslimů, zejména ze Západu (viz [7]). V dnešní turečtině výraz označuje cizince (nadále však s pejorativním nádechem) a je považován za hovorový. Jako český protějšek jsme proto zvolili též výraz z běžně mluvené češtiny, i když zde cizí neoznačuje primárně cizinku. V tomto případě tedy došlo k oslabení významu.

P: Co doma děláš celý den s cizí ženskou.

O: Elin kadınıyla ne işin var bütün gün evde.

Dalším výrazem je *maşallah*, který je též arabského původu a doslovně znamená „co si bůh přál“. Postupem času ale tento výraz získal jiný význam a jiný rozsah v použití, proto dnes malokdo si už uvědomuje původní význam. Tento ustálený výraz se v turečtině hojně užívá v nejrůznějších situacích, například k vyjádření překvapení, obdivu ale nejčastěji k chvále, v textu však v obou případech je používán ironicky. V první ukázce jsme použili neutrální citoslovce *vida* pro kolokviálnost v kombinaci s částicí *no*, které podle našeho názoru významově vystihuje překvapení i ironii obsaženou v původním výrazu. V druhé ukázce bylo nutné význam vyplývající z kontextu vysvětlovat celou větou.

P: „No vida! Koukám, že už ovládáš i němčinu.“

O: „İyi maşallah, Almanca 'yı da söktün bakıyorum.“

P: „No to nám ještě scházelo, výborně, místo aby ses věnovala domácnosti, tak sloužíš cizím.“ odpověděl muž a otočil se na Evu.

O: „Maaşallah“ dedi adam, „ev işleriyle uğraşacağına el aleme hizmet ediyorsun.“

Expresivita:

Zintenzivňování či tlumení autorových výrazů je živým problémem překladu. Překladaťelovo vnímání originálu nebo vkus, odrážející se v rovině expresivity, zasahuje nejen do stylové, ale i myšlenkové roviny textu. Následující příklady se týkají expresivních výjádření v původním textu a jejich převodu do cílového jazyka, kde byly používány neutrální výrazy místo expresivních a naopak:

P: Společně rozmístily ručně háčkované krajky na komodu, na toaletní stolek a na televizi. Eva krajky pohladila „Jsou krásné.“ řekla s obdivem. Žena vzala jednu z nich a dala jí do ruky Evy. Eva se zdráhala „Ne, ne, to si nemůžu vzít.“

O: Birlikte el işi dantel örtüleri yerleştirdiler konsolun, tuvalet masasının, sehparın, televizyonun üzerlerine. Eva hayranlıkla okşadı dantelleri „Ne güzel“ dedi. Kadın örtülerden birini Eva'nın eline tutuşturdu, Eva „Hayır hayır alamam“ diyerek itişirdi.

Na ukázce jsou uvedeny řešení převodu dvou expresivních sloves. Prvním z nich je sloveso *tutuşturmak* – v kontextu s významem vrazit někomu něco do ruky. V češtině toto slovesné spojení má expresivní charakter tím, že vypovídá o pohybu, který byl uskutečněn silou a nárazem. Turecké sloveso rovněž vypovídá o pohybu, nemá však expresivní nádech. Proto jsme v překladu zvolili neutrální sloveso *dát*, čímž došlo částečně k zeslabení původního výrazu.

Druhé sloveso „zdráhat se“ je ve Slovníku spisovné češtiny vysvětleno jako ostýchat se přijmout dar. Dle kontextu je to významový ekvivalent tureckého slovesa, z hlediska lexikálního však došlo opět k oslabení významu, protože turecké sloveso „*itiştirmek*“ vypovídá o pohybu s odmítajícími gesty, kdežto české sloveso o žádném pohybu nepojednává.

Citově zabarvená oslovení:

Dalším rysem turečtiny z hlediska sémantiky jsou citově zabarvená oslovení, která jsou důležitými slohotvornými faktory běžně mluveného stylu. Užívání citově zabarvených slov v turečtině nemusí nutně vypovídat o citové vázanosti komunikanta

k adresátovi ale o kulturně podmíněném familiárním stylu uživatelů jazyka. Jako příklad nám může posloužit následující úryvky:

P: Eva ji objala, “ chudinko moje, za všechno můžu já, nebil tě? „

O: Eva kadına sarıldı, „Vah yavrum, benim yüzümden oldu bütün bunlar, dövdi mü yoksa?“ diye sordu.

P: „Kdyby plakal, pochovej ho a trochu pohoupej, dobře?“

O: “Ağlarsa kucağına al salla, e mi canım?”

P: “Děkuji ti, holčičko., řekla Eva turecky.

O: “Teşekkür ederim kızım” dedi Türkçe.

V první ukázce jsme zvolili oslovení *chudinko moje* na základě turecké citoslovce vyjadřující politování “*vah*”. Slovníkové ekvivalenty oslovení *yavrum* a *canım* v češtině neexistují. Proto jsme se pokusili pomáhat si angličtinou, do které se tato slova překládají jako “*dear, my dear*” a do češtiny pak: “*miláčku*”. Vzhledem k tomu, že toto oslovení v češtině je více příznakové oproti výše zmíněným tureckým oslovením, které jsou spíše součástí milého a laskavého projevu (jako např. intonace apod.), jsme se vyhnuli užívání slovníkového ekvivalentu.

Obrazná vyjádření:

Pro překlad obrazných vyjádření neexistuje jediný univerzální postup. Proto tento problém vyžaduje individuální přístup překladatele se zřetelem k jazykovým prostředkům výchozího i cílového jazyka, ale též ke kontextu díla a k mimojazykové situaci.

P: Pak se najednou postavila jako robot, chytla hosta za ruku, naznačila jí, aby vstala, vzala jí míry přes prsa, pas, boky až po délku sukně a poznamenala je na papír. Poletovala kolem ženy.

O: Sonra bir robot gibi yerinden kalktı, kadını elinden tutup kaldırdı, göğsünden kalçasına, kollarından etek boyuna ölçüleri aldı, küçük bir kağıda yazdı. Dans ediyor gibiydi.

V originálu autorka větou „*Dans ediyor gibiydi - Poletovala kolem ženy*“ přirovnává pohyby ženy při práci k pohybům tanečníka. V turečtině toto přirovnání není obvyklé ale plynulý pohyb ženy popisuje celkem srozumitelně. Doslovný překlad této věty by zněl „.....*jako by tancovala*“. V češtině bychom museli toto vyjádření specifikovat dalším slovesem jako např. *pohybovala se / vypadala jako by tancovala* apod. Domníváme se, že věta by byla sice pro čtenáře srozumitelná ale postrádala by na logičnosti, čímž by mohla působit rušivě. Proto jsme se rozhodli nahradit tuhle větu pojmenováním domácím, které dle našeho názoru vystihuje bez oslabení obraznost vyjádření a zároveň zachovává logičnost.

Jako druhý příklad k této problematice uvádíme autorské přirovnání „*posası çıkarılmış meyveler gibi*“. Život muže kvůli těžkým a nejistým pracovním podmínkám je zde doslovně přirovnán „*vyždímanému ovoci*“. Vzhledem k tomu, že překlad autorských přirovnání vyžaduje značnou zkušenost překladatele, stejně jako znalost a cit cílového jazyka, jsme se přikláněli k naturalizačnímu řešení.²²

P: Jistě nebylo jednoduché pracovat od rána do večera v továrně do úplného vyčerpání, a to pod výhrůžkami, že vás mohou kdykoliv poslat zpátky..

O: Tabii kolay mıydı fabrikada gece gündüz çalışmak. Üstelik vatan hasreti çekerek ve de posası çıkarılmış meyveler gibi geri yollanma tehditleri altında.

²² J. Vilikovský (2002:176) nutnost naturalizačních postupů v umělecké literatuře odůvodňuje slovy: „... čtenář musí umět vnímat jak informaci, tak jednotlivé individualizované „jazyky“ a jazykové roviny, které ji přenášejí. Při čtení se tedy bude spoléhat na vlastní jazykovou zkušenost a překlad ji musí vzít v úvahu.“

Cizojazyčné pasáže:

Užívání cizojazyčných prvků v umělecké literatuře je velmi časté. Plní v textu významnou funkci tím, že pomáhají vytvářet určitou atmosféru, vypovídají o vlastnostech hrdiny apod. Z překladatelského hlediska se tedy nabízí otázka, zda cizojazyčné úseky v původním textu, které jsou mnohdy rovněž důležitým stylistickým činitelem, vůbec překládat či převzít v původní podobě. V následujících příkladech jsou uvedeny řešení, kdy v původním textu je použito cizí slovo či věta.

V původním textu se několikrát objevují úseky v němčině bez vysvětlivky. Němčina je pro turečtinu jak typologicky tak geograficky vzdáleným jazykem, tudíž pro běžného čtenáře zůstávají tyto úseky nesrozumitelné. Autorka je přesto nechává nepřeložené, zřejmě za účelem navodit atmosféru a předpokládá, že si je čtenář domyslí z kontextu. Mladý pár patří k turecké menšině v Německu, autorka do jejich mluvy vědomě míchá němčinu, čímž potvrzuje jev (dialekt), který je znám jako „německá turečtina“.²³ Jejich jazyk, byť mluví tureckou turečtinou, se liší tím, že je pod silným vlivem němčiny. Vlivy se dají vypořádat jak v mluveném (intonace, přízvuk, slovní spojení apod.), tak v psaném projevu, například nahrazování tureckých písmenek s německými: *'Sch' místo 'Ş', 's' místo 'z' apod.*²⁴

Po tomto úvodu se budeme zabývat konkrétními příklady převodu cizích slov. V prvním případě jde o oslovení jedné z ženských postav, Evy jako „*Mama*“. Slovo „*Mama*“ v této podobě je užíváno od začátku do konce povídky ve všech pádech. Jak již bylo zmíněno, turečtina má šest pádů, které ovšem zcela neodpovídají pádům v češtině. Vzhledem k této skutečnosti, na první pohled se jako ideální jeví řešení transkripční, kde bychom slovo „*Mama*“ nechali v nominativu a psali velkým písmenem jako v původním textu.

P: „Říkej mi Mama, jsem ve věku tvé matky“ řekla.

²³ Německá turečtina (turecky „Almanya Türkçesi, Almanci Türkçesi“) je název pro tzv. sociodialekt, který užívají příslušníci turecké menšiny v Německu.

²⁴ Německy píšící turecký spisovatel Feridun Zaimoğlu postavil svůj úspěšný román „Kanak Sprak“ na tomto sociodialektu. Název Kanake v německu původně užívané pro imigranty z Itálie, Španělska a Řecka dnes označuje přistěhovalce z Blízkého východu. <http://en.wikipedia.org/wiki/Kanake>

O: „*Bana Mama de, ben senin annen yaşındayım*“ dedi.

P: „*Přinesla to Mama, já jsem byla moc unavená, nechtěla, abych ještě vařila.*“

O: „*Mama getirdi bunu, ben çok yorulmuştum, yemek yapmamı istemedi*“

Tohle řešení ale nevyhovovalo v případech, kdy v češtině bylo třeba slovo „*Mama*“ skloňovat. V češtině pády mění původní podobu slova, zatímco v turečtině u vlastních jmen se pádové koncovky oddělují apostrofem, čímž nezasahují do původní podoby vlastního jména. Autorka se slovem „*Mama*“ se zachází jako s vlastním jménem, protože slovo *mama* s malým *m* v turečtině označuje dětskou výživu.

P: „*Udělalý jsme to společně s mámou*“ odpověděla žena.

O: „*Mama 'yla beraber yaptık*“ dedi kadın.

Jak však víme, nesklonná jména jsou pro češtinu nepřirozená. Vzhledem k specifickým českého jazyka se cizí jména obvykle přechylují. Proto se domníváme, že ponechání slova „*Mama*“ v nominativu by se odráželo na překladu tím, že by na čtenáře působilo příliš cizím dojmem (více než je autorovým záměrem), což je v literárním překladu stejně nežádoucí jako postupy nivelizační. Proto se domníváme, že z hlediska charakteru češtiny by bylo chybné a pro čtenáře nesrozumitelné slovo „*Mama*“ neskloňovat. Na druhou stranu skloňováním toho slova všude podle češtiny bychom nedosáhli efektu, který autorka zdůrazňuje právě tím, že slovo *Mama* - v turečtině „*anne*“- záměrně nechává v němčině. Na základě tohoto faktu jsme tedy dospěli k řešení, kdy jsme slovo *Mama* nechali podle originálu pouze ve větách, kde postavy mluví německy, tedy i tam, kde přímo oslovují postavu *Evy*. Pouze jsme změnilí grafickou podobu slova a píšeme ho s malým písmenem.

P: „*Schön mama, sehr schön, moc ti to sluší.*“

O: „*Schön Mama sehr schön, pek yakışmış*“

P: „*Zůstaň mama, komm, zusammen essen.*“

O: „*Kal Mama*“ dedi kadın, „*komm, zusammen essen.*“

P: „Bitte, mama, bitte bitte.“

O: „Bitte Mama, bitte bitte“

P: *Ne mama, u nás je hodně modrookých, světlavlasých lidí.*

O: *Hayır Mama, bizim oralarda sarı saç, mavi göz çok olur.*

Uvozovací věty:

Uvozovací vety jsou jedním z prostředků usnadňujících reprodukci mluveného projevu v psaném textu. Čeština má v oblasti uvozovacích konstrukcí mnohem více možností než turečtina. V turečtině se jich užívá omezené množství. Nejčastěji jsou vytvořeny pomocí slovesa *říct - demek (dedi-řekl, řekla, řeklo)* dále se často popisuje sousledný děj pomocí přechodníků. V následujících příkladech uvádíme případy, kdy bylo nutné hledat jiné vhodné ekvivalenty místo slovesa „říct“, abychom se vyhnuli častému opakování v překladu. V povídce jedna z ženských postav zůstává pro čtenáře anonymní, autorka tím naráží na postavení ženy v tradiční společnosti, která vlastně nemusí mít ani jméno, protože je vnímána pouze jako manželka, matka apod. Z toho důvodu žena po celé povídce není přímo oslovoována, mluví se o ní jako o mladé ženě, manželce atp.

P: „Udělalaly jsme to společně s mámou“ *odpověděla žena.*

O: „Mama'yla beraber yaptık“ *dedi kadın.*

P: „Rychle rychle“ *řekla Eva turecky a německy dodala „Za chvíli se vrátíme, tak vstavej.“*

O: „Çabuk çabuk“ *dedi Eva Türkçe. „Hemen döneriz, kalk“ dedi Almanca...*

P: *Žena se proviněle usmála „Přinesla to máma, já jsem byla moc unavená, nechtěla, abych ještě vařila.“*

O: *Kadın biraz suçlu, gülerek „Mama getirdi bunu, ben çok yorulmuştum, yemek yapmamı istemedi“ dedi.*

P: *“Může to být i Ayşe Can,, namítla žena.*

O: *“Ayşe Can da olabilir” dedi kadın.*

P: *„Musí být tak nešťastná, že už nechce vidět ani nás“, řekla si a zbolelo jí srdce.*

O: *Kadın Ali Can'ı kucağına aldıgında bile, Mama'nın ne denli mutsuz olduđunu düşünđü ve içi sızladı, o kadar mutsuz ki, artık bizi bile istemiyor sanırım, dedi kendi kendine.*

Vyozorovali jsme, že ve třech případech turecké sloveso “*dedi*” (*řekl, řekla, řeklo*) je v češtině nahrazeno slovesy “*dodala, namítla, odpověděla*” a v jednom případě dokonce vynecháno. V posledním úryvku obměnou slovesa říct je varianta se zvratným *si*, který v českém textu může označit slovní i neslovní projev v podobě myšlenky. V turečtině je nutno sloveso říct doplnit zvratným zájmenem, jako je tomu v textu: *dedi kendi kendine / řekla (sama sobě)*.

5.3 Překlad reálií:

Jedním z problémů, se kterými se setkává každý překladatel, se týká překladu reálií. Problém reprodukce specificky národních prvků spočívá v tom, že tyto prvky jsou těsně spojené s jazykem a kulturou originálu, a proto jejich komunikativní složka v novém prostředí bývá oslabena. Těsné sepětí s cizím prostředím jim na druhé straně dodává hodnotu koloritovou, čímž se stávají nositelem dobové a národní specifičnosti. Kulturní rozdíly mezi národy tvoří jisté napětí, které A. Popovič (1975) nazývá “mezikulturním faktorem” v překladu. Při překládání dochází ke konfrontaci dvou kultur na komunikační i na textové rovině. Překladatel má za úkol si v první řadě uvědomit charakter díla, posoudit, jak hluboce je zakořeněno v prostředí a čase o kterých pojednává. Přitom by měl odhadnout funkci těchto specifičností, tzv. reálií a přeložit je tak, aby dílo působilo stejným dojmem na čtenáře cílového jazyka, jako působilo na čtenáře jazyka výchozího. Je však nemožné zachovat všechny specifičnosti originálu do všech podrobností.

Podle J. Levého (1998) by toto lpění na specifických podrobnostech vedlo překladatele k tezi o nepřeložitelnosti díla. *“V překladu má smysl zachovat jen ty prvky specifická, které čtenář překladu může cítit jako charakteristické pro cizí prostředí, tj. jen ty, které jsou schopny být nositeli národní a dobové specifičnosti. Všechny ostatní,*

teré čtenář nechápe jako odraz prostředí, pozbývají obsahu a poklésají na bezobsažnou formu, protože nejsou schopny konkretizace” (J. Levý, 1998:122). A. Popovič rozlišuje následující postupy, které je možno užívat při převodu reálií: transkripce, kalk, vytvoření nového slova, adaptaci, přibližný překlad a překlad opisný (podrobněji viz podkapitola 5.2).

V povídce jsme vyzorovali dvě reálie. Jedním z nich je slovo “kahve”, (zkrácenina původního slova “kahvehane - dům kávy”), označující tradiční kavárny, kde tráví muži svůj volný čas, hrají karty, sledují fotbal v televizi a pijí zejména čaj, kávu či jiné nealkoholické nápoje. Slovníkovým ekvivalentem slova kahve v angličtině je původně frazcouzské slovo “café” (tur. kafe, cafe, café), který označuje kavárnu v dnešním mezinárodním slova smyslu. Tento výraz však není adekvátní původnímu slovu “kahve”, zejména pokud jde o pohlaví osazenstva kavárny. V češtině se jako nejbližší ekvivalent nabízí slovo “hospoda”, které však v turečtině má jiné protějšky, kde se konzumuje alkohol (*hospoda: meyhane, pub apod.*). Z tohoto důvodu se nám jeví jako vhodné řešení nahradit výraz “kahve” přibližným výrazem “čajovna”.

P: Společně to přitom ani neoslavili, muž se před půlnocí vymluvil na to, že má sraz s kamarády v čajovně a odešel.

O: Baş başa kutlayamadılar oysa, adam “Arkadaşlarla kahvede toplanacağız” diyerek gece yarısına doğru gitti evden.

Druhou reálií je název jídla „börek”, označující plněné taštičky s různými slanými náplněmi. Tento pokrm je známý mimo jiné i v balkánských zemích jako “burek”, který je fonetickým prepisem původního tureckého názvu. Pod tímto názvem se také v českém prostředí toto jídlo objevuje. Vzhledem k tomu, že jídlo není tak rozšířené, znalost čtenáře nelze považovat za samozřejmou. Proto jsme upustili od fonetického prepisu a pro srozumitelnost jsme název nahradili opisem:

P: “Máma je nemocná, běž ji taky pozdravit a vezmi jí tyhle plněné taštičky, ať je sní dokud jsou teplé.,,

O: “Mama hasta” dedi, “Sen de git bir geçmiş olsun de, hem şu börekleri götür, sıcacıkken yesin.”

Závěr:

Cílem této diplomové práce bylo odhalit jevy, které při překládání současné umělecké literatury vyplývají z odlišnosti dvou jazykových systémů i reálií. Na základě analýzy tureckého literárního textu a jeho českého překladu byly pozorovány jazykové jevy a jejich korespondence mezi oběma jazyky, které byly posléze ohodnoceny z hlediska funkčního přístupu v překladu. Předmětem analýzy se stal překlad povídky „Frau Eva ya da karşı komşu - Frau Eva aneb sousedka od vedle“ předčasně zesnulé turecké novinářky a spisovatelky Duygu Aseny (1946-2006), která je považována za nejvýraznější představitelku ženské prózy v Turecku. Pro pochopení postojů tohoto žánru jsme se snažili v první kapitole stručně přiblížit historii a vývoj ženského hnutí a popsali situaci žen v dnešním Turecku a v Čechách. Rovněž jsme se domnívali, že tyto informace alespoň částečně mohou přispět k porozumění kulturních a historických odlišností v oblasti reálií a k zjištění, do jaké míry jsou reflektovány tyto problémy v turecké a české společnosti.

V druhé kapitole jsme se zabývali typologickými odlišnostmi češtiny a turečtiny, zastupující dvě rozdílné jazykové skupiny s převládajícími aglutinačními (turečtina) a flektivními (čeština) rysy. Vycházeli jsme z teorie, že větší formální závislost a rozdílnost jazyků ztěžuje práci překladatele. Ačkoliv se v translatologii hovoří o teorii částečné nepřeložitelnosti, ve smyslu reprodukování všech formálních či obsahových rysů předlohy, teorie i praxe dokládá, že díky funkčnímu přístupu tyto rozdíly vyplývající mimo jiné z formální odlišnosti výchozího a cílového jazyka lze překonat.

Ve třetí kapitole jsme srovnávali turečtinu a češtinu z hlediska stratifikační teorie národního jazyka. Rozvrstvení jazyka do strukturních útvarů a stylistická diferenciací výrazových prostředků v umělecké literatuře mají z funkčního hlediska mnoho společného. Svědčí o tom mimo jiné fakt, že se v uměleckých textech jevů jednotlivých útvarů využívá přímo stylisticky, například pro charakteristiku postav apod. Tyto nestandardní jazykové prvky (nářečí, hovorová forma jazyka, dialekty apod.) byly některými badateli považovány za bezprostředně svázané s domácím jazykem, jejichž stylistické a emocionální konotace lze vnímat jen na jeho pozadí. Ukázalo se, že

rozvrstvení českého národního jazyka ve srovnání s turečtinou je mnohem komplexněji popsán. V turečtině je věnována velká pozornost nářečním útvarům, existence jednotného běžně mluveného jazyka je sice patrná ve městech, problémem však zůstává, že se tyto změny nepřevádí do psaného jazyka. Toto zjištění dovoluje konstatovat, že různá propracovanost a momentální stupeň rozvoje daného národního jazyka mohou být jednou z příčin ztráty či posunu jistých významů předlohy. Překladatelská praxe však dokazuje, že je i v těchto případech adekvátní reprodukce možná.

Ve čtvrté kapitole jsme se pokusili obecně nastínit teorii přeložitelnosti, ekvivalentnosti a adekvátnosti v uměleckém překladu. Tato problematika je velmi obsáhlá, my jsme se snažili přiblížit hlavní aspekty funkční teorie na základě názorů a definic předních teoretiků.

Pátá kapitola byla věnována konkrétním problémům, které vznikly v procesu překladu, a poznatkům získaným při konfrontaci výchozího a cílového jazyka. Na konkrétních úryvcích byla provedena analýza překladatelských řešení na rovině morfologické, lexikální a v oblasti reálií. Při rozboru jsme vycházeli z modelu překladu s využitím funkčního přístupu.

Dospěli jsme k závěru, že navzdory všem překážkám (odlišnost výchozího a cílového komunikačního kontextu, jiná vyspělost a struktura čtenářského publika, odlišnost jazykových, literárních, kulturních norem apod.), je přetlumočení předlohy reálné. Díky funkčnímu a komunikačnímu přístupu k prostředkům výchozího a cílového jazyka, který se pokouší komplexním způsobem postihnout hlavní souvislosti a faktory uměleckého překladu jako komunikačního aktu, lze překonat všechny systémové rozdíly mezi oběma jazyky. V překladu uměleckého textu se však dostává do popředí estetická funkce, proto nelze na něj pohlížet pouze z jazykového aspektu a je velmi důležité posuzovat funkčnost a adekvátnost řešení v dobovém a kulturním kontextu.

Přiloha A)

Frau Eva ya da karşı komşu

„Ne kadar iyisin Frau Eva“ dedi kadın, sen olmasan ben ne yapardım?“ Frau Eva kendisi tarafından öğretilen çat pat Almanca, Türkçe ve işaret karışımı tümceleri anladı, sevgiyle sarıldı genç kadına, „Bana Mama de, ben senin annen yaşıdayım“ dedi. Birlikte el işi dantel örtüleri yerleştirdiler konsolun, tuvalet masasının, sehpaların, televizyonun üzerlerine. Eva hayranlıkla okşadı dantelleri „Ne güzel“ dedi. Kadın örtülerden birini Eva'nın eline tutuşturdu, Eva „Hayır hayır alamam“ diyerek ittişirdi. „Lütfen lütfen“ diye ısrar etti kadın. „Bitte Mama, bitte bitte“ dedi sonunda. „Mama bitte, ne olur...“ Eva aldı örtüyü, göğsüne bastırды... „Benim kızım kocası ve çocuklarıyla çok uzaklarda, aramayalı tam altı ay oldu „ dedi Almanca. „Benim annem yeni doğan bebeği ve beş çocuğuyla çok uzaklarda. Ben kurtuldum, verdiler beni Almanya'ya“ dedi Türkçe. Genç kadın ile Mama birbirlerine sarıldılar, bir elleri birbirlerinin sırtlarında, öteki elleriyle gözlerinden akan birer damla yaş sildiler. Sonra ayrılıp öpüştiler.

Akşam adam eve geldiğinde, şöyle bir çevreye baktı, şaşırılmıştı ama hiç belli etmedi, ama yine de, „ Nasıl da değişmiş“ demeden edemedi. „Mama'yla beraber yaptık“ dedi kadın. Hemen ısıttığı yemeği çoktan masaya oturan adamın önüne koydu. Adam eğildi, etleri kokladı. „Bu ne biçim yemek, bir tuhaf kokuyor, nasıl pişirdin bunu?“ diye sordu. Kadın biraz suçlu, gülerek „Mama getirdi bunu, ben çok yorulmuştum, yemek yapmamı istemedi“ dedi. Çatalı masaya attı adam, „Mama da ne?“ dedi. „Nereden çıktı bu dostluk şimdi? Elin kadınıyla ne işin var bütün gün evde. Bu et domuzdur, onlar durmadan domuz yer, al bunu götür kadına geri ver.“ „Yapamam ayıp olur“ dedi kadın, „hem bu domuz değil, dana.“ „Ne biliyorsun?“ diye sordu adam. „Sordum, dana dedi máma.“ „İyi maaşallah, Almanca'yı da söktün bakıyorum.“ Yerinden fırladı adam, karşı dairenin kapısını çaldı, „gel“ dedi Eva'ya,

masanın başına getirdi, „Was ist das?“ „Kalbfleisch“ dedi Eva. „O da ne demek?“ diye sordu adam. „Dana demek“ dedi kadın. Tabağı kokladı, yüzünü buruşturdu, „Kötü kokuyor“ dedi adam. Gülerek „İnanın bana bu dana, neden yalan söyleyeyim“ dedi Eva. Adam tabağı attı masanın üzerine, telefona gitti, çevirdi, „Ne yapıyorsun, yemek var mı evde?“ diye sordu kötü bir Almanca’yla. „Geliyorum bekle“ dedi sonra... Ceketini aldı, kapıyı çarptı, çıktı. Kadın işaretle ne söyledi, nereye gitti diye sordu. Eva işaretle bilmiyorum, anlamadım dedi.

Sonraki akşam Eva ile kadın televizyon seyrederken, adam geldi. Eva hemen doğruldu gitmeye yeltendi, „Nein nein kal Eva“ dedi adam. Eva endişeli kadına baktı, „Kal Mama“ dedi kadın, „komn, zusammen essen.“ Üçü bir arada yemek yediler. Eti kokladı adam, ağzına attı, „Bu Mama ne güzel yemek pişiriyor böyle“ dedi. Televizyon izlediler. Adam kadına, Eva adama anlamadıkları yerleri anlattılar.

Eva kadının sarı saçlarına, mavi gözlerine şaşırıp durdu. „Benim kızımın da, torunlarımın da saçları bu renk, senin nasıl böyle sapsarı olmuş, sizler hep siyah saçlı olmaz mısınız?“ „Hayır Mama, bizim oralarda sarı saç, mavi göz çok olur.“ „Kumaşın var mı Mama?“ dedi kadın birden... Kumaşı çok zor anlattı. İşaretlerle üzerindeki giysiyi kendisinin diktiğini söyledi. Eva’yı kaldırdı, ölçülerini aldı, dikkatle yazdı küçük bir kağıda. „Kumaşım yok“ dedi Eva, „hadi gidelim alalım.“ „Geç oldu, eve gelir bulamazsa kızın bana“ dedi kadın. „Çabuk çabuk“ dedi Eva Türkçe. „Hemen döneriz, kalk“ dedi Almanca...

„Bak dedi kocasına, Eva’nın üzerindeki bu elbiseyi ben diktim. Nasıl güzel olmuş mu?“ „Maaşallah“ dedi adam, „ev işleriyle uğraşacağına el aleme hizmet ediyorsun.“Eva’ya döndü, „Schön Mama sehr schön, pek yakışmış“ dedi coşkuyla. „Kaç yaşındasın Mama? diye sordu sonra. Siyah gür bıyıklarını çekiştiriyordu merakla bakarken. „Elli beş“ dedi Eva gülerek. „Nein nein“ diye bağırdı adam, „şaka ediyorsun Eva, o kadar olamazsın, doğruyu söyle.“Öylesine şaşkın davranmıştı ki adam, Eva yine gülerek, „Peki madem inanmıyorsun kırk beş olsun o zaman“ dedi. „Hah, şimdi oldu“ dediler karı koca. Adam içinden Eva’nın kızının ve torunlarının da yaşlarını toplayarak bir hesap yaptı, bu hesap pek kırk beşe uymadı ama, elli beş de olamazdı ya bu sarışın kadın.

Adam Mama’nın varlığına alışmış görünüyordu. Arada bir karısının Almanca’yı öğrenmesine sinirleniyor, Eva’yla birlikte alışverişe çıktıkları zaman iyice kızıyordu ama Mama’nın varlığının yaşamlarını kolaylaştırdığını da görmezden gelemiyordu.

Esas kızılca kıyamet, kadının Eva'nın bir arkadaşına elbise dikip de para kazandığı gün koşturdu. „Sen nasıl elin gavuruna dikmiş dikersen de ondan para alırsın!“ diye avaz avaz bağırdı. „Ama çok ısrar etti mama. Fena mı oldu, hem biraz para da verdiler“ dedi kadın... „Mama'n batsın, orospu ol dese onu da mı yapacaksınız!“ diye bağırdı adam. Kadının kollarından tuttu, iyice sarstı, sarstı, „Bir daha duymayayım“ diyerek telefona gitti, Almanca bir şeyler söyledi, çıktı. Kadın ağlayarak Eva'ya koştu. Kıpırmızı olmuş kollarını gösterdi. Eva kadına sarıldı, „Vah yavrum, benim yüzümden oldu bütün bunlar, dövüldü mü yoksa?“ diye sordu. „Yo dövmedi ama çok canımı acıttı, çok korktum, bir daha yapmayalım Mama“ diye ağladı kadın. Eva kadına sarıldı, saçını okşadı, sustu, hiçbir şey söylemedi.

Ertesi gün adam çıktıktan hemen sonra Eva yanında Alman arkadaşıyla geldi. Kadın elindeki paketi açtı, kumaşı çıkardı, bir dergiden yırttığı sayfadaki modeli göstererek, „Bunu istiyorum, diker misin?“ diye sordu. Genç kadın hayretle Eva'ya döndü, „ Hani yapmayacaktım Mama“ dedi Türkçe... Eva bunu anladı, „Yap“ dedi. Sonra Almanca'yla karışık işaret diliyle, odanın içinde oradan oraya koşarak, „Kocan gidiyor erken, dönüyor saat beşte, bunları dikersen, bak işte bu dolabın içine saklarsın. Banka var. Gideriz, beraber hesap açtırırız, defterini saklarsın“ diye ne yapacağını anlattı. Konuk kadın kıkır kıkır gülüyor, küçük kadın kararsızlıkla dinliyordu Mama'yı. Sonra bir robot gibi yerinden kalktı, kadını elinden tutup kaldırdı, göğsünden kalçasına, kollarından etek boyuna ölçülerini aldı, küçük bir kağıda yazdı. Dans ediyor gibiydi. Kumaşı aldı, inceledi. „Çok güzel, size yakışacak bir model“ dedi. Eva kadını kucakladı, Almanca, „Dünyanın bin bir türlü hali var kızım, insanların yarın ne olacağı hiç belli olmuyor, belki ileride para gereksinimin olur, bu yaptığında hiçbir kötülük yok. Sakın vazgeçme ne olur,“ dedi. Kadın Eva'yı dikkatle dinledi, söylediklerinden hiçbir şey anlamadı. Uzun uzun Mama'nın gözlerinin içine baktı. Ve herşeyi anladı.

Küçük kadın on dokuz yaşına bastığı gün, bankada epeyce parası birikmişti. Kocasından gizli iş çevirdiğinden hep mahçup, ama bankada parası olduğu için de hep şaşkın bir heyecan içindeydi. O bir yıl boyunca dikmiş aletlerini, kumaşları, biçilmiş parçaları nasıl sakladığını bir kendisi, bir Eva bilirdi. Ortada bir topluığne bile bırakmıyordu. Dolabın en altındaki çekmecenin alttaki boşluğuna saklıyordu gizli işinin suç delillerini. Gerçi son aylarda ufak hileler keşfetmişti kendi kendine ama yine de dikkatli olmalıydı. Örneğin, kendine bir şeyler dikiyor gibi yapıyordu. Elinde hep hiç dikilmeyen bir etek ya da bluz bulunuyordu. Akşamları kocası evdeyken, onları kendi

üzerinde deniyor, dikip duruyordu ki, suç delilleri bir yerlerde unutulursa, dikkat çekmesin.

Yaş günü gecesi Mama kadına kocaman bir oyuncak aldı. Çünkü kadının gebe olduğunu ilk o öğrenmişti. Pastayı keserken adama söylediler. Kadın Eva'ya "N'olur sen de yanımda ol, ya kızarsa" demişti. Eva bile ürkekti gece boyunca, öyle ya, ya kızarsa adam. Ne yaptığı, neye kızacağı hiç belli olmayan biriydi o. Bazen iyi, neşeli, güler yüzlü, bazen barut gibi kızgın sinirli. Tabii kolay mıydı fabrikada gece gündüz çalışmak. Üstelik vatan hasreti çekerek ve de posası çıkarılmış meyveler gibi geri yollanma tehditleri altında...Kara kafalılar... Bıyıklılar... Sarımsak kokanlar... Sanki kendileri sarımsak yemiyolar diye söylendi Eva. Ve adam hiç kızmadı. Aksine hiç umulmadık bir sevinç gösterdi. "Adını Ali Can koyalım" dedi hemen... "Ayşe Can da olabilir" dedi kadın. Gecenin sonunda kadın geceliğini giyip kocasının koynuna girdiğinde, şefkatle sıyırdı adam geceliği yukarıya doğru... Karnını okşadı, öptü. "Oğlum burada şimdi ha" dedi okşarken. "Belki kız olur" dedi kadın gülerek. Sustu adam, memelerini okşadı kadının. Dikkatlice yavaşçacık içine girdi. Çok yavaş hareketlerle gitti geldi. "Biliyorsun değil mi, gebeyken sevişmemek gerekir, dikkatli olmalıyız, ya çocuğa bir şey olursa?" dedi soluyarak. Kadın hiç yaşamadığı, tatmadığı bir mutluluk içine düştü. Yavaşça kollarını doladı adamın beline, elini yavaşça ve biraz utanarak kalçalarına indirdi adamın, okşadı. Bir yabancıyla, hem de çok hoş bir yabancıyla sevişir gibi heyecanlıydı. O hoyratça memelerini sıkın, sert hareketlerle içine giren, o canını acıtan adam değildi bu. "Bu sevişmeye öteki neydi?" diye geçirdi içinden kadın sessiz sessiz inlerken. (Keşke daha önceleri gebeydim deseydim... Ama olur mu, ne kadar sürdürebilirdim, anlardı. Üstelik bir daha sevişmeyecekmiş benimle. Acaba gerçekten gebeyken sevişilmiyor mu? Bunu Mama'ya sorayım.) İlk kez bir sevişme sonrası kadının içinde bir şeyler uyandı, hafifçe terledi, daha sürsün istedi. Bilemiyordu, anlayamamıştı, yine yarım kalan bir şeyler varmış gibi huzursuzdu ama hoşuna gitmişti.

Gebeliğin sekizinci ayına girdiği gündü, o gün Mama hiç görünmedi. Akşama doğru Eva'nın kapısını çaldığında "Kim o?" gelinceye dek bir süre bekledi. "Benim Mama, seni merak ettim." Eva kapıyı açtı, üzerinde sabahlığı vardı ve çok solgun görünüyordu. "Neyin var Mama, hasta mısın?" "Evet, kendimi kötü hissediyorum." "Mama sana hemen bir çorba pişireyim, hava çok soğuk, üşütmüşsündür." (Üzüntüden hastalanmıştır) diye geçirdi içinden. (Bu Noel'de de kızı ve torunları gelmedi, kısa bir

telefon konuşması hepsi bu. Ne kadar yalnız bir kadın.) Mama'nın çorbasını verdi, o sırada karşı kapının çalınışını duydu, "Bizimki geldi gideyim, yine gelirim Mama, bir şey istersen ne olur seslen" dedi. "Teşekkür ederim kızım" dedi Türkçe. Artık ne kadar iyi anlaşıyorlardı. Mama gerekli olan Türkçe sözcükleri öğrenmişti ve konuşurken çok sevimli oluyordu. Küçük kadın ise 19 yaşın getirdiği öğrenci ruhuyla Almanca'yı çok iyi anlayabiliyordu. Koşarak eve gitti, kocasına kapıyı açtı anahtarıyla, o hiçbir zaman anahtar taşımazdı, çünkü evde olacağı mutlak bir kuraldı. Hemen mutfığa yöneldi, "Mama hasta" dedi, "Sen de git bir geçmiş olsun de, hem şu börekleri götür, sıcacıkken yesin." Adam börek tabağını aldı, karşıya geçti. Kadın sofrayı kurdu, yemekleri ısıttı, tencereleri masaya taşıdı. İyice ağırlaşmıştı artık, incecik bedeninin önünde kocaman bir karın oluşmuştu, acaba ikiz mi geliyor diye gülüşüyorlardı Mama ile ama doktor ikiz değil demişti. O zaman kocaman bir bebek geliyordu.

Kapı çaldı. Adam girer girmez sofraya oturdu, "Nasıl, iyileşmiş mi biraz?" diye sordu kadın, "Bir şeyi yok canım, üşütmüş gibi" dedi adam ilgisizce. Eva o hastalandığı günden sonra pek görünmez oldu ortalıkta. Daha çok kadın gidiyordu Mama'nın yanına. Kırk yılda bir dikiş diktirecek bir arkadaşıyla gelse bile, akşam olmadan evine çekiliyor, kalması için ısrar ettiğinde, "Yorgunum yavrum, kendimi hasta hissediyorum, erken yatıp uyuyorum" diyordu. Yılbaşı gecesi bile gelmedi Eva karı kocanın evine. "Siz baş başa kutlayın yeni yılınızı" dedi. Baş başa kutlayamadılar oysa, adam "Arkadaşlarla kahvede toplanacağız" diyerek gece yarısına doğru gitti evden. Kadın usulca Eva'nın kapısını çaldı, televizyon izleyen kadının yanına oturdu, dizindeki örtünün bir ucunu kendi dizlerine çekti, başını Mama'nın omuzuna koydu, "Ben de çok yalnızım Mama, ben de" dedi Türkçe. Yalnızlık sözcüğünü ilk kez duyan Eva bunun "allein" anlamına geldiğini anladı. Küçük kadının saçlarını okşayarak, "Üzülme kızım, her şey düzeldi" dedi. Saat gecenin on ikisi olduğunda insanlar sokaklara doluşup havai fişekler patladığında, balkona çıktılar, gecenin ayazında birbirlerine sarılarak eğlenenleri seyrettiler.

Bebek doğduğunda Eva hastaneye gidemedi. Dört buçuk kilo bir Ali Can doğdu. Kadın Ali Can'ı kucağına aldığı anda bile, Mama'nın ne denli mutsuz olduğunu düşündü ve içi sızladı, (o kadar mutsuz ki, artık bizi bile istemiyor sanırım) dedi kendi kendine. Eve döndüklerinde, küçük valizini kapının önüne koyduğu gibi Eva'ya koştu, içeri girer girmez, bebeği Eva'nın kucağına bıraktı. Eva Ali Can'a sınıksız sarılıp hüngür hüngür ağladı.

Ambulansın sesini duyar duymaz beşiğinde uyuyan Ali Can'a baktı kadın, uyanacak diye telaşlandı. Ne çok siren sesi duyuluyor bu ülkede diye düşündü. Siren sesi geldi tam kapılarının önünde durdu, yavaşlayarak kesildi. Sesler yukarıya doğru çıktı, tam dairenin önünde büyüdü büyüdü, telaşla çınladı. Kadın çılgınca koşarak kapıyı açtı, sedyede yatan Eva'nın sarı soluk yüzünü gördü. "Mama, mama!" diye bağırarak atıldı sedyeye doğru. Adamlar "Anneniz mi?" diye sordular. "Nein" dedi kadın. "Nereye götürüyorsunuz onu?" "Kriz geçirmiş hastaneye götürüyoruz" dedi beyaz gömleklili adam. O sırada Mama, merdivenlerden aşağı, sedyenin içinde yitip gitmişti bile. Aynı siren sesi kayboldu gitti.

Kadın öğlene kadar evin içinde dolandı. Hastanenin adını bir kağıda yazıvermişti unutmasın diye. Mama'ya ne olmuştu, Mama ölecek miydi, Mama ölürse o ne yapardı. Sonunda bebeğini kaldırdı, giydirdi, hastaneye gidecekti, bebeğiyle de olsa gidecekti, Mama'nın ondan başka kimsesi yoktu. Onun da... Mama'dan başka kimsesi yoktu burada. Aşağı inerken alt kattaki Türk komşusu geldi aklına, gerçi onlar karı koca çalışıyorlardı ama, bir şansını denemek istedi. Kapıyı yedi yaşındaki küçük kız açtı. "Aaa, sen evde misin, okula gitmedin mi?" diye sordu kadın. "Hastayım" dedi küçük kız. "Şu bebeğe bakar mısın birkaç saat" dedi kadın, "Ağlarsa kucağına al salla, e mi canım?" Ali Can'a hiçbir şeycik olmazdı, sağlıklı güzel bir bebektir o. Ama Eva...Ya ona bir şey olursa.

İlk kez bilmediği bir yere yalnız gidecekti, acaba hastane uzak mıydı, yakın mı? Otobüse binse, şoföre ne diyecekti, peki ama, o Almanca konuşabiliyordu, konuşuyor muydu, o yalnızca Eva'yla konuşuyordu. Acaba Almanca konuşabiliyor muydu? Taksi durağını Mama öğretmişti ona, arabaya bindi, ürkekçe elindeki kağıdı şoföre uzattı, hiç konuşmadı. Hastaneye vardığında Eva'nın bulunduğu yeri nasıl buldu, hemşireyle nasıl konuştu, hiç bilemedi kadın. Hemşirenin "Evet o da sizin adınızı vermişti, aramamızı istiyordu" dediğini bile anlayamadı. Soluk soluğa girdi Mama'nın bulunduğu odaya. "On dakika" dedi hemşire. "Hoş geldin kızım" dedi Eva, elini yavaşça yorgandan aşağı kaydırıp, kadın Mama'nın eline sarıldı, ağlamaya başladı. "Hiç üzülme" diye konuşmaya başladı Eva, "hiç üzülme, artık yalnızca kendini ve bebeğini düşün. Ve şimdi beni iyi dinle. Sana bir şey anlatacağım, kendimle çok mücadele ettim bunu sana söyleyip söylememe konusunda. Ama söylemeliyim, daha çok gençsin, çocuksun, iyi bir insansın, öyle çok zamanın var ki... kurtulabilirsin." Tane tane, yavaş konuşuyordu. Sözcükleri tek tek anlamasa da öyle iyi kavrayabiliyordu ki dediklerini. "Anlat Mama

anlat, ne istiyorsan anlat.” “Hani ilk hastalandığım gün, ki o gün küçük bir kalp krizi geçirmiştım, şimdi kalbe giden damarın biri yüzde yüz tıkalıymış, yarın beyne giden bir damarı araştıracağız... İşte o gün kocan bana gelmişti ya... Kızım ne olur sakın ol, sen akıllı bir kadınsın, heyecanlanma, doğru karar vermen için sakın olman gerekir... işte o gün kocan geldi ve bana... benimle ... yatmak istedi. Hayır dedim ama bağıramadım. “İstiyorsun biliyorum, şimdi istediğin olacak Eva” dedi. Evet kızım, benimle sevişti, sevişmek değil bu, doğru sözcükten kaçmamak gerek, kocan bana tecavüz etti. Gücüm yoktu, bağıramadım da, sen duyabilirdin, hep seni düşündüm kızım, sana söylemeli miydim, ne yapmalıydım? Sana söylemememi istedi, beni tehdit etti. Hep diyordu ki, ‘İşte istediğini yapıyorum Eva, sen bunu istemiyor muydun? ’Ben ne yanlışlık yaptım diye düşündüm durdum. Hatta bir an geldi, acaba farkında olmadan istedim de anladım mı diye bile düşündüm. Senin yüzüne bakamadım...” Ağlamaya başladı Eva. İkisi birden ağlıyorlardı şimdi. Kadın donmuş gibiydi, sözcüklerin çoğunu anlamıyor, buna karşın tüm olan biteni kavrayabiliyordu. Eva eğer susarsa bir daha asla konuşamayacakmış gibi sürdürüyordu anlatmayı. “Şimdi yavrum iyi dinle beni, iyi anla, ben çok hastayım, ne olur bana söz ver, yaşadığım sürece bu ikimizin arasında sır kalsın, sen bunu zaman içerisinde iyice düşün, doğru karar ver. Çok akıllısın, beceriklisin, gençsin. Ne olur yavrum hiç korkma ve ben ölene kadar düşün. Kim suçlu çocuğum, belki de suçun yarısı benim. Belki bağırabilirdim, belki o anda bağırarak sana koşmalıydım, sana sığınmalı, hemen sana anlatmalıydım. Belki de bunu senden saklamamalıydım. Ama bebek bekliyordun, sonra o adam ikimize ne yaptı. Ben suçluysam, sen suçlusun Mama de, doğru yapmadın Eva de. Ama ben yaşarken bunu ona söyleme, söz ver bana...” “Mama, senin ölmeni istemiyorum, sana nasıl söz verebilirim, bunu nasıl içimde taşıyırım... Benden söz isteme Mama.” Eva anladı bu Türkçe sözcükleri, öleceğim, bunu hissediyorum diyemedi küçük kadına. Baktı yalnızca. Uzun uzun baktılar... “Peki Mama” dedi kadın, “söz veriyorum.” “On dakikanız doldu” dedi hemşire, “Bakın nasıl yordunuz onu, şimdi lütfen gidin.” Eve döndü küçük kadın, küçük kızıdan küçük bebeğini aldı. Karnını doyurdu onun, yemek hazırladı çabukça. Adam geldiğinde sofrayı kurmuştu bile.

Eva'nın cenazesinde karı kocadan başka kızı, damadı, torunları ve birkaç arkadaşıyla köşedeki Türk bakkal vardı. Eve döndüklerinde, “Yazık oldu Mama'ya, iyi kadındı” dedi adam. Kadın bebeğini beşiğine yatırdı, adama döndü, hiçbir anlam

bulunmayan yüzü ve ses tonuyla, “Şimdi hemen defol bu evden” dedi. “Ne diyorsun sen kız” dedi adam gülmeye çalışarak... “Şimdi hemen defol git bu evden ve bir daha dönme diyorum” dedi kadın. “Bana bak kadın ben böyle şakalardan hoşlanmam, kendine gel.” “Ben de senin gibi ırz düşmanlarından hoşlanmam” dedi kadın. “Hastalandığı ilk gün ona yaptıklarını biliyorum, o her şeyi anlattı bana.” “Pis Alman orospusu, pis şıllık, şimdi ölüsüyle aramıza girecek öyle mi?” Kadın öyle bir baktı ki adama, artık kendini savunması gerektiğini anladı adam ve savundu, “Kızım kadın neden bizim evden çıkmıyordu sanıyorsun, bana aşıkta da ondan. Hep kendisini düzmem içindi bu iyilikleri, ben de iyilik olsun diye yaptım işte, bir kerecik ne olur.” Kadın olanca gücüyle bir tokat attı adamın yüzüne. Adam kızın bileğini yakaladı, bükte. Kadın gözlerini kocasının gözlerine dikti, baktı dimdik, baktıkça büyüdü, büyüdü. Yüz yaşına, beş yüz yaşına, bin yaşına geldi. Adam yaşamında ilk kez kararlılığı somut biçimde gördü o gözlerden çıkan şimşeklerde. Kararlılık bir balyoz gibi indi adamın kafasına. Bükteği bileği bıraktı yavaşça, “şimdi çek git” dedi kadın. Çekti gitti adam.

„Küçük kadın şimdi otuz yaşında. Bir konfeksiyon atölyesinde şef olarak çalışıyor. Boş zamanlarında Mama'nın arkadaşlarına elbise dikiyor. Çok mutlu. Sık sık Mama'yı düşünüyor. Kendi kendine durmadan 'Acaba niçin ben ölene dek bunu kocana açıklama dedi' diye soruyor. Sorunun yanıtını hiç bulamıyor.

Duygu Asena, 1992

Příloha B)

Frau Eva aneb sousedka od vedle

„Jsi tak hodná Frau Eva, co bych bez tebe dělala“ řekla žena. Frau Eva rozuměla jejím větám skládaných z gest, turečtiny a lámané němčiny, kterou jí sama naučila. „Říkej mi máma, jsem ve věku tvé matky“ řekla a objala mladou ženu. Společně rozmístily ručně háčkované krajky na komodu, na toaletní stolek a na televizi. Eva krajky pohládila „Jsou krásné“ řekla s obdivem. Žena vzala jednu z nich a dala jí do ruky Evy. Eva se zdráhala „Ne, ne, to si nemůžu vzít.“ „Prosím, prosím.“ „Bitte, mama, bitte bitte.“ naléhala žena. „Eva nakonec krajku vzala a přivinula ji na prsa... „Moje dcera se svou rodinou bydlí moc daleko, už je to šest měsíců, co mi naposledy zavolala“ řekla německy. „Moje matka je taky moc daleko se svými dalšími pěti dětmi a s novorozenátkem. Já už jsem na tom lépe, provdali mě do Německa“ řekla turecky. Ženy se objaly, obě si jednou rukou utřely slzy, pak se narovnaly a políbily se na tvář.

Když se večer vrátil muž mladé ženy, porozhlédl se po bytě. Své překvapení nechtěl dát najevo, přesto ale řekl „Vypadá to tu nějak jinak.“ „Udělalysme to společně s mámou.“ odpověděla žena. Rychle ohřála večeři a přinesla ji muži, který si už sedl ke stolu. Muž přičichl k jídlu „Co to je za jídlo, divně smrdí, z čeho to je?“ zeptal se. Žena se proviněle usmála „Přinesla to máma, já jsem byla moc unavená, nechtěla, abych ještě vařila.“ Muž hodil vidličku na stůl „Jak to, že jí říkáš máma, odkdy jste si tak blízký? Co doma děláš celý den s cizí ženskou. To maso bude určitě vepřový, oni jedí jenom vepřový, vem a vrať jí to zpátky.“ „To nemůžu, to se nedělá, navíc to není vepřový, ale telecí“ řekla žena. „Jak to víš?“ „Zeptala jsem se a máma řekla, že je to telecí.“ „No vida! Koukám, že už ovládáš i němčinu“ řekl muž, vyskočil ze židle a zazvonil u protějších dveřích. „Pojď sem“ řekl Evě a přivedl ji ke stolu „Was ist das?“ „Kalbfleisch.“ řekla Eva. „Co to znamená?“ zeptal se muž. „Telecí.“ odpověděla mladá žena. Znovu přičichl k talíři, tvářil se kysele a poznamenal, že to

smrdí. „Věřte mi, je to telecí, proč bych lhala?,“ řekla Eva s úsměvem. Muž hodil talíř na stůl, šel k telefonu a vytočil nějaké číslo: „Co děláš? Máš doma nějaký jídlo?“ zeptal se do telefonu špatnou němčinou. „Počkej, hned přijdu“ řekl po chvíli. Vzal si sako, zabouchl dveře a odešel. Žena se gestem ptala, co říkal, kam odešel. Eva také gesty naznačila, že nerozuměla.

Další večer žena s Evou seděly u televize, když muž přišel domů. Eva hned vstala a chystala se k odchodu. „Nein nein, zůstaň Evo“ řekl muž. Eva se nejistě podívala na ženu: „Zůstaň mama, komm, zusammen essen.“ Společně zasedli ke stolu. Muž si nejdřív přičichl k masu pak si dal jedno sousto do pusy: „Jak výborně ta máma vaří“ dodal. Po večeři se dívali na televizi. Muž ženě, Eva muži vysvětlovali místa, kterým nerozuměli.

Eva se stále divila, že mladá žena je světlouhlavá a modrooká. „Moje dcera i vnoučata mají stejnou barvu vlasů, já jsem si ale myslela, že u vás lidé bývají černovlasí. Jak to, že ty jsi takhle světlá? „ Ne mama, u nás je hodně modrookých, světlouhlavých lidí.“ odpověděla jí žena. „Máš doma látku, mama?“ zeptala se pak z ničeho nic. Vysvětlit slovo látka nebylo jednoduché. Různými pohyby jí popsala, že to, co má na sobě si ušila sama. Pak vzala Evě míry a pečlivě je poznamenala na papírek. „Látku nemám, pojďme ji koupit“ řekla Eva. „Už je pozdě, jestli přijde domů dřív než já, zlobil by se“. „Rychle rychle“ řekla Eva turecky a německy dodala „Za chvíli se vrátíme, tak vstavej.“

„Podívej, ušila jsem Evě šaty, líbí se ti?“ zeptala se žena manžela. „No to nám ještě scházelo, výborně, místo aby ses věnovala domácnosti, sloužíš cizím.“ odpověděl jí muž, pak se otočil na Evu „Schön mama, sehr schön, moc ti to sluší.“ řekl jásavě. „Kolik ti je let, mama?“, zeptal se vzápětí. Zvědavě čekal na odpověď, zatímco si rukou česal svůj hustý, černý knír. „Padesát pět.“ odpověděla Eva s úsměvem. „Nein nein, to není možný.“ zakřičel muž, „Děláš si legraci, tolik ti přece nemůže být, řekni pravdu.“ Muž vypadal natolik překvapeně, že Eva se zasmála a opravila se „Tak tedy čtyřicet pět, když mi nevěříte.“ „No, teď už to sedí.“ souhlasili manželé. Muž v duchu počítal věk Eviny dcery a vnoučat, pak si pomyslel, že výsledek sice neodpovídá čtyřiceti pěti ale padesát pět přece také té blond'até ženě nemůže být.

Zdalo se, že si muž na přítomnost Evy zvykl. Čas od času se sice zlobil, že se jeho žena učí německy nebo že chodí společně nakupovat, ale přesto nemohl přehlédnout, jak se jejich život díky Evě zjednodušil. Největší kravál ale ztropil, když

se dozvěděl, že jeho žena ušila šaty Evině kamarádce za peníze. „Jak tě napadlo šít cizí ženský a ještě k tomu za peníze!“, křičel na ni. „Ale máma moc naléhala. Navíc mi daly trochu peněz, co je na tom špatného.“ „Kašlu na tu tvoji mámu, když po tobě bude chtít, abys dělala kurvu, poslechneš ji taky?“, Chytl ji za ruce a třásl s ní, „Ať už tě to nikdy ani nenapadne.“, pohrozil. Pak šel k telefonu, povídal něco německy a odešel. Žena se slzami v očích běžela za Evou. Ukázala jí své červené ruce. Eva ji objala, „chudinko moje, za všechno můžu já, nebil tě?“, „Nebil ale hrozně mě to bolelo, moc jsem se bála, už to nesmíme udělat mama“, řekla s pláčem. Eva ji objala, pohladila po vlasech a mlčela.

Další den přišla Eva s kamarádkou k ženě hned poté, co muž odešel z domova. Paní otevřela balík, který přinesla s sebou. Vyndala látku a ukázala jí útržek z časopisu. „Chci tenhle model, ušila bys mi to?“, zeptala se. Mladá žena se s údivem obrátila na Evu, „Vždyť jsme se dohodly, že to nebudu dělat mama“, řekla turecky...Eva tomu rozuměla, ale řekla „Jen to udělej.“ Začala chodit po pokoji sem a tam, místy německy, místy gesty se jí snažila říct, co má dělat. „Tvůj muž odchází brzo, vrací se v pět, do té doby to ušiješ a schováš tady do té skříně. Je tu banka, půjdeme tam společně a založíme ti účet a vkladní knížku si schováš.“, Její přítelkyně se zvonivě smála, zatímco mladá žena ji poslouchala s nejistým výrazem. Pak se najednou postavila jako robot, chytla hosta za ruku, naznačila jí, aby vstala, vzala jí míry přes prsa, pas, boky až po délku sukně a poznamenala je na papír. Poletovala kolem ženy. Pak se podívala na látku, „Hezká, tenhle model Vám bude slušet.“, řekla. Eva ji objala „Život je plný překvapení, nikdo neví, co se kdy přihodí, možná budeš v budoucnosti potřebovat peníze, rozhodně neděleáš nic špatného. Nesmíš to vzdát.“, Žena Evu pozorně poslouchala, ničemu sice nerozuměla ale stačilo dlouhý pohled do Eviny očí, a vše pochopila.

Když bylo ženě devatenáct let, měla už na kontě docela velkou částku. Trochu se styděla, že dělá něco tajného za zády svého manžela, ale zároveň jí připadalo vzrušující mít v bance peníze. Jen Eva a ona věděly, jak pečlivě schovávala po celý rok šicí potřeby a zpracované látky. Naučila se nenechat v dosahu ani jehlu. Všechny důkazy své tajné práce schovávala pod poslední zásuvkou skříně. V posledních měsících sice přišla na nějaké triky ale věděla, že si musí přesto dát velký pozor. Například dělala jako by si šila pro sebe. Vždy měla po ruce nějakou sukni či blůzu, která nikdy nebyla hotová. Večer, když byl muž doma, si je zkoušela na sobě a šila, aby si ničeho nevšiml.

Pro případ, že by náhodou nějaké důkazy zapoměla schovat.

Eva koupila ženě k narozeninám velikánského plyšového medvěda. Byla totiž první, kdo se dozvěděl, že čeká miminko. Muži to řekly až když krájely dort. Žena žádala Evu, aby byla u ní, až mu tu novinku řekne, “Buď se mnou, co jestli se bude zlobit.., prosila ji. I Eva byla po celý večer ustrašená. Jeho chování bylo těžké předvídat. Jednou byl hodný, veselý, usměvavý, jindy zase nervozní, rozzlobený. Jistě nebylo jednoduché pracovat od rána do večera v továrně do úplného vyčerpání, a to pod výhrůzkami, že vás mohou kdykoliv poslat zpátky. K tomu všemu stesk po domově a všudypřítomné narážky „Černé hlavy... Vousatí... Ti co smrdí česnekem...“ „Jako by ho sami nejedli...“, zlobila se na ně Eva v duchu. Muž se oproti jejich očekávání vůbec nezlobil. Novinku přijal s nečekanou radostí, “Dáme mu jméno Ali Can., řekl ihned. “Může to být i Ayşe Can., namítla žena. Večírek skončil, žena si oblékla noční košili a přilehla k manželovi. Muž jí něžně odhrnul sukni, pohladil jí břicho a políbil. “Tak můj syn je teď tady?“, “Možná že to je holka., odpověděla žena s úsměvem. Muž mlčel, hladil jí prsa, opatrně vnikl do ní. Pomalu se pohyboval sem a tam. „Víš, že se v těhotenství nesmí milovat, musíme si dát pozor, co kdyby se dítěti něco stalo?“, řekl udýchaně. Žena pocítila zvláštní štěstí, které ještě neznala. Obtočila své ruce kolem jeho pasu, pomalu sjela na jeho boky a hladila je. Trochu se styděla. Byla nervózní, jako by se milovala s cizím mužem, s velmi pohledným cizím mužem. Tohle nebyl ten muž, který se jí zmocňoval hrubou silou, mačkal jí prsa a způsoboval jí bolest. “Jestli je tohle milování, co bylo pak tamto předtím. Proč jsem neřekla už dřív, že jsem těhotná... Ale moc dlouho bych v tom nemohla pokračovat, brzy by zjistil, že to je lež. Navíc se prý už se mnou nebude milovat. Jestlipak se v těhotenství opravdu nesmí milovat... musím se zeptát mámy.“ myslela si žena, když potichu sténala. Poprvé milování v ženě vzbudilo nějaké pocity. Lehce se zapotila, chtěla aby to ještě chvíli trvalo. Byla zmatená a neklidná, měla pocit, že je to zase nějaké polovičaté, neúplné, ale cítila se šťastná.

V den, kdy ženě začal osmý měsíc těhotenství se Eva vůbec neukázala. K večeru žena u ní zazvonila, musela chvíli čekat, než se někdo ozval: “Kdo je to?“, “To jsem já, mama, měla jsem starost.,, Eva otevřela dveře, měla na sobě župan a byla bledá. “Co ti je mama, jsi nemocná?“, “Ano, necítím se dobře.,, “Hned ti uvařím polevku, je zima, asi ses nastydla.,, řekla jí ale „onemocněla ze žalu“ myslela si v duchu. Ani tyto Vánoce za

ní dcera s dětmi nepřijela, jen krátký rozhovor po telefonu, to bylo vše. Chudák je úplně sama. Když donesla Evě polévku, uslyšela zvonění u protějších dveří. “Ten můj už je tady, musím jít. Zase se na tebe přijdu podívat, kdybys ale cokoliv potřebovala, určitě zavolej.“ “Děkuji ti, holčičko.,, řekla Eva turecky. Už si rozuměly docela dobře. Eva se naučila potřebná turecká slovíčka a vyslovovala je s roztomilým přízvukem. Co se týče mladé ženy, ta díky lehkosti, s jakou se člověk v devatenácti letech učí, už rozuměla němčině velmi dobře. Utíkala domu, otevřela manželovi dveře svým klíčem, protože on si klíče nikdy nebral. Bylo pravidlem, že žena musí být doma, než přijde muž. Šla rovnou do kuchyně. “Máma je nemocná, běž ji taky pozdravit a vezmi jí tyhle plněné taštičky, ať je sní dokud jsou teplé.,, řekla mu. Muž vzal talíř a šel naproti. Žena mezitím prostřela stůl, ohřála jídlo, hrnce odnesla na stůl. Už se cítila těžká a neohrabaná, měla také na svoje štíhlé tělo dost velké břicho. Občas se s Evou smály, jestli náhodou nečeká dvojčata. Doktor ale tuhle možnost vyloučil, tak to vypadalo jen na pěkné miminko.

Muž byl za chvíli zpátky. Vešel dovnitř a mířil rovnou ke stolu. “Jak je jí? Už je jí líp?,, ptala se žena. “Nic jí není, vypadá, že je trochu nastydlá.,, odpověděl muž bez zájmu. Eva se od toho dne, kdy onemocněla, moc neukázala. Většinou chodila žena za ní. Když k ní Eva zřídka kdy přivedla nějakou kamarádku kvůli šití, vždy odešla dřív, než se setmělo a když žena naléhala, aby zůstala, vymlouvala se různě “Jsem unavená dítě, necítím se dobře, chodím brzo spát“. Ani na Nový rok nepřišla Eva do domu mladých manželů. “Vy to oslavíte společně.,, řekla. Společně to přitom ani neoslavili, muž se před půlnocí vymluvil na to, že má sraz s kamarády v čajovně a odešel. Žena potichu zatukala na dveře Evy, která se dívala na televizi. Sedla si k ní, druhou stranou deky si přikryla své nohy, hlavu položila na její rameno, “Já jsem taky sama, úplně sama.,, řekla ji turecky. Eva slovo ‚sama‘ slyšela poprvé, ale jeho význam hned pochopila. Pohladila mladou ženu po vlasech, “Neboj se holčičko, všechno se srovná.,, uklidnila jí. Když hodiny byly dvanáctou, lidé zaplnili ulice, všude bouchaly ohňostroje. Ženy vyšly do balkónu, byla chladná noc. Objaly se a pozorovaly lidi, jak se baví.

Když se dítě narodilo, Eva do nemocnice nepřišla. Narodil se čtyři a půl kilový Ali Can. Žena držela v náručí své miminko, ale myslela na Evu. „Musí být tak nešťastná, že už nechce vidět ani nás“, řekla si a zabořilo jí srdce. Když se vrátili z nemocnice, položila svůj kufřík před dveře a utíkala za Evou. Jakmile vešla dovnitř dala dítě do její náruče. Eva miminko pevně přitiskla k sobě a začala tiše plakat.

Žena uslyšela sanitku a hned běžela k dítěti, které spalo v kolébce. Bála se, že ho to houkání zbudí. „Jak často jsou slyšet v téhle zemi“ myslela si. Houkání se zastavilo před jejich domem, zpomalilo a přestalo úplně. Hlasy se blížily, za dveřmi rostly až zaduněly. Žena s hrůzou běžela ke dveřím, otevřela je a uviděla bledou tvář Evy, ležící na nosítkách. „Mama, mama!“, zakřičela a chtěla k ní. „Je to vaše matka?“, ptali se muži. „Nein, kam ji vezete?“, „Měla infarkt, musíme do nemocnice.“, odpověděl muž v bílém plášti. Mezitím nosítka Evu odnesla pryč a stejné houkání zase pomalu zmizelo.

Žena celé dopoledne neklidně pobíhala doma sem a tam. Jméno nemocnice měla napsané, aby ho nezapomněla. Co se asi mámě stalo, co jestli máma umírá, co bych dělala, kdyby máma umřela. Nakonec vzbudila dítě, oblékla ho. Rozhodla se, že pojedie i s dítětem do nemocnice, byla pevně rozhodnutá. Eva kromě ní nikoho neměla. A ona.... taky tu neměla nikoho jiného než jí. Když odcházela, vzpomněla si na tureckou sousedku dole. Věděla sice, že oba pracují ale chtěla to zkusit. Dveře otevřela jejich sedmiletá dcera. „Aha ty jsi doma, proč jsi nešla do školy?“, ptala se jí. „Jsem nemocná“, řekla holčička. „Mohla bys mi pár hodin pohlídat dítě? Kdyby plakal, pochovej ho a trochu pohoupej, dobře? „Ali Canovi se nic nestane, je to pěkný a zdravý chlapeček.“ uklidnila sama sebe. Ale Eva... Co jestli se jí něco stane.“

Žena poprvé šla sama někam, kde to neznala. Neměla tušení, jestli je nemocnice blízko či daleko. Kdyby jela autobusem, jak by se zeptala řidiče? Ale ona přece už mluvila německy, nebo ne? Mluvila, ale jen s Evou. Dokázala by se domluvit i s ostatními? Šla na stanoviště taxiků, to jí kdysi ukázala Eva, nastoupila do auta, nesměle podala řidiči papírek s adresou, neřekla ani slovo. Když dorazila do nemocnice, sama se divila, jak snadno Evu našla, jak snadno se domluvila se sestrou. Byla tak zmatená, že ani nevnímala, jak jí sestra říká: „Ano, ona vás také chtěla vidět, žádala nás, abychom vám zavolali.“, Zadíchaně vešla do Evina pokoje. „Jen deset minut.“, připomněla jí sestra. „Vítám Tě holčičko“, řekla Eva a pomalu vyndala ruku pod peřiny, žena ji chytla a začala plakat. „Nebud' smutná.“, utěšovala ji Eva. „Nebud' smutná, ted' musíš myslet jen na sebe a na dítě. Dobře mě poslouvej. Musím ti něco říct. Dlouho jsem bojovala sama s sebou, jestli ti to mám vůbec říkat, ale musím. Jsi moc mladá, vlastně ještě dítě, a jsi dobrý člověk, máš toho hodně před sebou, můžeš se z toho dostat.“, Eva mluvila zřetelně a pomalu. Žena každé slovo neznala ale rozuměla jí velmi dobře. „Řekni mi to, mama.“, „Jak jsem poprvé onemocněla, byl to vlastně takový lehký infarkt, ted' mám prý jednu srdeční cévu ucpanou, zítra budou vyšetřovat

cévy vedoucí do mozku... Právě ten den přišel tvůj muž za mnou, jestli si vzpomínáš...Prosím dítě, nerozčiluj se, jsi chytrá žena, musíš být v klidu, aby ses mohla správně rozhodnout...právě ten den tvůj muž přišel a chtěl po mně... se mnou... se vyspat. Odmítla jsem ho, ale nemohla jsem křičet. Řekl mi: “Vím, že to chceš taky, budeš to mít Evo.,, Ano holčičko, miloval se se mnou, ne milování není to správné slovo, nesmíme se bát to správně pojmenovat, tvůj manžel mě znásilnil. Neměla jsem sílu, ani jsem nemohla křičet, ty bys to uslyšela, pořád jsem myslela na tebe, jestli ti to mám říct, co mám dělat. Vyhrožoval mě, abych ti to neřekla. Neustále opakoval “Dělám to, co jsi chtěla. Copak jsi to nechtěla, Evo?,, Pořád jsem se ptala sama sebe, kde jsem udělala chybu. Jednu chvíli jsem dokonce přemýšlela, jestli mě to náhodou někdy nenapadlo a on to ucítil. Nemohla jsem se ti dívat do očí..., řekla a začala plakat. Plakaly už obě. Žena ztuhla, většina slov jí bylo cizí, ale přesto všechno pochopila. Eva nepřetržitě mluvila, jako by se bála, že když se zastaví, už nebude moci promluvit. “Teď mě holčičko dobře poslouvej, abys mi správně rozuměla. Já jsem velmi nemocná, slib mi, prosím, že to zůstane jen mezi námi dokud budu žít. Dobře si rozmysli, jak půjdeš dál. Jsi velmi chytrá, mladá a šikovná, ničeho se neboj. Do mé smrti o tom přemýšli, dítě moje, kdo je vinen, možná je to z poloviny i moje vina. Mohla jsem křičet, možná jsem měla v ten moment zakřičet a běžet za tebou, ukrýt se u tebe, hned ti všechno říct. Možná jsem to neměla před tebou tajit, ale čekala jsi dítě, co by nám oběma ten chlap provedl. Jestli za to můžu já, řekni: „ Je to tvoje vina, chovala ses špatně Evo.“ Ale nesmíš mu to říct, dokud budu živa, slib mi to.,, „Mama, neumírej, jak ti to můžu slíbit, jak to mám v sobě držet... Tohle po mě nechtěj.,, Eva téhle turecké větě rozuměla, ale nedokázala mladé ženě říct: “Brzo umřu, cítím to.,, Jen se na ni dívala. Dlouze si hleděly do očí...“Dobře, slibuju.,, řekla žena. Sestra vešla do pokoje, “Deset minut vypršel, podívejte se jak je vyčerpaná, teď prosím odejděte.,, řekla ženě. Mladá žena se vrátila domů, vyzvedla od malé sousedčiny dcery své malé miminko. Nakrmila ho a rychle připravila večeři. Když přišel muž domů, jídlo už bylo na stole.

Na pohřeb Evy přišli kromě mladých manželů, její dcera, zeť, vnoučata, několik přátel a majitel tureckého obchůdku na rohu. “Škoda mámy, byla to dobrá žena.,, řekl muž, když se vrátili domů. Žena položila dítě do kolébky, otočila se k muži, s kamennou tváří a chladným hlasem mu řekla: “A teď odsud vypadni.,, “Co to říkáš ženská.,, zeptal se muž a snažil se přitom usmívat... “Říkám, abys hned vypadnul

z tohoto domu a už se nikdy nevrátil.,, “Hele ženská, vzpamatuj se, já takovýhle žerty nemám rád.,, “Já zase nemám ráda násilníky jako jsi ty. Vím všechno, co jsi jí udělal ten den, kdy onemocněla, všechno mi povídala.,, “Hnusná německá coura, hnusná děvka, i po smrti se nás snaží rozdělit. Žena se na něho podívala s takovým výrazem, že muž cítil potřebu se hájit: “Hele proč jsi myslíš, že byla pořád u nás. Protože byla do mě zamilovaná. Chtěla abych ji ošukal, proto byla na nás tak hodná. Tak jsem jí to dopřál, jednou jedinkrát, no a co.,, Žena mu vrazila vší silou facku, muž jí chytil za zápěstí a zakroutil s ním. Žena upřela zrak na manžela, dívala se mu dlouze přímo do očí, cítila se silnější, moudřejší. Jako by umoudřela o sto, pět set, tisíc let. Muž nikdy předtím neviděl takovou odhodlanost, jaká se zrcadlila ženě v očích. Její odhodlanost na něj tíživě dopadla. Pomalu pustil její zápěstí. „Teď odejdi“ řekla žena. Muž odešel.

„Mladé ženě je teď třicet let. Stala se vedoucí v jednom konfekčním ateliéru. Když má čas, šije ještě pro Eviny kamarádky. Je šťastná. Často myslí na Evu. Pořád se ptá sama sebe: „Proč mi tenkrát řekla, neříkej to manželovi dokud budu žít.,“ Odpověď zatím nenašla...

Duygu Asena, 1992

LITERATURA:

a) Knihy a články v češtině:

Ayata-Güneş Ayşe. „Chci aby se má dcera měla lépe“ aneb ženy v Turecku. In: Závoj a džíny: ženy v islamském světě (Ed. Magdalena Frouzová). Vyšehrad, 2006.

Bělič, J. Sedm kapitol o češtině: Příspěvky k problematice národního jazyka. Praha: SPN, 1955.

Bělič J. Přehled nářečí českého jazyka. Praha : Univerzita Karlova, 1981.

Blaskovich, J. Učebnice turečtiny - I. díl. Praha, 1964.

Čermák, F. „Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie“, In: Spisovnost a nespisovnost dnes. (Ed. R. Šrámek). Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 1996. s. 14 - 18.

Čermák, F. Jazyk a jazykověda. Praha : Karolinum, 2001.

Daneš F. a kolektiv. Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha : Academia, 1997.

Fjodorov, A. V. O významové mnohoznačnosti slova jako problému uměleckého překladu. In: Překlad literárního díla. Praha, 1970. s. 231-244

Hausenblas, K. Výstavba jazykových prostředků a styl. Praha, 1971.

Hausenblas, K. Styl jazykových projevů a rozvrstvení jazyka. In: Slovo a slovesnost 23, 1962. s. 189-201.

Havránek, B. K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka. In: Studie o spisovném jazyce. Praha, 1963. s. 60-69.

Horálek, K. Příspěvky k teorii překladu. Praha, 1966. (skripta FF UK)

Hrbáček, J. Úvod do studie českého. Praha : Karolinum, 1994.

Hrdlička, M. Stratifikace českého národního jazyka a její odraz ve výuce zahraničních studentů, In: Korejská asociace slavistů, 2005. s. 49-62

Hrdlička , M. Translatologický slovník. Praha, 1998.

Hrdlička, M. Literární překlad a komunikace. Praha: ISV, 2003.

Hronek, J. Obecná čeština. Univerzita Karlova v Praze, 1972.

- Chloupek, J. Dichotomie spisovnosti a nespisovnost. Brno, 1986.
- Chloupek, J. Aspekty dialektu. Brno, 1971.
- Christova, R. Stručná mluvnice tureckého jazyka. Praha: Nakladatelství Dar Ibn Rushd, 1998.
- Knittlová, D. K teorii i praxi překladu. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2000.
- Levý, J. Umění překladu. Praha : Ivo Železný, 1983, 1998.
- Levý, J. České teorie překladu. Praha, 1957.
- Ljudskanov, A. Princip funkčních ekvivalentů:základ teorie a praxe překladu. In: Překlad literárního díla. Praha, 1970. s. 133-150
- Malínská, J. Do politiky prý žena nesmí - proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. stol. Praha : Libri, 2005.
- Morrisová, P. Literatura a feminismus. Brno, 2000.
- Mounin, G. Teoretické problémy překladu. Praha : Karolinum, 1999.
- Nida, E. A. and Taber, Ch: The Theory and Practice of Translation. Leiden, 1969.
- Pechar, J. Otázky literárního překladu. Praha : Československý spisovatel, 1986.
- Popovič, A.: Poetika uměleckého překladu. Bratislava, 1971.
- Popovič, A.: Teória umeleckého prekladu. 2. vyd. Bratislava, Tatran 1975.
- Vilikovský, J.: Překlad jako tvorba. Praha, 2002.

b. Knihy a články v turečtině:

- Asena, Duygu. Kahramanlar hep erkek. 23. vyd., Istanbul : Doğan Kitap, 2005.
- Başkan, Özcan. Türk dili geçmişi (Dějiny turečtiny). A. Ü. Tömer dil dergisi, č.22: 1994.
- Bozkurt, Fuat. Türkiye türkçesi (Turecká turečtina) - 2. vyd. : Hatiboğlu yay., 2000.
- Gencan, Tahir Nejat. Dilbilgisi (Gramatika) Ankara : TDK Yay., 1979.
- Yalçın, Perihan. Turkish language and its place among world languages. Dil dergisi, č. 47 : 1996, s. 30-35

c. Encyklopedie:

[1] Comrie, B. (ed.). The world's major languages. New York : Oxford University Press, 1987.

[2] Glanville Price a kol.: Encyklopedie jazyků Evropy. Z angličtiny přeložili V. Černý, S. Heřman a Z. Kufnerová. Praha: Volvox Globator, 2002.

[3] Kol. autorů. Encyklopedický slovník češtiny. Nakladatelství lidové noviny, 2002.

[4] Kol. autorů. Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi (Encyklopedie spisovatelů od tanzimatu k dněšku- 1. díl. Istanbul : YKY, 2001.

[5] Krupa, V. Jazyky světa. Bratislava : 1983

[6] Kol. autorů. Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství lidové noviny, 1995.

d. Zdroje na internetu:

[7] Nişanyan, S. Etymologický slovník moderní turečtiny:

<http://www.nisanyan.com/sozluk/> aktualizováno: 2.4.2007

[8] Internetové stránky spisovatelky Duygu Asena: www.duyguasena.net

[9] Online zpravodajství a časopis pro ženy: www.ucansupurge.org

[10] Internetové stránky Gender Studies: www.feminismus.cz

[11] Otevřená internetová encyklopedie: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Feminismus>

[12] Osvaldová, B. Odysea 2001: Feminismus po česku.

<http://www.aust.cz/zurnalistika/?p=7> Přidáno: 4.9.2005